

T a r t u R i i k l i k U l i k o o l

Eesti keele kateeder

M I T M E S Õ N A L I S E D L A U S E L I I K M E D

E E S T I K E E L E S

Diplomitöö

Anna Rinne

T a r t u 1964

E E S S O N A .

Antud töö eesmärgiks on selgitada kitsaskohad ja puudujäägid meie lauseõpetuses mitmesõnaliste lauseliikmete osas. Seda ei saa teha aga ilma probleemi ajalugu tundmata. Püstitatud eesmärgi silmas pidades on jälgitud mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemist meie grammatikates alates esimesest lauseõpetust käsitlevast grammatikast (E. Ahrens, "Satzlehre", 1853) kuni 1963. a. ilmunud J. Valgma "Eesti keele õpetuse reeglid", mis on viimaseks ilmunud lauseõpetust käsitlevaks grammatikaks. Tänapäeva osas vaadeldakse süntaksialaseid kirjutisi ajakirjanduses ja töid, mis puudutavad mitmesõnalisi lauseliikmeid. Peale selle on kasutatud materjale, mida andis käesoleva töö autori poolt korraldatud lauseanalüüsikatse, millest võtsid osa 25 eesti keele õpetajat.

Töö koosneb kahest osast: 1) mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemine eesti keele grammatikates; 2) mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemine tänapäeval. Esimene osa on ajaloolist laadi ja jaguneb omakorda kaheks osaks, millest esimeses vaadeldakse mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemist eri autorite poolt ja teises antakse ülevaade tänapäeval mitmesõnalisteks lauseliikmeteks peetavate või vaieldavate sõnaühendite käsitlemisest aegade jooksul. Teine osa, mis käsitleb olukorda tänapäeval, koosneb viiest eri peatükist: 1) lühiülevaade mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisest eri keeltes; 2) mitmesõnalised lauseliikmed süntaksialases diskussioonis; 3) mitmesõnalise-

te lauseliikmete käsitus süntaksialastes kirjutistes, 4) mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus õpikutes ja kooli-praktikas ja 5) mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus eesti keele süntaksi prooviartiklites lihtlause süntaksi kohta.

Näidetes esineb kahesugust allakriipsutust. Kursiiv (---) märgib tsiteeritud sõnu ja sõnaühendeid ning ühtlasi vastava autori sõna või lauseliikme esiletõstmist. Pidevat joont (—) kasutab käesoleva töö autor vaadeldava lauseliikme eraldamiseks muust lause osast. Sõrendusega tõstetakse töös esile vaadeldavaid grammatilisi mõisteid.

Näidete järel sulgudes asuv lühend viitab teosele, kust näide on võetud.

Lausete analüüsimisel on kasutatud järgmisi lühendeid: alus - a., öeldis - ö., öeldistäide - ört., sihitis - s., täiend - t., lisand - l., määrus - m., lauselaiend ll., põhisõna - põhis.

S I S S E J U H A T U S .

Inimesed elavad kollektiivis. Suhtlemisel üksteisega on tervis väljendada oma mõtteid. Kõneliseks ja kirjalikuks suhtlemisühikuks on lause. Lause koosneb sõnadest, millest igaühel on oma leksikaalne ja sellega kaasnev grammatiline tähendus. Lauses esineb sõna aga ka süntaktilise elemendina, ta on teiste sõnadega vastastikkuses seoses ja tal on oma ülesanne ehk funktsioon, moodustades seega süntaktilise kategooria - lauseliikme.¹

Tänapäeva kooligrammatikates nimetatakse lauseliikmeiks selliseid sõnu või sõnarühmi lauses, mille puhul saab esitada omaette küsimuse. Lauseliigenduse aluseid pole aga kuskil nimetatud. Lauseliigenduse küsimus on aga üks põhilisemaid lihtlause süntaksi probleeme, millel on nii teoreetiline kui ka praktiline tähtsus. Lauseliikmeid on vaja tunda selleks, et mõista lause struktuuri. Sellel on aga oma praktiline väärtus, sest mida teadlikumalt kõneleja oma mõtteid vormistab, seda arusaadavam on tema mõte teistele. Ebamüüraselt formuleeritud mõte võib jääda sageli arusaamatuks või annab võimaluse seda kaksipidi mõista.

Lauseliikme olemuse mõistmine ei ole olnud ajaloo kestel alati ühesugune. Ka lauseliikmete arv on aja jooksul suurenenud.

Vanas -Kreekas, kus tekkisid süntaksi alged, samastati lauseliikmed otsustuste liikmetega. Et otsustus ja lause samas-

¹ Академия Наук СССР, Грамматика русского языка, II, Синтаксис, часть первая, Москва 1960, л. 87.

tati, siis leiti algul ka lauses ainult kaks liiget - subjekt (alus) ja predikaat (öeldis). Keskajal lisati neile juurde veel kolmas liige - objekt (sihitis). Veel XIX saj. I poolel leiame K.F. Beckeri ja A.Ch. Vostokovi vene keele grammatikas neli lauseliiget: subjekt, predikaat, objekt ja atribuut. 1853. a. ilmunud E. Ahrensi "Satzlehre" ei käsitle ka veel adverbiaali ning selles funktsioonis olevaid sõnu vaadeldakse kui üht objekti alarühma. Alles hiljem hakatakse ka eesti keeles adverbialiks (määruseks) nimetama verbi igasugust laiendit peale objekti. Eesti keele süntaksi eeskujuks nii lauseliikmete arvu kui ka nende olemuse mõistmisel on olnud saksa ja vene keele süntaks. Muidugi on arvestatud ka eesti keele lauseehituses esinevaid läänemeresoome keeltele omaseid süntaktilisi ja grammatilisi traditsioone. Nii leiame juba E. Ahrensi ja F.J. Wiedemanni grammatikates täis- ja osaaluse, samuti osa- ja täissihitise mõisted. Öeldistäite kui lauseliikme toomine eesti keele grammatikasse L. Kettuneni poolt on aga seletatav omaaja soome keele mõjuga.

Lauseliigenduse aluseks võib olla neli lähtekohta: 1) loogiline põhimõte (lähbumine loogikast); 2) semantiline põhimõte (lähbumine sõnade tähendusest); 3) morfoloogiline põhimõte (lähbumine morfoloogilisest vormist); 4) süntaktiline põhimõte (lähbumine keele süntaktilisest struktuurist).¹ Kõiki nimetatud põhimõtteid on aegade jooksul lauseliigenduses kasutatud ja kasutatakse tänapäevalgi, vahe seisab ainult selles, millist põhimõtet keegi tähtsamaks peab ning lauseliigenduse alusena

¹ H. R ä t s e p, Põhimõttelist seoses süntaksialase diskussiooniga, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 12, lk. 726-730.

ülekaalukamalt kasutab.

Meie vanemad keeleteadlased samastasid ka lauset otsustusega ning lähtusid seega lauseliigendusel loogikast. Seda näitavad juba definitsioonid. Nii defineeriti alates K.A. Hermannist lauset kui sõnade abil väljendatud mõtet ning aluseks nimetati seda, millest lauses kõneldakse ja öeldiseks seda, mis alusest öeldakse.¹

L. Kettunen lähtub öeldise käsitlemisel aga morfoloogilisest printsiibist, kui ta ütleb, et predikaat on finiidne verb². Morfoloogilist põhimõtet lauseliigenduse alusena rakendatakse ka tänapäeval nende keelemneste poolt, kes lauseliikme funktsiooni määramisel jälgivad peamiselt sõnavormi.

Ka semantilist põhimõtet on eesti keele lausekäsitluses arvestatud. Otseselt semantilise põhimõtte alusel tunnistatakse üheks lauseliikmeks mitmesugused sõnaühendid, mille puhul arvestatakse sõnade kas tüiesti terviklikku ühist või osalt põimunud tähendust. Verbide pöördelisest vormist ja infiniitviidest koosneva sõnaühendi lauseliikmelisuse määramisel lähtuvad K. Kure ja K. Mihkla just semantilise põhimõttest. Meie tänapäeva grammatikatesse toodud fraseoloogilised väljendid esinevad ühe mitmesõnalise lauseliikmena just semantilist põhimõtet arvestades, sest siin on silmas peetud väljendi terviklikkust, aga mitte lause struktuuri ega ka sõnavormi.

Muidugi arvestatakse lauseliigenduse alusena ka süntakti-

¹K. A. H e r m a n n , Eesti keele lauseõpetus, Tartus, 1896, lk. 1.

²L. K e t t u n e n , Lauseliikmed eesti keeles, Tartus, 1924, lk. 1 ja 18.

list põhimõtet. Nii vaadeldakse täiendit lause kõrvalliikmena just sõltuvuse alusel, s.o. lähtudes lause struktuurist. On iseenesest selge, et lauseliigenduse alusena peaks süntaktiline põhimõte olema esikohal. Ometi on viimasel ajalgi osutatud, et lauseliige on mõtteline kategooria. Nii väidab keeleteadlane T.P. Lomtev, et lauseliikmete eraldamine on just loogikaline suund süntaksis.¹ Ometigi võime öelda, et otsustuse subjekt ja predikaat ei lange kaugeltki alati kokku lause grammatilise aluse ja öeldisega. Näiteks puudub grammatiline alus lauses puid lõhutakse, kus öeldiseks on tegusõna umbisikulises tegumoes, aga otsustuse subjektiks on puid.

Süntaktilist põhimõtet arvestab nõukogude keeleteadlane V.V. Vinogradov lauseliikme olemuse määramisel. Ta märgib: "Sõna või püsiva sõnaühendi kui lauseliikme süntaktilise olemuse määrab ära see funktsioon, mis tal on lauseehituses"². V.V. Vinogradovi seisukohta lauseliikme olemuse määramisel kasutab K. Kure lauseliikme mõiste ligemal selgitamisel. Ta kirjutab: "Lauseliikmed on seega iseseisvad sõnad või püsivad sõnaühendid lauseehituses, millede vormides peegelduvad suhted lause struktuuriliste elementide vahel ja mis kannavad teatavaid süntaktilisi funktsioone."³

Enamikul juhtudel moodustab lauseliikme üks sõna, kuid on ka mitmest sõnast koosnevaid lauseliikmeid. Grammatiliselt

¹ Т. П. Ломтев, Основы синтаксиса современного русского языка, Москва 1958, вк. 28-29.

² В. В. Виноградов, Основные вопросы синтаксиса предложения, Вопросы грамматического строя 1955, вк. 412.

³ K. Kure, Eesti keele lauseehituse põhiküsimusi, Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn 1963, lk. 27.

seostuvad lauses sõnad üksteisega enamasti kahekaupa ühtset liigendatud mõistet märkivaiks ühendeiks, mida nimetatakse sõnaühendeiks. Sõnaühendid jagunevad vabadeks ja lahutamatuteks. Enamasti moodustuvad lauses vabad sõnaühendid, mille mõlemad sõnad väljendavad omaette mõistet. Eri rühma moodustavad aga nii süntaktiliselt kui ka leksikaalselt lahutamatud sõnaühendid, mis lauses esinevad ühe lauseliikmena, nimelt liitöeldise, aluse, täiendi või mõne muu lauseliikme funktsioonis. Lahutamatud sõnaühendid moodustavadki mitmesõnalise lauseliikme.

Peale sõnaühendite võivad mitmesõnalise lauseliikme moodustada ka iseseisva tähendusega sõnad koos abisõnadega, mida ei nimetata sõnaühendiks.¹

Sõnarühma käsitlemisel lahutatava sõnaühendina või mitmesõnalise lauseliikmena pole aegade jooksul olnud järjekindel. Ka tänapäeval avaldatakse erinevaid seisukohti, kas käsitleda mõnda sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena või liigendada ta eri lauseliikmeteks. Suuresti sõltub sõnaühendi käsitus sellest, mida peetakse lauseliigenduse aluseks. Tulebki rõhutada, et paljudel juhtudel ei lähtuta lauseliigendamisel ühest põhimõttest, vaid rakendatakse suvaliselt seda printsiipi, mis parajasti sobib oma seisukoha tõestamiseks. Sellest tuleb aga ebajärjekindlus sõnaühendite käsitlemisel mitmesõnaliste lauseliikmetena või lahutatavate sõnaühenditena.

Õpetajatel, kes käsitlevad koolides lauseõpetust, ei saa olla

¹ K. K u r e, Eesti keele lauseehituse põhiküsimusi, Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn, 1963, lk. 44. K. M i h k l a, Sõnaühend kaasaja eesti keeles, Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn, 1963, lk. 101.

suvalisi seisukohti. Nad ei saa õpilastele öelda, et probleemi võib lahendada nii või teisiti, see desorienteerib tööd, eriti veel sel juhul, kui õpilane satub ühe õpetaja juhendamiselt teise juhendamisele või puutub antud küsimusega kokku väljaspool kooli. Lauseliigenduses on vaja kindlaid seisukohti, mis oleksid ühised kõigile õpetajatele.

Arvestades eelnevat, ongi käesoleva töö teises osas vaadeldud mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemist koolipraktikas ja püütud leida kitsaskohad, mis valmistavad õpetamisel raskusi.

I. MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUS EESTI KEELE GRAMMATIKATES.

A. MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUS ERI AUTORITE POOLT.

1. E. A h r e n s .

E. Ahrensilt ilmunud grammatika II osa¹ moodustab enam kui saajaleheküljelise lauseõpetuse. See on esimeseks ulatuslikumaks katseks sellel alal. Grammatika on saksakeelne eestikeelsete näidetega.

Vaadeldavas grammatikas pole kusagil mainitud, et võib esineda mitmesõnalisi lauseliikmeid. Näidetest lauseliikmete käsitlemisel võib aga veelgi lugeda, mida on peetud mitmesõnalisteks lauseliikmeteks, mida mitte, sest töös on kasutatud sõrendust sõnade esiletõstmiseks, kuigi seda pole tehtud küllaldase järjekindlusega.

Nii on ö e l d i s e käsitlemisel kirjutatud, et a b i s õ n a d o l e m a, s a a m a ja p i d a m a aitavad öeldist moodustada, kuid näidetes

- kas o l e d sina ju külwanud (Ahr., 13),

- ma o l e k s i n kül s a a n u d tehtud (Ahr., 15),

ei ole öeldis ühesugusel alusel sõrendatud. Võib siiski järeldada, et esineb mitmesõnaline öeldis. Mitmesõnalisteks tuleb

¹E. A h r e n s, Grammatik der Ehstnischen Sprache Reval-schen Dialektes, II Theil: Satzlehre, Reval, 1853.

luge da öeldisi ka lausetes:

- kas peaksime walmis saama,
- kül ma saan seks ajaks söönud (Ahr.,4).

E.Ahrensil esineb k ä ä n d s ô n a l i n e ö e l d i s (iseegi omakorda mitmesõnalisena), mis on koopula abil seotud alusega:

- tündrid on tühjad (Ahr.,9),
- neid on mitmet seltsi,
- olgu tema tuhandeks terweks (Ahr.,10).

A l u s e käsitlemisel ei ole E.Ahrens olnud järjekindel. Mõnedes lausetes on meie mõiste järgi esinev omadussõnaline täiend koos põhisõnaga toodud mitmesõnalise alusena,näit.:

- saab peenikest wihma,
- peenike wihm kahetab ruttu(Ahr.,1),
- poolikuid päid oli hulgas (Ahr.,2),
- wagu lambaid sünnib palju ühte lauta (Ahr.,3),

aga lausetes:

- naesterahwal on pikad hiuksed,lühikesed arwud,
- walel on lühikesed jälad (Ahr.,5),on omadussõna välja jäetud.Võib siiski arvata,et viimane juhus on õigem, sest hiljem on autor omadussõna käsitletud täiendina.

Hulka näitavat arvsõna käsitleb E.Ahrens nimisõnast lahus.Arvsõna on sel puhul t ä i e n d i k s :

- üks aasta wana,
- ei ole kaht süldagi pikk,
- saatsin teda kaks wersta maad (Ahr.,31),
- see maksab kaks rubla,
- olime kahekümne wiie mehe (Ahr.,32).

Täiendi alaliigina käsitleb E.Ahrens ka tema arvates eesti keeles esinevat umbmäärast artiklit üks:

- üks hobune on lepikus,
- ühed võõrad on koja ukse ees,
- see hobune on üks kaval loom,
- sa oled üks unikut (Ahr.,33-34).

Mõõtu ,hulka näitav sõna on E.Ahrensil põhisõnaks ja mõõdetav täiendiks:

- rubla hõbedat,
- wak leiba,
- tõin naela wõid,
- wähe rahvast (Ahr.,21).

Mitmesuguste lauseliikmetena esinevad Ahrensi õpikus sõnaühendid, mis vastavad meie tänapäeva määrustele. Ahrens käsitleb neid objekti alaliigina kui aja-, viisi- ja kohaadverbe.

Ajamäärus:

- ma olen kõik see päewa tööd teinud,
- olin terwe nädala seal,
- olime seie maale kannatanud (Ahr.,128)

V i i s i m ä ä r u s:

- palus küpsi küüsi,
- palja küsi oli külm,
- kõik küsi jalu töö! (Ahr.,130).

viisimäärusena esinevad veel vanad rahvapärased kaksiksõnad:

- sedak-sedak wiisi küskis teha,
- lubas sellak-sellak ajal tulla,
- niik - niik palju (Ahr.,131).

K o h a m ä ä r u s e n a mitmesõnalisi lauseliikmeid ei

esine, sest E. Ahrens on paigutanud kaassõnad adverbide rühma. Adverbid esinevad põhisõnana ja käändsõnad, mille juurde nad kuuluvad on täiendiks, näit.:

- selle alla (Ahr., 87),
- kesk lauda (Ahr., 126).

Kahest sõnast koosnevad isikunimed lahutab Ahrens ja võtab eesnime põhisõnaks, perekonna või hüüdnime aga selle täiendiks:- Kõrgoja Kaarel,

- Hants Laew,
- Laewa Hants,
- Jaani Miku Joosep (Ahr., 20),
- Karjatse Joonas (Ahr., 21).

Kokkuvõttes võib öelda, et Ahrensil on mitmesõnalisi lauseliikmeid vähe. Ta lahutab kaassõnad, arvsõnad ja hulka ning mõõtu väljendavad sõnad nimisõnadest. Samuti lahutab ta mitmest sõnast koosnevad isikunimed eri lauseliikmeteks. Ahrens tunnistab käändsõnalist öeldist, mis on alusega seotud koo-pula abil. Mitmesõnalise lauseliikmena esinevad veel verbi liitajad, sõnade saama ja pidama pöördelised vormid teiste verbide tegevusnimedega koos, kaksiksõnad ning rida sõnaühendeid, mille abil moodustatakse viisi- ja ajamäärust (meie tänapäeva mõistes). Näiteid ei leidu ühendverbi kohta.

2. F. J. W i e d e m a n n.

F. J. Wiedemanni "Grammatik der Ehstnischen Sprache"¹ käsit-

¹ F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der Ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg, 1875.

leb lauseõpetust ligikaudu sajajaleheküljel. See on murdegrammatika, kus esineb rohkesti rahvakeelseid näiteid. Reeglid ja seletused on saksakeelsed. Kordagi pole nimetatud mitmesõnalist lauseliiget. Lauseliikmete käsitlemisel pole ühtegi sõna esile tõstetud, sellepärast on raske mõista, milliseid sõnu käsitletava lauseliikme all mõeldakse.

J. Wiedemann tunnustab k ä ä n d s õ n a l i s t ö e l - d i s t, milleks võib olla käändsõna nimetavas, omastavas, osastavas või saavas käändes koos tegusõnaga olema, mida autor nimetab koopulaks.

- sē on Wezi, muld, tuhk, rasw,¹
- mu wend on kolmeister, köster, kaupmēs,
- kaew on sügaw (W., 600),
- tema wend on köstriks,
- küb on üt mödi (W., 603),
- inimezi oli kümme,
- sē küb on minu (W., 604).

Arvu näitavad sõnad on Wiedemann käändsõnast lahutanud ja käsitleb neid täiendina:

- wīmsil kolmel āstal (W., 607),
- ta on üks āsta, pōl āstat, pār āstat wana,
- ei ole üht sūlda pitk, kaht s. pitk (W. 609.,).

Selles küsimuses pole autor aga järjekindel, kuna § 202, mis käsitleb sihitist, on öeldud, et sihitisega väljendatakse kestust, mis vastab küsimusele kui kaua ? millest võib järeldada, et sel juhul (meie ajamääruse tähenduses) kuuluvad ka

¹Sõnade esiletõstmine J. Wiedemanni materjali käsitlemisel antud töö autorilt.

arvsõnad küündsõna juurde:

- neli kūd seal olnud,
- ta ehitas kümme āstat kirikut,
- laps käib neljat āstat (W., 639).

Eespool toodud näites:

- wīmsil kolmel āstal,

kus kolmel on toodud täiendina, vastab küsimusele "kui kaua?" sõnaühend kolmel aastal ja peaks moodustama mitmesõnalise sihitise ajamääruse tähenduses (Ka J.F.Wiedemann ei tunne veel määrust ja käsitleb määrase funktsioonis olevat lauseliiget sihitise alaliigina).

Edasi on J.F.Wiedemann arvu ja hulka väljendava sõna nimi-sõnast lahutanud ja vaatleb seda kui s i h i t i s t (W., 616):

- sīn on kolm tündrit kaeru,
- rubl hõbedat,
- pār kingi,
- hulk inimezi,
- tükk aega,
- wōtan sū-tāie leiba (W., 617),

kusjuures ainet, mõõdetavat ja loendatavat tähistavad nimisõnad on lisandiks.

J.F.Wiedemanni arvates kasutatakse eesti keeles umbmäärase artiklina arvsõna üks ja määrava artiklina asesõna see. Mõlemaid sõnu vaatleb J.F.Wiedemann kui t ä i e i n : d e i d :

- mul on üks hobune,
- sē on sē laew, mis me ōtazime (W., 604)

K o h a m ä ä r u s t e käsitlemisel (Wiedemanni sihitise alla kuuluv osa) on kirjutatud, et neid moodustatakse peamiselt tagasõnade abil ning viidatakse § 172., kust leiame nii

ees- kui ka tagasõnadega esinevaid kohamäärusi:

- sõudis wē alla,
- tē käib alla mäge,
- sõudis alla wett (W.,543),
- koer tuli laua alt wälja,
- sē põld on rukki all (W.,5454),
- maja seisab tē äres (W.,547).

A j a m ä ä r u s k i moodustatakse nimisõnade ja ees- ning tagasõnade abil, millest võib järeldada, et esineb ka ajamääruse funktsioonis mitmesõnalisi lauseliikmeid:

- selle wahe sees (W.,642),
- nōre lōuna ajal,
- enne kukke (W.,646),
- nōre keskhommiku ajal (W.,646).

Eeltoodust võib järeldada, et F.J.Wiedemann on mitmesõnalise lauseliikmena käsitletud käändsõna koos kaassõnaga, mida E.Ahrens eri lauseliikmetena vaatlus. Lisaks sellele peab F.J.Wiedemann mitmesõnaliseks lauseliikmeks käändsõnalist öeldist, mis koosneb koopulast olema + käändsõna.

Hulka ja mõõtu väljendav sõna on F.J.Wiedemannil nagu E.Ahrensilgi lahutatud eri lauseliikmeks. Samuti lahutab F.J.Wiedemann ka arvsõna nimisõnast, välja arvatud juhud, kus arvsõna on ajamääruse osa.

Näidetest ei saa välja lugeda, kuidas Wiedemann käsitleb mitmesõnalisi pärisnimesid, samuti ei puuduta autor verbi liitaegu ega ka ühendverbe.

J. N e b o c a t.

F.J.Wiedemanni materjalile toetudes andis eestikeelse grammatika välja J.Nebocat, nimetades seda "K ü n d j a k s"¹. Selles grammatikas on esimene eestikeelne lausekäsitlus. Lauseliikmetele on antud eestikeelsed nimetused, mis erinevad meie tänapäeva terminitest.

Lauseliikmete käsitlemisel on ainult üksikutes kohtades kasutatud sõnade esiletõstmist ja sedagi ainult reeglites.

J.Nebocat kasutab k ä ä n d s ô n a l i s t ö e l d i s t, mis moodustab mitmesõnalise lauseliikme (Eraldi ei nimetata ei tegusõna ega ka käändsõna mingisuguse nimega):

- see on vesi, muld, tuhk, rasv,²
- mu vend on koolmeister, köster, kaupmees,
- kaev on sügav,
- rohi on haljas,
- mu vend ei ole mitte kaupmees (Neb., 85).

Mitmesõnalisele t ä ä i e n d i l e vastavad J.Nebocatil:

- vihma karva pilved,
- suurt sugu rahvas,
- uut moodi kuub,
- meie usku inimesed,
- paremat seltsi kartuhvlid,
- enne aega laps,

¹ J. N e b o c a t, "Kündja" Eesti keeleõpetus, nenda kui Eestikeelt Kesk=Eestimaal rüügitakse. Tartus ja Rias, 1884.

² Sõnade esiletõstmine J.Nebocati materjalide käsitlemisel antud töö autorilt.

- enne päeva töö,
- alt ratta vesi,
- keha järel kuub,
- adra taga mees, (Neb., 89).

Mitmest sõnast koosneva lauseliikmena on vaadeldavas grammatikas ka a j a m ä ä r u s :

- ma ep pole kolmel nädalal linnas olnud,
- tükk aega olin seal,
- tuhande kaheksasaja kaheksakümneneljandal aastal, kahekümneviielendal näärikuupäeval tuli "Kündja" välja.
- poole ööni, (Neb., 98-100).

J.Nebocati järgi kuuluvad kaassõnad koos nimisõnaga mitmesõnaliste lauseliikmete hulka ning esinevad nii täiendi kui määruse funktsioonis.

Mitmesõnalise lauseliikmena märgitakse "Kündjas" ka ühendverbi. Belnevates grammatikates seda ei esinenud. J.Nebocat kirjutab: "Seisusõna pruugitakse ka teukõrvassõnana, nagu läks mööda, astu sisse, jookse peale, võta sein vahelt ära, panin vett sekka ." ¹ Järjekult esineb Nebocatil ka mitmesõnalist ö e l - d i s t.

H. E i n e r

1885.a. ilmus "Lühikene Eesti keele õpetus koolidele" ², mille seadis kokku H.Einer. H.Einer annab esimesena süsteemi-

¹ J.N e b o c a t , lk.74.

² H.E i n e r, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele, Tartus, 1885.

pärase eestikeelse ülevaate meie keele lauseehitusest, kuid kogu lauseõpetuse osa hõlmab ainult 15 lehekülge.

H.Einer vaatleb tegusõna liitaegu mitmesõnalise öeldisena:

Wend olewat kirjutanud. (Ein., 59)

H.Einer käsitleb öeldisena veel:

a) nimisõna nimetavas, osastavas ja saavas käändes:

Peeter on sulane.

Pilwed on wihma karwa.

Tiina on tüdrukuke.

b) omadussõna:

Pilwed on kõrged.

Toit on kosutaw.

c) määrsõna:

Aken on lahti.

Eespool toodud sõnad koos lausesidemega, milleks on tegusõnad olema, saama, jääma jt., moodustavad käändsõnalise öeldise. (Ein., 59-60).

Põhiarvsõna ja asesõna mõni lahutab H.Einer nimisõnast ja vaatleb neid täiendina.

Mõned puud kuiwasid ära.

Väljas ootab üks mees. (Ein., 61).

Hulka ja mõõtu väljendava sõna lahutab H.Einer samuti nimisõnast, kuid siin vaatleb ta täiendina nimisõna:

Tosin lusikaid on tarwis.

Nael leiba maksab kolm kopikat. (Ein., 61)

Mitmesõnalise lauseliikmena käsitleb H.Einer ka sihitist, sest autor kirjutab "Sihitisena tarwitatakse veel

ees- ja tagasõnu oma käänetega "¹, kuid ühtegi näidet selle kohta toodud pole.

Grammatikas leidub ka mitmest sõnast koosnevat m ä ä - r u s t , mille moodustab käändsõna koos ees- ja tagasõnaga:

- wares lendas puu_otsa,
- koer magab laua_all,
- wanker leiti tee_pealt.

Müürusena esineb ka teisi sõnaühendeid:

Ajamüürus:

- see sündis minewal_nädalal,
- wend elas kolm_kuud Tartus,
- isa jäi kolmeks_päewaks linna.

Kombe- ja viisimüürus:

- rääkisiwad Wene_keeli,
- karjane tuli pasunat_ajades.

Põhjusemüürus:

- laps ei saanud hirmu_pärast sõnagi suust wälja,
- peremees käis linnas linu_müümas,
- püüdis wale_abil ennast päästa. (Ein., 64).

1900.a. ilmus H.Einerilt "Eesti keele õpetus algkoolidele"², kus kehtivad samad põhimõtted mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel nagu 1885.a. ilmunud õpikus rahvakoolidelegi. Ka siin ei kasuta H.Einer terminit mitmesõnalised lauseliikmed, kuid lauseliikmete näidetena leiame neid. Näited ei paku midagi uut peale selle, et siin leiame täiendavalt näite "Sihitusena tarwitatud ees- ja tagasõna oma käänetega"

¹ H. E i n e r, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele, Tartus 1885.

² H. E i n e r, Eesti keele õpetus algkoolidele, Jurjewis 1900.

kohta: Vahva sõjamees võitleb isamaa eest (Ein.¹,60).

1905.a. ilmus samalt autorilt "Eesti keele õpetus koolidele kolmas täiendatud trükk¹. Mitmesõnaliste lauseliikmete osas pakub see vähe uut. Uudsena on käesolevasse trükki toodud mitmesõnaline t ä i e n d , mis moodustatakse kaessõnade abil:

Enne lõunat niidetud rohi on üra kuivahud.

Teed mööda sõitja hobune hirmus (Ein.²,108).

Kokkuvõttes võib öelda, et H. Einer käsitleb mitmesõnalise lauseliikmena nagu ta eelkäijadki käändsõna koos kaessõnaga, tegusõna liitaegu ja käändsõnalist öeldist. Põhiarvsõna lahutab ta nimisõnast ja vaatleb neid kahe iseseisva lauseliikmena, samuti ka hulka ning mõõtu märkivat sõna ja nimisõna. Ühendverbi, mida mitmesõnalise öeldisena kasutas J. Nebocat, Eineril ei esine.

5. K. A. H e r m a n n .

1896.a. ilmus eri teosena K.A. Hermann'i eestikeelne lauseõpetus², kus 81 leheküljel käsitletakse lauseid ja lauseliikmeid.

K.A. Hermann tunnistab käändsõnalist öeldist, kuid käsitleb seda ühesõnalise lauseliikmena. "Igal ütlusel ehk lausel, kui tal täis mõte sees on, peab kolm osa olema, need on :1) alus, 2) köide, 3) üteldus"³. K.A. Hermann peab käändsõnalises öeldises öeldiseks meie tänapäeva öeldistäidet:

¹ H. E i n e r, Eesti keele õpetus koolidele, III trükk, Tallinnas 1905.

² K. A. H e r m a n n, Eesti keele Lause-õpetus, Jurjewis 1896.

³ S e a l s a m a s , lk.1.

- inimene (a.) on (k.) olemas (ö.),¹

- mees (a.) on (k.) tugew (ö.).

Kõitmeks on kõige sagedamini pöörded sõnast olema, aga ka teised sõnad, nagu saama, võima, tulema, katsuma, püüdma jne.

Naaber saab minema.

Hobune woib jooksta.

Töö tuleb teha.

Toibuja katsub kääia. (Herm., 2).

Eelnevaid konstruktsioone infinitiividega vaadeldakse tänapäeval samuti eri lauseliikmetest koosnevatena, kuid liigendatakse öeldiseks ja sihitiseks (da-tegevusnimi) või määruks (ma-tegevusnimi). Ainult lauses Töö tuleb teha esineb tänapäeva käsitluses öeldis mitmesõnalisena (tuleb + da-tegevusnimi).

Tegusõna iga pööre, olgu ta ükskõik mis kõneviisis, ajas, jastavas või eitavas kõnes, on öeldiseks, mis kuulub koopula olema juurde, mis esineb otseselt või peidetud kujul. Nii esinevad ö e l d i s e n a :

- sina ei oleks tulnud,

- mina ei ütelnud,

-wähe oli kirjutada (Herm., 12).

K.A. Hermann lahutab eraldi lauseliikmeteks kõik sõnaühendid, mis koosnevad tegusõna pöördelisest vormist ja da-tegevusnimest ja vaatleb viimast s i h i t i s e n a :

Ma tahan juua.

Sa himustad süüa.

¹ Analüüs antud käesoleva töö autorilt õpiku materjali põhjal.

Nad ihaldawad kônelda.

Professor wôis seletada (Herm.,23).

Sihitisenä vaatleb K.A.Hermann da-tegevusnime ka sel juhul, kui lauses on veel nimisõnaline sihitis. Nii esinevad jürgnevates lausetes kolm iseseisvat sihitist:

Peremees küskis sulast pöldu kûnda.

Laps palus luba leiba wôtta.

Arvu näitava sõna lahutab K.A.Hermann nimisõnast ja võtab selle täiendiks:

Minu sulaseid on kaks meest.

Tema peret on kümme hinge.

Sepa töölisi on kolm õpipoissi. (Herm.,28-29).

Kolmandik osa oli arwatud (Herm.,30).

Mitmesõnaliste lauseliikmetena leiame määrust:

K o m b e - j a v i i s i m ä ä r u s :

Kerjaja käib küla pere-perelt läbi.

Poiss tõusis pilk pilgult.

Jõgi paisus päew päewalt.

Kiri loeti sõna sõnalt ette (Herm.,41).

Õpetaja rääkis mitmet wiisi.

Ena manitses tütart armu sõnal.

Poiss jookseb suure rutuga üle silla (Herm.,42).

Hoia oma käsi puhas.

Püüdsin käed puhtad hoida.

Mees pidas kõrtsi kuiwa.

Isa hoidis hobused rammusad.

Mitmesõnaliseks kombe- ja viisimääruseks peab K.A.Hermann ka neid sõnaühendeid, mida tänapäeval lahutatakse eri lauseliik-

meteks. Absoluutse nimetavaga lauselühendit käsitleb autor samuti viisimääрусena:

Mees magas, pää kotis.

Mees käib, kuub seljas ja müts pääs.

Sulane kündis wäljal, hobune adra ees. (Herm., 44).

Ees- ja tagasõnad koos käändsõnadega moodustavad mitmesõnalise müruse:

Uks widas teist kätt pidi.

Pääle minu ei olnud kedagi toas.

Kohuse tõttu teeme tööd.

Helde süda awitab ilma maksuta. (Herm., 45).

Ta astus wärawa ette, oli wärawa ees, tuli wärawa eest.

Poiss läks teise juurde, oli teise juures (Herm., 57-59).

1905.a. ilmunud eesti keele grammatikas¹ puudutab autor põgusalt ka lauseõpetust, kuid seisukohad on siin endised.

Kokkuvõttes võib öelda, et K.A.Hermannil esineb mitmesõnalisi lauseliikmeid, millena esinevad kaassõnad koos käändsõnadega, kaksiksõnad ja lauselühendid. Peale nende käsitleb autor mitmesõnalise lauseliikmena ka neid sõnaühendeid, mida meie tänapäeval vaatleme omadussõnalise täiendina ja põhisõnana.

Õeldise liitaegu vaatleb K.A.Hermann kui koopulat ja õeldist. Õeldise juurde kuulub ainult eitust näitav sõna. K.A.Hermanni lausekäsitleluses esineb käändsõnaline õeldis, kuid see koosneb kahest samaväärsest lauseliikmest koopulast ja õeldisest. Arvu näitav sõna on käändsõnast lahutatud iseseisvaks

¹ K. A. H e r m a n n, Eesti keele grammatik Koolide ja iseõppimise tarwis, Jurjewis 1905.a.

lauseliikmeks. Sõnaühend, mis koosneb kahest tegusõnast (ühe pöördelisest vormist ja teise tegusõnast) on liigendatud kaheks lauseliikmeks, samuti nagu tänapäeval mitmesõnalise lauseliikmena käsitletav tuleb + da-tegevusnimigi.

K.A.Hermanni lauseõpetuses ei leia käsitlemist ühendverb, mitmesõnalised pärisnimed ega ka hulka ja mõõtu väljendav sõna koos nimisõnaga.

6.J. J õ g e v e r .

1920.a.ilmus J.Jõgeveri "Eesti keele grammatika"¹, milles esinevast süntaksikäsitlest võime järeldada mitmesuguste sõnaühendite esinemist mitmesõnaliste lauseliikmetena või lahutatavatena, kuigi sõnu näidetes esile ei tõsteta. Sõnade esiletõstmine J.Jõgeveri materjalide käsitlemisel on käesoleva töö autorilt.

Grammatikas esineb l i i t õ e l d i s:

Müüb kõik oma lambad ära.

Ta on kõik lambad ära müünud. (Jõg., 71).

Mitmesõnalise lauseliikmena vaadeldakse k ä ä n d s õ n a - l i s t õ e l d i s t:

- mägi on kõrge,
- rohi on haljas,
- olge terved,
- see on vesi, see ei ole vesi,
- vend on köstriks (Jõg., 71).

¹ J.Jõgeveri, Eesti keele grammatika III.aasta, Tartus 1920.

Mitmesõnalise lauseliikmena käsitletakse ka määrust. Põh-
j u s e m ä ä r u s e n a esineb käändsõna koos kaassõnaga:

- viha pärast,
- minu eest,
- külma pärast (Jõg., 64).

Mitmesõnalise lauseliikmena leiame ka hulga- ja aja-
m ä ä r u s t :

- üks kord, kaks korda,
- kolmeks nädalaks (Jõg., 83)

Hulka või mõõtu väljendava sõna võtab J. Jõgever põhisõnaks
ja nimisõna vaatleb selle juurde kuuluva täiendina. Põhisõnad
näitavad mõõtu, raskust, paljust ja selleks on J. Jõgeveril ka
sõnad palju, pisut, vähe, mitu:

- koorma puid,
- tükk aega,
- siin on kolm tündrit kaerü (Jõg., 76).

Liiki, laadi, sorti väljendavad sõnaühendid lahutab J. Jõge-
ver kaheks täiendiks:

- vihma karva pilved,
- uut moodi kuub,
- paremat seltsi kartulid (Jõg., 74).

Isikunimede käsitlemisel lahutab J. Jõgever eesnime põhi-
sõnaks ja vaatleb perekonna- või hüüdnime lisandina:

- Aleksander (põhis.) Suur (L.),
- sulane Peeter (põhis.) Tamm*(L.)* (Jõg., 75)

Nii näeme, et J. Jõgever käsitleb mitmesõnaliste lauseliikme-
tena tegusõna liitaegu, ühendverbi, käändsõnalist öeldist, käänd-
sõnu kaassõnadega ja põhiarvu koos nimisõnaga määrusena. Hulka

või mõõtu väljendavat sõna koos nimisõnaga vaadeldakse kahe eri lauseliikmena, samuti ka kahest sõnast koosnevat isikunime.

7. L. K e t t u n e n .

L.Kettuneni õpik "Lauseliikmed eesti keeles"¹ ilmus 1924.a. Kui enne seda lauseõpetuses lähtutakse lauseanalüüsis peamiselt loogikast, siis L.Kettunen võtab lauseliigenduse aluseks ka morfoloogilist printsiipi. See on esimene õpik, kus reeglizatult käsitletakse mitmesõnalist lauseliiget. Terminit mitmesõnaline lauseliige küll ei nimetata, kuid öeldakse, et lauseliikmeks võib olla sõnarühm ning isegi kogu kõrvallause, mida aga omakorda liigendatakse. Sõnarühmi lauseliikmetena vaatleb autor iga lauseliikme käsitlemisel eraldi, kuid ei selgita ligemalt nende sõnarühmade koosseisu.

Õeldiseks peab L.Kettunen tegusõna vorme liitaegades:

Tema on tulnud koju.

Mina oleksin häämeelega lugenud veel natuke (Kett., 19).
Isegi liitelise tulevikuvormi, nagu:

Sest saab meil veel palju vaeva olema, arvab L.Kettunen mitmesõnaliseks õeldiseks, samuti ei lahuta ta eitussõna õeldisest:

Ei saa ta kustki abi.

Seda ei ole keegi kuulnud (Kett., 19).

Erinevalt eelnevatest grammatikutest ei tunnista L.Kettunen käändsõnalist õeldist, vaid ö e l d i s t ja selle laiend-

¹ L. K e t t u n e n, Lauseliikmed eesti keeles, Tartu 1924.

dina ö e l d i s t ä i d e t."Nõudev tarve on sellevastu lahutada verb oma täiendusest lauseis,nagu:

Laps on haige,

Latikas on kala,

See on minu ,olgugi,et seda alati ei tehta,vaid ühendatakse mõlemad sõnad predikaadi mõiste alla."¹

Kõesolevas lauseõpetuses leiame ka mitmest sõnast koosnevaid m ä ä r u s i,milleks võivad olla:

1)määrsõnad:

Nad läksid longates,nii umbes nagu Margus käib.(Kett.52)

2) nimisõnad ühes ees- ja tagasõnaga:

Sõitsime jääd mööda.

Ule nurmede lagunes lume vaip.

Ilma suurema vaevata käisid laksud ja tirtsud läbi hambaaugu põrandale.(Kett.,52-53).

L.Kettunen liigitab määrused ja peaaegu iga liigi kohta toob näiteid ka mitmesõnalistest juhtudest.Eeltoodud sõnärühmadele lisaks leiame siin veel mitmesõnaliste lauseliikmetena:

a)aega näitavaid sõnärühmi:

Sõjamees lasti kuuks ajaks puhkusele.

Ma ei olnud seal viit päevagi.

Ära jää tervet nädalat sinna.(Kett.,53).

b)õeldistüitemäärusena essiivi asemel kasutatavat kui-konstruksiooni,mida küll Kettunen ise peab saksapäraseks väljenduseks.

¹ L.K e t t u n e n ,lk.19.

Tema on kui Mäeküla mõisnik olemas.

Villu õppis esimest korda oma isatalu kui tulevane peremees tundma, sest ei tea miks, aga korraga hakkas Villu end Katku peremehena tundma.

Teda vihkas meie rahvas kui äraandjat. (Kett., 61).

L.Kettunen liigitab t ä i e n d i d sarnanevalt määruse liikidele ja toob rohkesti näiteid ka mitmesõnaliste täiendite kohta. Nendeks võivad olla:

1) Nimisõna kaassõnaga:

Ule sia perenaine käis siin.

Lootus paremate aegade pääle löi kõikuma. (Kett. 68).

Sõit Narva kaudu on liig tülikas. (Kett. 87).

Usk vanade jumalate siäse löi kõikuma. (Kett., 88).

2) kui-konstruksioonid:

Minu vend kui noorem mees läks asju talitama.

Ja et külaline keegi Kruusimäelt, siis võtab ema kui kuulaja, teretuse vastu. (Kett., 68).

Mitmesõnalise a l u s e n a võivad esineda veel sõnapaarid:

Annet-Leenut ootavad isa koju.

Nõnda olid õdet-venda kahekesi arutanud. (Kett., 16).

Tänapäeval mitmesõnaliseks lauseliikmeks peetava põhiarv-sõnast ja nimisõnast koosneva sõnaühendi lahutab L.Kettunen kaheks lauseliikmeks, mille puhul nimisõna on täiendiks, põhiarvsõna võib aga olla:

aluseks: Kolm abilist on käes.

Kaht inimest oleks tarvis. (Kett., 16).

õeldistüiteks: Meid oli kolm meest. (Kett., 35).

sihitiseks:

Võtsime kaks neist vangi.

Kuhu te mahutate kõik need kümme haiget? (Kett., 35).

Ma lasksin kaks jänest. (Kett., 40).

Leidsin seal kõigest kuus või seitse inimest. (Kett., 43)

Samal alusel lahutab L.Kettunen ka kvantiteeti näitava sõna kvaliteeti väljendavast sõnast. Aluse käsitlemisel selliseid sõnaühendeid pole, kuid öeldise käsitlemist lugedes võime järeldada, et ka selles positsioonis neid sõnaühendeid esineb. Nii loeme "kui subjektsõnaks on kvantumi tähendav hulk, salk, nael, toop, vakk jne. ühes oma kvaliteeti tähendava täiendusega (hulk rahvast jne.), siis vangub predikaat ainsuse ja mitmuse vahel." (Kett., 21).

Sihitiseks on kvantiteeti näitavad sõnad lausetes:

Nüüd sööksin ma häämeelega tükk võileiba. (Kett., 35).

Kust ma leiaksin tükk riiet.

Jõime klaasi teed, tassi kohvi, pudeli mõdu. (Kett., 50).

Kui vaadelda L.Kettuneni lauseliikmete käsitlemist meie tänapäeva lauseliigenduse seisukohalt, siis võib öelda, et siin on tänapäevale vastavat, kuid ka seisukohti, mis on tänapäevaks muutunud. Tänapäeva mitmesõnalistest lauseliikmetest käsitleb L.Kettunen ka mitmesõnalistena:

1) käändsõna koos kaassõnaga,

2) abi- ja põhiverbi,

3) kaksiksõnu,

4) aega näitavaid ühele käimusele vastavaid sõnaühendeid.

Meie tänapäeval mitmesõnalise lauseliikme, mis koosneb põhiarvsõnast ja nimisõnast, lahutab L.Kettunen kaheks lause-

liikmeks.

Kvaliteeti ja kvantiteeti (hulka ja mõõtu näitavat sõna koos nimisõnaga) näitavaid sõnu lahutab L.Kettunen samuti kaheks erinevaks lauseliikmeks. Arvsõnad ja kvantiteeti näitavad sõnad on põhisõnaks, nimisõnad ja kvaliteeti näitavad sõnad aga täiendiks.

Käändsõnalist öeldist L.Kettunen ei tunnista, vaid käsitleb sellist konstruktsiooni iseseisvate lauseliikmetena. L. Kettuneni mõjul käsitlevad ka järgnevad grammatikate autorid sellist sõnaühendit öeldise ja öeldistäitena.

Sõnaühendid, nagu tegusõnade pöördelised vormid koos tegevusnimedega ja ühendverb, mida L.Kettuneni eelkäijad vaatsid, ei leia siin käsitlust.

Vaatamata sellele, et L.Kettunen käsitleb esimesena sõnarühma lauseliikmena, püüab ta lauset liigendada võimalikult lõpuni.

8. J. A a v i k .

J.Aavik oma töös "Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega"¹ ei räägi mitmesõnalistest lauseliikmetest, kuid kasutab neid mõningal määral. Nii leiame mitmesõnalist öeldist:

Ma loodan, et ta pea tagasi tuleb (ö.) (Aav.¹, 7).

Eeltoodud kahe sõnaline öeldis on ühendverb, mida me ka tänapäeval ühe lauseliikmena vaatleme.

¹ J. A a v i k, Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega. Tartu 1927.

J.Aaviku poolt mitmesõnalise t ä i e n d i n a vaadeldud sõnu käsitletakse tänapäeval kahe eri täiendina:

Sinu noorem(t.) vend luges raamatut.(Aav.¹,6).

Teie onu jalutas sel ilusal(t.) õhtul (Aav.,7).

J.Aavik kasutab L.Kettuneni eeskujul iseseisva lauseliikmena öeldistäidet:

Taevas on (ö.) sinine (ö.-t.)(Aav.¹,5).

Siin on Aaviku seisukohad muutunud,kuna sama õpiku esimeses trükis ¹ selle sõnaühendi esitas autor käändsõnalise öeldisena:

Taevas on sinine(Aav.,5).

1936.a. ilmunud "Eesti õigekeelsuse õpikus ja grammatikas"² toob J.Aavik esimesena sisse nn. fraseoloogilise osaobjekti mõiste,mille kohta ta kirjutab:"Mõningais juhtumeis on osaobjekt seletatav ja õigustatud sellega,et ta moodustab verbiga nagu lahutamatu ühtumi,kus objekt-sõna üksikult enam ei tajuta"³.

- ta tegi minekut(=hakkas minema),
- see leidis aset (=juhtus),
- egin uuesti katset(= katsusin)(Aav.²,132).

J.Aaviku seisukohti väljendab ka H.Jänes - O.Parlo grammatika,kuna Aavik selle retsenseeris.

¹ J.A a v i k,Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega,harjutusülesannetega ja nende võtmega,Tartu 1923.

² J.A a v i k, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1932.

³ S e a l s a m a s,lk.132.

9.E. M u u k ja M. T e d r e .

E.Muugi ja M.Tedre lauseõpetusest vaadeldakse teist täiendatud ja parandatud trükki¹. Autoritel domineerib lauseliigendusel morfoloogiline printsiip. Eraldi mitmesõnalisi lauseliikmeid välja toodud pole, kuid neid on käsitletud lauseliikmete juures.

A l u s e n a esinevad rahvapärased kaksikalused:

- Jürit-Marit läksid kirikusse,
- Matsi-Mihklit niitsid orus,
- õdet-venda läksid tülili (MT,57).

Mitmesõnalise t ä i e n d i moodustavad käändsõnad kaassõnadega:

Võlimuse järgi otsustamine võib osutuda ekslikuks.

Ule kraavi hüppamisel nikastas pois jala (MT,80).

Mitmesõnalise m ä ä r u s e moodustavad samuti käändsõnad kaassõnadega:

Koer istus söömise ajal laua all.

Õun löigati kolmeks ja jagati siis meie vahel (MT,73)

Uldiselt kasutavad autorid vähe mitmesõnalisi lauseliikmeid. Sõnaühendid, mis tänapäeval üheks lauseliikmeks arvatakse, lahutatakse E.Muugi ja M.Tedre poolt kaheks lauseliikmeks. Järgnevalt mõned ajanääruse näited:

Mu vend oli kolm päeva haige.

Tuleval kuul sõidab tädi meile külla.

Ajaleht telliti kolmeks kuuks (MT,76).

¹ E. M u u k ja M. T e d r e , Lühike eesti keeleõpetus II, Tuletus- ja lauseõpetus, teine parandatud ja täiendatud trükk, Tartus, 1931.

Mitmesõnalised isikunimed lahutatakse kaheks lauseliikmeks. Erinevalt varasemale küsitlusele vaadeldakse põhisõnana perekonna või hüüdnime, eesnimi on täiendi eri liik - lisand.

L i ä n d lausetes:

Anton Tammsaare nimi on tuntud igale eesti kirjanduse harrastajale. Vanemal vennal Karl Augustil juhtus olevat halb tuju (MT, 86).

Põhiarvsõna lahutavad autorid nimisõnast, mis moodustab täiendi arvsõnale, olgu siis arvsõna kas aluseks, sihitiseks või määruseks. Samal alusel on lahutatud ka hulka või mõõtu väljendavad sõnad nimisõnast. Näit.:

T ä i e n d :

Kümne kaluri paat leiti purunenuna rannast.

Rühma sõdurite hulgas ei nähtud ühtegi vanemat meest.

Liitri marjade eest maksti viiskümmend senti.

Laulupeol nügin hulga tuttavaid. (MT, 127).

A l u s :

Kast puuvilja maksis 25 krooni.

Rühm sõdureid marssis mööda teed.

Näe ,kaks meest tulevad jälle mööda teed (MT, 59).

S i h i t i s:

Anna mulle klaas teed.

Joodi pudel limonaadi.

Isa tõi turult meetri puid (MT, 71).

M ä ä r u s :

Suhkur kaalus kaks kilogrammi (MT, 77).

Tänapäevale sarnaselt küsitlevad autorid aga öeldist. Kõik pöörd sõna liitajad kuuluvad **ö e l d i s s e**:

Ukski inimene ei ole senini pääsenud surmast.

Oleksime läinud meelsasti suvütama, kuid suvi oli vihmane (MT, 58).

Õeldise laiendamiseks kasutavad E. Muuk ja M. Tedre eelkäijate eeskujul õ e l d i s t ä i d e t iseseisva lauseliikmena: Õöbik on laululind.

Juba ta uus kuub on määritud (MT, 60).

Kokkuvõttes võib öelda, et E. Muuk ja M. Tedre kasutavad lausete liigendamisel vähe mitmesõnalisi lauseliikmeid. Sõnaühendid lahutatakse võimalikult iseseisvateks lauseliikmeteks. Mitmesõnalise lauseliikmena esineb öeldis, mille moodustavad tegusõna liitajad. Käändsõna koos kaassõnaga kasutatakse täiendina või määрусena. Peale selle esineb veel rahvapärast kaksikalust.

Mitmesõnalised isikunimed lahutatakse põhisõnaks ja lisandiks. Põhiarvsõna ja hulka või mõõtu väljendav sõna on põhisõnaks aluse, sihitise või määрусena ja nimisõna nende juurde kuuluvaks täiendiks. Öeldistäide on iseseisev lauseliige. 1939. a. ilmunud E. Muugi, M. Tedre ja K. Mihkla grammatikas käsitletakse lauseõpetust kooskõlas endiste Muugi ja Tedre seisukohtadega, kuid mõned seisukohad on ka muutunud.

10. E. M u u k , K. M i h k l a , M. T e d r e .

1939. a. ilmus eelnimetatud autoritelt grammatika, mis sisaldas ka lauseõpetuse.¹ Endiselt kuuluvad pöörd sõna liitmuu-

¹ E. M u u k , K. M i h k l a , M. T e d r e , Eesti keskkooli-grammatika ühes harjutustikuga. Lauseõpetus, 3. tr. Tartu, 1939.

teis kõik osad õeldisesse:

- olevat mänginud,
- ei olnud mänginud,
- ärgu mängigu! jne.(MMT,10).

Mitmesõnalise lauseliikmena esineb rahvapärane kakk-sikalus:

Jürit-Jaani kündsid sööti.

Madlit-Marti käisid linnas.

Õde-venda läksid tülili (MMT,15).

Käändsõna kaassõnaga moodustavad ka käsitletavas õpikus ühe lauseliikme ja võivad esineda :

1) täiendina:

Ule kraavi hüppamisel nikastas poiss jala.(MMT,55).

Vastu vett ujumine on pingutust nõudev.

Iga tühja asja pärast vihale ärritamine ei tasu vaeva (MMT,67).

2) määrusena:

Külma tõttu vili ei kasvanud hästi.

Hooletuse pärast jäi töö tegemata (MMT,47).

Arstid võitlevad nakkushaiguste vastu (MMT,48).

Sõnaühend, mis koosneb arvu, hulka või mõõtu väljendavst sõnast ja nimisõnast, lahutatakse ja kvaliteeti näitav nimisõna esineb täiendina:

Sa ostsid liitri marju.

Ootasime salka poisse.

Andsin hobustele sületäie heinu (MMT,60). Kuid erinevalt E. Muugi ja M. Tedre grammatikas esinevale käsitlusele moodustavad siin arvu väljendavad määrused järgneva nimisõnaga ühe lauseliikme:

Rauatükk ei kaalunud viit kilogrammigi (MMT,48).

Opikus ei leidu aga näiteid selle kohta, kuidas käsitle-
da hulka ja mõõtu väljendavat sõnaühendit määrusena.

11. H. J ä n e s , O. P a r l o .

H.Jänes ja O.Parlo grammatikas¹ esineb mitmesõnalise
lauseliikmena õ e l d i s, mis koosneb pöörd sõna liit-
muudetest:

- ei oleks sõidetud (J-P,13),
- veed on voolanud (J-P,5),
- ei olevat sõidetud (J-P,12).

O e l d i s t ä i d e on lause kõrvalliikmeks:

Hobune on koduloom (J-P,32).

Oeldistäite puhul võib olema tähenduses olla ka mõni muu
verb;näiteks:

Maja saab kõrge.

Hind tuleb odav.

Vesi tundub soe (J-P,33).

Esineb rahvapärast k a k s i k a l u s t :

- koera-kassi,õde-venda (J-P,11),
- meest-naist,Jaaku-Juhanit (J-P,78).

Mitmesõnalise lauseliikme moodustavad ka käändsõnad koos
kaassõnadega.Selline sõnade ühend võib esineda:

1) m ä ä r u s e n a :

- enne lõunat,
- üle metsade ja mägede,

¹ H. J ä n e s - O. P a r l o , Eesti keele grammatika ja
harjutustik koolidele IV.Lause ja kirjavahemärkide õpetus
keskkooli IV ja kutsekooli II klassile,Tartus 1936.

- laua all (J-P,60).

2) t ä i e n d i n a :

Kaklemine viha pärast oli kohutav (J-P,23).

Mitmesõnalisi ajamäärusi moodustavad mitmesugused sõna-ühendid, mis vastavad ühele küsimusele:

- üks päev, kogu aja, tüki aega, terve nädala (J-P,65),

- tuleval kuul, möödunud aastal (J-P,66).

Põhiarvsõna hulga- ja mõõdumäärusena moodustab koos nimisõnaga mitmesõnalise lauseliikme:

Leiba kaaluti üks kilogramm.

Osta üks kilogramm leiba! (J-P,69).

Aluse ja sihitisena aga lahutatakse põhiarvsõna nimisõnast, arvsõna on põhisõnaks, nimisõna selle täiendiks:

1) a l u s :

Need kaks viljapõldu on suured.

Paar kompvekki on üsna hapud. (J-P,85).

2) s i h i t i s :

Nad tegid kümme ülesvõtet (J-P,55).

Kutsuti kohale kolm tehnikut (J-P,54).

Hulka või mõõtu väljendavad sõnad lahutatakse nimisõnast ja vaadeldakse neid aluse või sihitisena, nimisõna on täiendiks.

1) a l u s :

See parv sääski on ahned ja pealetikkuvad (J-P,85).

2) s i h i t i s :

Ta jõi tassi kohvi (J-P,45).

Leiti hulk raha.

Jooge klaas vett! (J-P,54)

H.Jänes ja O.Parlo jätkavad eelkäijate traditsioone, ega

too midagi uut lausekõsitlusesse mitmesõnaliste lauseliikmete osas. Mitmesõnaliste lauseliikmetena vaadeldakse tegusõna liitmuuteid, rahvapärast kaksikalust, põhiarvsõna nimisõnaga määrusena ja kõõndsõnu koos kaassõnadega. Üldistõidet käsitletakse iseseisva lauseliikmena. Arvu, hulka või mõõtu väljendavad sõnad aluse või sihitisena lahutatakse nimisõnast.

12. A. K a s k, A. V a i g l a, J. V. V e s k i .

A. Kase, A. Vaigla ja J. Veski koostatud lauseõpetusest, mis oli määratud õpikuks keskkoolidele, vaadeldakse teist trükki¹. Vaadeldavas õpikus kasutatakse mitmesõnalisi lauseliikmeid. On kirjutatud, et kaassõnad koos kõõndsõnadega, mille juurde nad kuuluvad, moodustavad ühe laiendi. Rohkesti näiteid antud juhu kohta leiame m ä ä r u s e käsitlemisel:

Lind lendas puu otsa.

Ära tülitse tühja pärast.

Soode ja metsade taga asetses väike talu.

"Asjailmunud "Kalevipoeg" kaalub üle kilogrammi (KVV, 33).

Rikkuse poolest ei saa keegi Märdiga võistelda (KVV, 37).

Veel leiame mitmesõnalist ajamäärust:

Laev lahkus sadamast kell neli.

Isa tuli alati koju kell pool kuus (KVV, 34).

Mitmesõnalise ö e l d i s e n a esinevad:

1) tegusõna liitvormid:

¹ A. K a s k, A. V a i g l a, J. V. V e s k i, Lauseõpetus, Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkoolidele, 2. tr., Tartu 1937.

- ei istu, on istunud, ei olnud istunud, ei olevat istunud, oleks istunud jne. (KVV,).

2) ühendtegusõnad:

Õpilased võeti kooli vastu.

Isa soovis, et ma selle kirja ära saadaksin.

Lapsed läksid toast välja.

Põhiarvsõna ja nimisõnaühend on liigendatud kaheks eri lauseliikmeks: Sama on tehtud ka hulka või mõõtu märkivate sõnadega ja eraldatud need nimisõnast. Nimisõna on täiendiks nii aluse, sihitise kui ka määrase puhul:

Kümme yangi paigutati ühte kongi.

Talumees sai hobuse eest kakssada krooni.

Arstiabi anti kolmele haavatule.

Taevas all lendas parv linde.

Puu all leidis hulk õunu (KVV, 45).

Vorme, mida teised kaasaja grammatikud vaatlesid mitmesõnalise ajamäärusena, leiame selles õpikus lahutatuna eri lauseliikmeteks. Nii esineb lause, kus ajamäärus on tarvis panna õigesse käändesse:

Pidu kestis terve (öö)päev (KVV, 35).

Autorid jätkevad samu traditsioone, mis valitsevad 30-ndate aastate grammatikates. Mitmesõnalisteks lauseliikmeteks ~~lauseliikmeteks~~ peetakse käändsõnu kaassõnadega, verbi liitaegu, samuti ka ühendverbi. Tegusõnalise öeldise laiendiks on ise- seisva lauseliikmena öeldistüüpe. Need traditsioonid langevad ühte meie tänapäeva käsitlesega. Kaasaegsele käsitlesele sarnaselt lahutatakse ka arvu, hulka või mõõtu väljendavad sõnad nimisõnadest nii aluse sihitise kui ka määrusena, mis aga ei vasta meie tänapäeva käsitlesele.

13. K. K u r e ja B. S ö ö t .

1947.. ilmus K.Kure ja B.Söödi koostatud "eesti keele grammatika keskkooli IX klassile" ¹, milles käsitletakse lauseõpetust. Õpikus antakse lauseliikmete käsitlemisel reeglise- tatult sõnarühmed, mis võivad esineda mitmesõnalise lauseliik- mena.

A l u s e k s võivad olla sõnaühendid, nagu:

1) nimi- või asesõna nimetavas käändes koos nimi- või ase- sõnaga kaasaütlevas käändes:

Isa emaga läksid teatrisse.

Meie sinuga jääme koju (KS,11).

2) arvsõna nimetavas käändes koos nimisõnaga osastavas kään- des:

Kaks sõpra vestlesid omavahel.

Viis meest tuli tuppa.

Palju rahvast oli tulnud koosolekule (KS,11).

3) rahvapärane kaksikalus:

- koera-kassi kisuvad,

- õde-venda läksid külla (KS,13).

Mitmesõnalise öe l d i s e moodustavad tegusõna liit- ajad: - on teinud,
- oli antud,
- ei oleks võetud,
- ei olnud kuulnud (KS,15).

Autorid taastavad vahepeal käitlemiselt kadunud k ä ä n d -

¹ K. K u r e ja B. S ö ö t, Eesti keele grammatika II, keskkooli IX klassile, III jagu, Tartu 1947.

sõnalise öeldise. Nii loema "Lausetes Kask on puu ja Koer on kuri on on puu ja on kuri öeldised" (KS, 15). Sõna olema vaadeldakse abiverbina ja nimetatakse köitmeks, küündsõna aga nimetatakse predikatiiviks ehk öeldistüiteks.

Küündsõna koos kaassõnaga moodustab ühe lauseliikme, mille kohta leiame näiteid:

1) öeldistüitena:

Mesi oli talle mokka mööda.

Üöd on meil südasuvel ainult nime poolest (KS, 22).

2) määrusena:

Arno puudus koolist haiguse pärast (KS, 57).

Laiskuse tõttu ei suutnud Elts klassi lõpetada (KS, 59).

3) On öeldud, et võib esineda ka täiendina, kuid näiteid selle kohta pole (KS, 26).

Kui arvsõna koos nimisõnaga vaadeldakse mitmesõnalise alusena, siis sihitisena esinevad arvsõnad ja hulka või mõõtu väljendavad sõnad nimisõnast lahus:

Ostsin ühe raamatu.

Ostsin kaks raamatut.

Andsin hobusele tüki leiba.

Kutsuti kohale kolm tehnikut.

Võtsin paar sõpra kaasa.

Müüja mõõtis ostjale meetri riiet (KS, 49).

Tänapäeval vaadeldakse tuleb + da-tegevusnime mitmesõnalise öeldisena, näiteks lauses Kirjad tuleb laiali saata on öeldiseks tuleb saata. K. Kure ja B. Söödi grammatikas aga vaadeldakse lauses Tuleb osta uus pliiats tuleb öeldisena, osta alusena. (KS, 44).

Mitmesõnaliseks öeldiseks ühendatakse da-infinitiiv verbidega peab ja võib (KS,44). Siin näib aga ilmselt olevat viga, kuna peab ei moodusta mitte da-infinitiiviga, vaid ma-infinitiiviga sõnaühendi, mida ka näidetes on arvestatud:

Kirjanik võib varsti lõpetada romaani.

Matkaja võib alles homme ületada mäe.

Juhataja peab looma kindla korra ja distsipliini.

See insener peab ehitama suure pilvelõhkuja (KS,45).

Kokkuvõttes võib öelda, et K.Kure ja B.Sööt jätkavad senist traditsioonilist lausekäsitlemist mitmesõnaliste lauseliikmete osas ja käsitlevad lahutamatu sõnaühendina:

- 1) käändsõnu koos kaassõnadega,
 - 2) verbi liitaegu,
 - 3) rahvapäraseid kaksiksõnu alusena,
 - 4) mitmest sõnast koosnevaid ajamüürusi,
- kuid nendele lisaks vaadeldakse mitmesõnaliste lauseliikmetena veel:
- 5) arvsõnu koos nimisõnadega alusena,
 - 6) modaalverbe peab ja võib koos tegevusnimedega öeldisena,
 - 7) kaasolusuhet väljendavat sõnaühendit,
 - 8) käändsõnalist öeldist, mis L.Kettunenist alates lahutati iseseisvaks öeldiseks ja öeldistüiteks ning mis tänapäeval jälle lahutatakse kaheks lauseliikmeks.

Tänapäeval mitmesõnalise lauseliikmena käsitletava tuleb + da-tegevusnimega moodustatud öeldise lahutavad vaadeldava õpiku autorid kaheks lauseliikmeks, kusjuures da-tegevusnimi on aluseks, tuleb öeldiseks.

Kui arvu näitavat sõna koos nimisõnaga alusena käsitleti mitmesõnalise lauseliikmena, siis sihitise puhul jätkatakse traditsioonilist käsitlemist, kus arvsõna on sihitiseks ja nimisõna täiendiks. Traditsiooniliselt liigendatakse ka hulka või mõõtu väljendavad sõnad sihitiseks ja nimisõna vaadeldakse täiendina.

14. K. K u r e .

Kui 1947.a. ilmunud K.Kure ja B.Söödi grammatika käsitlust senisest enam mitmesõnalisi lauseliikmeid, siis 1950.a. ilmunud K.Kure "Eesti keele grammatikas"¹ on selliseid sõnaühendeid, mida käsitletakse mitmesõnaliste lauseliikmetena, veel rohkem. Ilmselt on K.Kure seisukohti mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel mõjustanud vene keele grammatika, kuna seal vaadeldakse paljusid sõnaühendeid samuti mitmesõnaliste lauseliikmetena.

Käesolevas õpikus on mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus täpsem. Erinevalt eelmisest grammatikast on siin juba seletatud, et ühe lauseliikme moodustab:

- 1) iseseisev sõna koos abisõnaga: laua all, mööda teed, teisel pool; välja maksm, võtsin ette jne.
- 2) verbi liitmuuted ka koos kõrvalsõnadega: on õppinud, oli töötatud, ei olevat juurde tulnud, ärge välja makske (Kure, 81).

Tänapäeval jaotame need mitmesõnalisteks lauseliikmeteks peetavad sõnade ühendid kolme rühma:

- 1) nimisõna koos keessõnaga,

¹ K. K u r e, Eesti keele grammatika, Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks keskkooli IX klassile, õpetajate seminaridele ja instituutidele, Eesti Riiklik Kirjastus, 1950.

- 2) ühendverb,
- 3) verbi liitajad.

Ulejäänud mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavat sõnaühendid on toodud üksikute lauseliikmete juures.

Mitmesõnalise a l u s e n a esinevad:

- 1) Arvsõna nimetavas või osastavas käändes ühes nimisõnaga osastavas käändes (peale arvsõna üks, millega nimisõna on nimetavas käändes):

Koosolekul esines kaks seltsimeest kõnedega.

Kümmetki õpilast polnud niisuguse pakasega koolis.

Uhtki poissi polnud lugemistoas (Kure, 93).

- 2) Hulka või mõõtu tähendav sõna nimetavas või osastavas käändes:

Palju rahvast oli läinud taastamistööle.

Rühm poisse mängis võimlas võrkpalli.

Suure kuuse otsa lendas parv vareseid.

Keldris ei olnud kottigi kartuleid (Kure, 93).

- 3) Arvsõna nimetavas või osastavas käändes ühes nimi- või asesõnaga mitmuse seestütlevas käändes:

Üks töolistest võttis kohe sõna.

Kolm meist jäi kohale (Kure, 93).

- 4) Nimi- või asesõna nimetavas käändes koos nimi- või asesõnaga kaasaütlevas käändes:

Isa emaga läksid hommiku köitisse tööle.

Meie sinuga jääme tube koristama (Kure, 93).

- 5) Vanad rahvapärased kaksikalused osastavas käändes:

Uhel juunikuu kuumal päeval küdsid Jürit-Jaani kesa.

Õdet-venda läksid haiglasse ema külastama (Kure, 93).

Mitmesõnalise ö e l d i s e moodustavad tegusõnad kõrvalsõnadega ning tegusõna liitajad:

Nõukogude Liidus on töörahas sotsialismi juba üles ehitatud. On alanud järkjärguline üleminek sotsialismilt kommunismile (Kure, 101).

Samasuguselt eelnenud K.Kure ja B.Söödi grammatikale käsitletakse käändsõnalist öeldist:

Tamm on puu (Kure, 102).

Neiu oli rõõmus.

Ahven on kala (Kure, 115).

Käändsõnalise öeldise näi vaadeldakse ka tud-kesksõnaga lausekonstruktsioone, kuna neis lauseis väljendab öeldis tegevuse tulemust (aga mitte tegevust):

Hein on niidetud.

Lehmad olid lüpstud.

Heeringad olid ära söödud.

Mitmesõnalise ö e l d i s e n e vaadeldakse sõnaühendit, mis koosneb kahest pöördõhnast, millest üks on pöördelises vormis ja teine da- või ma-tegevusnimes. Eelmise K.Kure ja B.Söödi grammatikaga võrreldes antakse siin palju rohkem tegusõnu, mis tegevusnimedega kood moodustavad öeldise. Pöördõhnad, mis da-tegevusnimega mitmesõnalise öeldise moodustavad on: võima, tohtima, suutma, jõudma, viitsima, julgema, saama (tähen-
duses võima), katsuma (tähen-
duses proovima), tahtma, soovina,
oskama, lubama, mõtlemä, otsustama. da-tegevusnimega laiendatud
öeldist võib K.Kure arvates edasisel analüüsimisel vaadelda
ka kui öeldisest ja da-tegevusnimelisest sihitisest koosne-
vat sõnaühendit. (Kure, 107).

Pöörd sõnad, mis ma-tegevusnimega laiendatud öeldise moodustavad, on hakkama ja pidama (tühenduses kohustatud olema), panna (Kure, 108).

Mitmesõnaliseks s i h i t i s e k s võivad olla arvsõnad ja hulka või mõõtu väljendavad sõnad koos nimisõnadega:

Ostsime viis vihikut ja ühe õpiku.

Laskime salga tütarlapsi saali.

Direktor saatis igast klassist kaks eesrindlikku õpilast olümpiaadile.

Palava ilmaga jõime igaüks klaasi limonadi (Kure, 187).

K a u d s i h i t i s e n a esinevad nimisõnad kaassõnadega: veenlase vastu, leiutise üle, lapse küest (Kure, 161).

M ü ü r u s e k s võivad olla küündsõnad kaassõnadega ja muud sõnaühendid:

- sada aastat tagasi,

- uksest sisse (Kure, 170),

- koguja, hulga, sega, terve nädal, tuleval kuul, kell seitse, möödunud aastal, aastal 1925 (Kure, 172-173),

- palja päi, palja jalu (Kure, 175),

- kolm korda (Kure, 174).

Arvu, hulka või mõõtu väljendav sõna on t ä i e n d i k s nimisõnale kõigis küünetes, välja arvatud juhud, kus ta koos nimisõnaga on lauses aluseks või sihitiseks:

- kolmeteistkümnest saabunust oli tema esimeste tulijate hulgas,

- salgast poistest eraldus kõige pisem (Kure, 180).

Täiendina võib aga esineda sõnaühend, mis näitab liiki, laadi: - uut moodi kleit, paremat sorti nisu (Kure, 184).

Mitmesõnalisi pärisnimesid vaadeldakse täiendi ja põhisõnana. Täiendid mitmesõnalistes pärisnimedes:

Noores Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis (Kure, 179). Nõukogude Liit (Kure, 182), Metsa Kareel, Jaak Järve, Mihkel Rebase (Kure, 182).

Kokkuvõttes võib öelda, et K. Kure toob vaadeldavas õpikus juurde rea sõnaühendeid, mida käsitleb mitmesõnaliste lauseliikmetena. Esmakordselt käsitletakse siin mitmesõnalisi pärisnimesid peale isikunimede. Mitmesõnalised pärisnimed lahutab K. Kure täiendiks ja põhisõnaks. Mitmesõnaliste isikunimede käsitlemisel moodustab K. Kurel põhisõna eesnimi.

15. A. K a s k , E. K o f f , K. K u r e , G. L a u g a s t e ,
M. T e d e r , J. V a l g m a .

Ülaltoodud autoritelt ilmus 1951. a. "Eesti keele grammatika IX klassile"¹, kus esineb mitmesõnaliste lauseliikmete süsteemipärane käsitus. Autorid nimetavad selliseid sõnaühendeid, mis vastavad ühele ühisele küsimusele ning moodustavad ühe lauseliikme, sõnaliitudeks.

Enne lauseliikmete käsitlust on toodud näited segedamini esinevate sõnaliitude kohta lauses. Nendeks võivad olla:

a) tegusõna liitvormid, mis lauses on öeldiseks:

- olen lugenud, ei olevat kirjutanud, ära mine, ei olnud toodud jne.

b) kaas - ja käändsõna ühend :

¹ A. K a s k jt., Eesti keele grammatika IX klassile, Tallinn, 1951.

- pärast lõunat (millal?),
- haiguse tõttu (mispärast?),
- lae all, minu juures (kus?) jne.

c) tegu- ja kõrvalsõna ühend :

- ära minema,
- alla andma,
- vastu võtma,
- lahti laskma jne.

d) arvu, hulka ja mõõtu märkivad sõnad koos nimisõnaga:

- kaks poissi,
- kümme last,
- rühmamehi,
- liiter piima jne.

e) mitmesõnalised pärisnimed:

- Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit,
- Tartu Riiklik Ülikool,
- "Tõde ja õigus",
- Viktor Kingissepp,
- Aleksander Suur jne.

f) ülekantud tähenduses tarvitatud fraseoloogilised väljendid;

- tähele panema,
- korda saatma,
- tühje minema jne. (Kask jt., 9).

Eelnevale lisaks on iga lauseliikme käsitlemisel ka ära näidatud mitmesõnalised lauseliikmed.

A l u s e n e esinevad sõnaliidud:

1) Arvsõna ühes nimisõnaga:

Koosolekul esinesid kaks seltsimeest kõnedega.

2)Hulka ja mõõtu tähendav sõna ühes nimisõnaga:

Osa rahvast oli läinud ehitustööle.

Rühm poisse mängis võimlas võrkpalli.

Kohale ilmus mitu õpetajat.

Sellesse purki mahub liiter piima.

3)Arvsõna ühes nimi- või asesõnaga:

Uks töölistest võttis kohe sõna.

Kolm meist jäi kohale.

4)Nimi või asesõna (nimetavas)koos nimi- või asesõnaga (Kas-
sütlevas):

Meie (või mina) sinuga jääme tube koristama.

Isa emaga läksid hommikul kütisse tööle.

5)Vanad rahvapärased kaksikalused:

Õde-venda läksid haiglasse ema külastama.

Ühel juunikuu kuumal päeval kündsid Jürit-Jaani kesa.

6)Mitmesõnalised pärisnimed:

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit on rahu ja
rahvaste julgeoleku kants.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon murdis imperia-
listlike riikide rinde (Kask jt.,15).

Mitmesõnaline ö e l d i s :

Pöörd sõnalise öeldise moodustavad tegusõna pöördelised vormid;

Nõukogude Liidus on alanud üleminek sotsialismilt kom-
munismile.

Meie kodumaal on töörahvas juba sotsialismi üles ehi-
tanud.

Õpilased, ärge unustage meie suure juhi Lenini õpetust.

Me ei kohanud ühtegi tuttavat (Kask, jt.,21).

Pöördsonaliseks öeldiseks võib olla ka ühendverb:

Kolhoosnimud tegid eelkõige ka ühislauda valmis.

Suures Isamaasõjas tuli sageli ette, et vaenlase sõdurid jooksis meie poole üle (Kask jt., 21-22).

Öeldiseks peetakse ka rahvapäraseid väljendeid, nagu vihtus töötada, sibas joosta jne. (Kask jt. 22).

Üeldistüiteks võib olla arvsõna koos nimisõnaga: Meid oli kokku kuus venda. Samuti võib öeldistüiteks olla ka nimisõna koos teda täiendava sõnaga:

See nisu on head sorti.

Kaelkirjak on pika kaelaga (Kask jt., 25).

Mitmesonalise tüendi moodustavad:

a) küündsõna koos kaassõnaga:

Rahvama ja metse ääres paistis kaugelt silma oma punase katusega. Mäng Leningradi ja Moskva meeskonna vahel lõppes viigiga (Kask jt., 35).

b) nimisõna koos omadussõnaga:

Meie kolhoos hakkab tänavu kasvatama paremat sorti kartuleid, et saada suuremat saaki (Kask jt., 37).

Mitmesonalise sihitise moodustab arvsõna või hulka ja mõõtu tähendav sõna koos nimisõnaga:

Õpilane ostis ühe pliiatsi ja kaks vihikut.

Ena tõi turult kolm liitrit marju ja kaks kilo õunu.

(Kask jt., 45)

Mitmesonalise määruuse moodustavad:

1) küündsõnad koos kaassõnadega:

Mere ääres seisis rühm poisse.

Nõukogude Liit sammub rahu ja demokraatia eest võit-

lemise leeri eesotsas (Kask jt., 58).

2) muud sõnaühendid:

Rong väljub kell pool neli.

Ule saja viiekümne aasta tagasi sündis esimene eesti luuletaja K.J.Peterson (Kask jt., 58).

Edasi liigendavad autorid määruse eri liikidesse: koha-, aja-, hulga- ja mõõdu-, viisi- ja põhjusemäärus ning igale liigile on toodud näiteid ka mitmesõnaliste juhtudena.

Autorid käsitlevad ka käändsõnalist öeldist:

Tamm on puu (Kask jt., 24).

Kokkuvõttes võib öelda, et autorid käsitlevad mitmesõnalis-
si lauseliikmeid K.Kure grammatika eeskujul. Erinevalt sel-
lest vaadeldakse mitmesõnalisid pärisnimesid lahutamatu sõna-
ühendina ja käsitletakse mitmesõnalise lauseliikmena. Paljud
mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavat sõnaühendid leia-
vad ka tänapäevalt samasugust käsitlust (Käändsõnad koos kaas-
sõnadega, ühendverb, tegusõna, liitvormid, mitmesõnalised päris-
nimed, fraseoloogilised väljendid, rahvapärased kaksikalused,
põhiarvsõna koos nimisõnaga).

Opikus ei vaadelda sõna tuleb + da-tegevusnimelist ja mo-
daalverbide ja infinitiividega moodustatavat öeldist.

16. K. K u r e , J. V a l g m a .

1956... ilmus K.Kure ja J.Valgma "Eesti keele grammatika
IX klassile"¹.

¹ K. K u r e ja J. V a l g m a , Eesti keele gramma-
tika IX klassile, V tr. Tallinn 1956.

Vaadeldavas grammatikas on öeldud, et süntaktiliselt lahutamatud sõnaühendid moodustavad ühe lauseliikme. Süntaktiliselt lahutamatu sõnaühendite hulka loevad vaadeldava grammatika autorid :

1) Arvu, hulka ja mõõtu märkivad sõnad ühes nimisõnadega, nagu :

- kolm neist, kakskümmeend viis õpilast;
- liiter piima, palju rahvast jt.

2) Erilise liigi lahutamatu sõnaühendeid moodustavad mitmesõnalised pärisnimed, näit.:

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit (NSVL),

Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei (NLKP),

"Tõde ja õigus",

Peeter Esimene,

Must meri, Tallinna linn jne.

K. Kure ja J. Valgma grammatikas on nimetatud leksikaalselt lahutamatu sõnaühendeid fraseoloogilisteks sõnaühenditeks ning neid tuleb vaadelda kui tervikut. Fraseoloogilisteks sõnaühenditeks peetakse:

a) esemete ja nähtuste kahe- või mitmesõnalisi nimetusi:

Punaste sõstarde koberad paistsid juba eemselt roheliste lehtede vahelt.

b) tegusõnu ühes neist lahutamatu laiendiga:

- tööd tegema,
- habet ajama,
- raru saama,
- püssi laskma,
- silmas pidama,
- pahaks panema jne. (KV, 11).

Iga lauseliikme käsitlemisel on autorid andnud ka eraldi sõnaühendid, mis võivad olla vastavaks lauseliikmeks.

A l u s e n a :

1) põhiarvsõna ühes nimisõnaga (ka sõnad paar ja mitu):

Koosolekul esinesid kaks seltsimeest kõnedega.

Paar õpilast mängisid malet (KV, 16).

2) hulka ja mõõtu tähendav nimisõna ühes nimisõnaga:

Üks rahvast ei läinud ehitustöödele.

Sellesse purki mahub liiter piima (KV, 16).

3) muud sõnaliigid ja väljendid nimisõna tähenduses:

"Poiss õpib" on laiendamata lihtlause.

4) Põhiarvsõna nimisõnaga koos kaassõnadega üle, alla, ligi, peale jt.:

Koolinoorte spartakiadist võttis osa üle tuhane õpilase (KV, 16).

5) nimi- või asesõna koos nimi- või asesõnaga (kaasütlevas):

Meie (või mina) sinuga jüime tube koristama.

Isa emaga läksid hommikul küitisse tööle.

6) mitmesõnalised pärisnimed:

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit on rahu ja rahvaste julgeoleku kants.

7) vanad rahvapärased kaksikalused:

Ühel juunikuu kuumal päeval kündsid Jürit-Jaani kesa.

Õde-venda läksid marjule.

Ö e l d i s e n a :

1) pöörd sõnaline öeldis esineb tegusõna kõigis pöördelistes vormides:

Meie maal on töörahvas sotsialismi juba üles ehitanud.

Ärge rikkuge liiklemismüürust!

2)Ühendverbi puhul kuuluvad öeldise koosseisu ka kõrvalsõnad ja mõned kõrvalsõna tähenduses seisvad sõnad:

Kõneleja pani ette ka meie kolhoosis maisi kasvatamist suurendada.

Kõbliku munakese pistis noorik hellalt pessa tagasi.

Ajage need kanad siit ära! (KV,23)

3)Öeldise koosseisu kuuluvad leksikaalselt lahutamatud sõnaühendid, milles esinevad nimisõnad on kaotanud oma nimisõnalise tähenduse, nagu osa võtma, tähele panema, aru saama, korda saama jt.

Kolhoosnikud võtsid aktiivselt küsimuse arutamisest osa.

Õpilased said ülesandest hästi aru, sest nad olid õpetaja seletusi hoolega tähele pannud (KV,23).

4)Öeldis koosneb kahest tegusõnast, millest üks on pöördelises vormis, teine tegevusnimes - liitöeldis:

Ma hakkan nüüd kohe minema.

Kas võime juba tulla?

Te peate hästi õppima.

5)Tegusõnalise liitöeldise moodustavad ka rida tegusõnu, mis pöördelises vormis kirjeldavad da-tegevusnimega väljendatud tegevuse algust, andes tegevusele ilmeka värvingu, näit.: vehib künda, kargas minema jne.:

Mees vihtus hoolega künda.

Laps sibab oma väikeste jalgadega joosta.

Mees prahvatas suure hüllega naerma (KV,24-24).

Pöördõnalise öeldise kõrval esineb ka k ü ü n d s õ n a - l i n e ö e l d i s, mis koosneb köitmest ja öeldistüitest:

Taevas on selge.

Me oleme hoolsad.

Ole terve.

Peeter olevat olnud autojuhiks (KV,26).

T ä i e n d i n a :

Täiendiks võivad olla käändsõnad koos kaessõnadega:

Rahvama ja metse ääres paistis kaugelt silma oma punase katusega.

Müüa Leningradi ja Moskva meeskonna vahel lõppes viigiga(KV,39).

S i h i t i s e k s võivad olla arv sõnad koos nimisõnaga:

Õpilane ostis ühe pliiatsi ja kaks vihikut(KV,49)

M ü ü r u s e k s võivad olla:

1) käändsõnad koos kaessõnadega:

Mere ääres seisis rühm poisse.

Pärast eksameid läheme ekskursioonile (KV,62).

2) muud sõnaühendid:

Rong väljub kell pool neli.

Ule saja viiekümne aasta tagasi sündis esimene eesti luuletaja K.J.Peterson (KV,62).

Autorid kasutavad samu sõnaühendeid mitmesõnaliste lauseliikmetena, mida leidsime juba K.Kure grammatikas. Mitmesõnaliste lauseliikmetena kasutatakse järgmisi sõnaühendeid:

- 1) käändsõna koos kaessõnaga,
- 2) arvu, hulka ja mõõtu märkivaid sõnu ühes nimisõnadega,
- 3) mitmesõnalisi pärisnimesid,
- 4) fraseoloogilisi väljendeid,
- 5) rahvapäraseid vanu kaksiksluseid,

- 6) pöörd sõna liitvorme,
- 7) ühendverbe,
- 8) tegusõnade pöördelisi vorme koos da-tegevusnimega,
- 9) nimi- ja asesõnu (nimetavas käändes) nimi- ja asesõnadega (kaasaütlevas käändes),
- 10) käändsõnalist öeldist.

Eraldi ei käsitleta tänapäeval mitmesõnaliseks lauseliikmeks peetavat tuleb + da-tegevusnime öeldisena.

17. E e s t i N S V H a r i d u s m i n i s t e e - r i u m i s e i s u k o h a d .

1957.. Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt väljastatud "Eesti keele õpetamise metoodika küsimustes" ¹ on esitatud seisukohad, mida käsitleda mitmesõnaliste lauseliikmetena. Mitmesõnalisteks lauseliikmeteks on järgmised sõnade ühendid:

- 1) Nimisõna koos kaassõnaga:

Sõitsime linna poole.

Mööda teed tuli tütarlaps.

- 2) Tegusõna vormid, mis koosnevad mitmest sõnast.

Kalju oli lugenud palju vene kirjandust.

- 3) Ühendtegu sõna:

Aadu läks ära.

Ta oli kella üles keeranud.

- 4) Sõna kõige abil moodustatud ülivõrre.

Külalisetendus oli kõige huvitavam.

¹ E e s t i N S V H a r i d u s m i n i s t e e r i u m , E e s t i k e e l e õ p e t a m i s e m e t o o d i k a k ü s i m u s i , T a l l i n n , 1957.

5) Mitmesõnalised pärisnimed:

Pärnu II Keskkooli meeskond võitis viljandlasi.

Võistlusest võttis osa ka Eesti Tarbijate Kooperatiivi-
de Vabariikliku Liidu meeskond.

6) Arvsõna ja hulka (mõõtu) väljendav sõna koos nimisõnaga:

Lausel on kolm rasmatut.

Hulk õpilasi tuli kirjandusringi koosolekule.

7) Fraseoloogilised väljendid:

Mare ajab juttu.

Nad võtsid osa pioneeride tööst (H.s., 103).

Uudsenä esineb juhendis see, et mitmesõnalisteks lauseliik-
meteks tuleb ^vpidada sõna kõige abil moodustatud ülivõrret. Uheski
siiani vaadeldud õpikus seda nimetatud ega ka käsitletud po-
le.

18. N. R e m m e l , J. V a l g m a , E. R i i k o j a .

N. Remmeli, J. Valgma, E. Riikoja poolt koostatud "Eesti keele
grammatika Keskkooli VIII - X klassile" ¹ võeti ilmunisel
koolides kasutusele. Vaadeldavas väljaandes on mitmesõnali-
sed lauseliikmed süsteemipäraselt käsitletud ja on järgmised:

1) Kõõndsõna koos kaessõnaga:

-lõks linna poole,

-voolas üle ääre,

-sõitis mööda teed,

¹ N. R e m m e l , J. V a l g m a , E. R i i k o j a , Eesti kee-
le grammatika keskkooli VII-X klassile, Tallinn 1957.

- tuli tema juurde,

- töötas kahe eest.

2) Tegusõna koos abimäärsõnadega (ühendverb):

- maksis välja,

- kukkuvat maha,

- kutsus keesa,

- keeras üles.

3) Abi- ja põhiverb:

- on kuulnud,

- ei ole pakkinud,

- oleksime läinud,

- ei olevat kukkunud.

4) Sõna tulema (tähenduses tarvis olema) koos da-tegevusni-

mega: - tuleb sõits,

- tuleks minna,

- tuli lugeda.

5) Sõna kõige abil moodustatud ülivõrre:

- kõige õigem,

- kõige vastutusrikkam,

- kõige mustem.

6) Mitmesõnalised pärisnimed:

- Viktor Kingissepa nimeline Teraviljakombinaat,

- Tartu I Keskkool.

7) Põhiarvsõna koos nimisõnaga:

- kolm õpilast,

- kakssada kolhoosnikut

- tuhat sportlast.

8) Fraseoloogilised väljendid:

- mehed puhusid juttu,
- vesi oli shjus,
- süda tüis,
- kops läks üle maksa (RVR,145).

Üksikute lauseliikmete küsitlusel leiame mitmesõnaliste lauseliikmetena veel:

1)rahvapäraseid kaksikaluseid:

Annit-Peedut mõtlesid selle peale vähem.

Nõnda olid õdet-venda kahekesi arutanud (RVR,149).

2)muud ühele küsimusele vastavaid sõnaühendeid:

Ekskursandid olid Moskvast terve nädala (RVR,171).

Läksin tööle kell 9.

Aastal 1900 ilmus ajalehe "Iskra" esimene number(RVR,177).

Käid otsekui asjamees (RVR,178).

Mitmesõnalise lauseliikmena esineb:

A l u s, mille moodustavad:

a)põhiarvsõna ja sõnad paar ja mitu koos nimi- või asesõnaga:

Kaks valget lammast ja kaks pisukest tallekest vastatasid Miinale otse.Paar tükki pilgutaskid kelmikalt teineteisele otse(RVR,147).

b) mitmesõnalised pärisnimed:

"Sirp ja Vasar"on meie kirjanike ja kunstnike hüülekandja (RVR,148).

c)rahvapärased kaksikalused:

Annet-Peedut mõtlesid selle peale vähem.

Nõnda olid õdet-venda kahekesi arutanud (RVR,149).

T ü i e n d :

Võitlus gripi vastu algas kohe.(RVR,158)

S i h i t i s :

Võtsin ühe vihiku.

Tüdrukuke leidis mitu masinat (RVR,171)

M ä r r u s :

Käime üsnä sageli võrkpallitreeningul.

Teata mulle sellest telefoni teel (RVR,178).

Oma püüdlikkuse tõttu jõudis poiss hästi edasi(RVR,179).

O e l d i s :

Härilikult moodustab öeldise või selle osa tegusõna pöörde-
line vorm. Peale selle võivad öeldisena esineda ka tuleb +
de-tegevusnimi ja fraseoloogiline väljend:

Külalised olid tulnud Moskvast.

Koosolek võttis vastu üksikasjalise otsuse(RVR,150).

Neid tuleb rohkem esile tõsta (RVR,151) (Siin kerkib
küsimus, miks pole ka sõna esile alla kriipsutatud, sest verb
on ju esile tõstma.)

Paljud töölised on silma paistnud kõrgete töönäitaja-
jatega (RVR,151).

Öeldistüite käsitletus on õpikus ebaselge. Kirjutatakse, et
öeldistüide on tegusõna olema laiend, mis näitab, kes, mis või
missugune on alus:

Ulo on õpilane.

Ta olevat hoolas.

Puud olid rohelised.

Töö on homseks lõpetada (RVR,153-154).

Segadust tekitab aga öeldistüite käsitlemise lõpus märkus,
mis ütleb, et sisuliselt võib öeldistüidet koos verbi olema
pöördelise vormiga käsitleda ka liitöeldisena. (RVR,154).

Kokkuvõttes võib öelda, et õpik on kooskõlas Eesti NSV Haridusministeeriumi seisukohtadega mitmesõnaliste lauseliikmete osas, välja arvatud hulka ja mõõtu väljendav sõnaühend, mille käsitlemine õpikus on ebaselge. Lisaks ENSV Haridusministeeriumi juhendis antud mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavatele sõnaühenditele vaadeldakse õpikus mitmesõnalise lauseliikmena ka rahvapäraseid kaksikaluseid ja öeldisena tuleb + da-tegevusnime. Kui võrrelda N. Rimmel, J. Valgma, E. Riikoja poolt koostatud grammatikat 1956. a. ilmunud K. Kure ja J. Valgma koostatud õpikuga, siis näeme, et N. Rimmel jt. grammatikas on mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavate sõnaühendite hulgast ära jäetud tegusõnade pöördeliste vormide ja da-tegevusnime abil moodustatud liitöeldis ja kaasolusuhet väljendav sõnaühend. Sama õpiku 1961. a. trükk¹ ei erine mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel 1957. a. väljaandest. Õpikus esinevaid puudujääke mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel vaadeldakse ligemalt käesoleva töö teises osas seoses mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlelusega tänapäeval.

19.V. O r d l i k, J. V a l g m a.

Kuigi endise programmi järgi langes lauseõpetuse õppimisel peaaegu 9. klassile, alustati selle käsitlemist juba 6. klassis, kus kasutati V. Ordlik, J. Valgma koostatud eesti keele

¹ N. R e m m e l jt., Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X klassile, Tallinn 1961.

grammatikat¹ .

Õpikus antakse mitmest sõnast koosnevate lauseliikmetena järgmised sõnade ühendid:

1) käändsõna + kaassõna: vabriku poole ,mööda teed,lausa ääres;

2) tegusõna liitvormid : on lugenud,ei ole käinud,ärgu tulgu!;

3) tegusõna + abimäärsõna : loeme läbi,läks ära,maksid välja,võtsite kaasa;

4) arvu märkiv sõna + nimisõna : kümme raamatut, 500 töolist,tuhat tonni;

5) mitmest sõnast koosnevad pärisnimed: Leedu Sotsialistlik Vabariik,Tallinna I Keskkool,ETKVL Nõukogu;

6) igasugune muu sõnade ühend, mis lauses vastab ühele küsimusele, näit.: kell 4.30 p.l. (küsimus millal?), kaksteist aastat vana (kui vana?) jne. (OV, 159).

Et vaadeldav õpik on mõeldud 6.klassile, kus lauseõpetust käsitletakse pinnapealsemalt kui 9.klassis, siis on siin ka vähem sõnaühendeid mitmesõnaliste lauseliikmetena kui N.Remmel jt. poolt koostatud grammatikas. Lünka täidab 6.punktina toodud igasugune muu sõnaühend, mis vastab ühele küsimusele, ning ära/jäetud sõnaühendeid võib vaadelda mitmesõnalise lauseliikmena selle punkti all. Kui 9.klassis kasutatavas õpikus jääb lahtiseks, kas öeldistäide on lause pea- või kõrvalliige, siis V.Ordlik, J.Valgma grammatikas on lauseliikmete skeemis öeldistäide antud kõrvalliikmena.

¹ V. O r d l i k, J. V a l g m a, Eesti keele grammatika VI klassile, Tallinn 1958.

20. J. V a l g m a .

Praegu kehtivate programmide kohaselt käsitletakse lauseõpetust põhjalikumalt 7.klassis (endise 9.klassi asemel), kuid J.Valgma poolt koostatud õpikus¹, mida kasutatakse 7.klassis, ei ole mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus sugugi põhjalikum kui varasemas 6.klassi õpikus, kus lauseõpetusega ainult tutvuti. Mitmest sõnast koosnevate lauseliikmetena käsitletakse siin samu sõnade ühendeid isegi samade näidetega kui varem V.Ordlik, J.Valgma poolt koostatud õpikus 6.klassile.

1) käändsõna + kaassõna : vabriku poole, mööda teed, laua ääres;

2) tegusõna liitvormid : on lugenud, ei ole käinud, ärgu tulgu;

3) tegusõna + abimäärsõna : loeme läbi, läks ära, maksis välja;

4) põhiarvsõna + nimisõna : kümme raamatut, 500 töolist, tuhat tonni;

5) mitmest sõnast koosnevad pärisnimed: Leedu Sotsialistlik Vabariik, Tallinna I Keskkool, ETKVL-i Nõukogu;

6) igasugune muu sõnade ühend, mis lauses vastab ühele küsimusele, näit.: kell 4.30 p.l. (küsimus millal?) kaksteist aastat vana (küsimus kui vana?), kõige targem jne. (V², 32).

Erinevalt V.Ordlik, J.Valgma koostatud õpikust võib öel-

¹ J. V a l g m a, Eesti keele õpik VII klassile, Tallinn 1963.

dise käsitlestusest järeldada, et tuleb + da-tegevusnimi esineb öeldisena, moodustades seega mitmesõnalise lauseliikme: tuleb raiuda, tuleb parandada (V^2 , 47). Öeldistüüpide käsitlemisest aga ei selgu, kas öeldistüüpide on lause pea- või kõrvalliige. Puudujätkidest 7. klassis kasutatavas õpikus räägitakse põhjalikumalt käesoleva töö teises peatükis.

Kaasaja viimaseks väljaandeks, kus käsitletakse lauseõpetuse küsimusi, on J. Valgma "Eesti keeleõpetuse reeglid"¹. Siin toodud sõnade ühendid, mis moodustavad mitmesõnalised lauseliikmed, on järgmised:

- 1) käändsõna koos kaassõnaga (seisis auto juures, jalutas mere ääres, sõitis mööda teed);
- 2) tegusõna koos abimäärsõnaga (ühendverb) (läks ära, kiskus kokku, võttis välja, kutsus üles, sai kätte);
- 3) abi- ja põhiverb (koos eitusega) (on kirjutanud, oli tulnud, ei oleks võetud, ära küsi);
- 4) sõna tulema (täheenduses tarvis olema) koos da- tegevusnimega (tuli lugeda, tuli teha);
- 5) sõna kõige abil moodustatud ülivõrre (kõige kõrgem, kõige tublim);
- 6) mitmesõnalised pärisnimed ("Rahva Hää", Eesti NSV, "Mahtra sõda", Tallinna 2. Keskkool);
- 7) fraseoloogilised väljendid (puhus hambasse, laskis jalga, kops läks üle maksa, võttis vaevaks) (Valgma, 45).

Need on samad sõnade ühendid, mis mitmesõnalise lauseliikmena N. Rimmel jt. grammatikas antud. Kahjuks jääb ka selles

¹ J. Valgma, "Eesti keeleõpetuse reeglid", Tallinn 1963.

käsitluses täiesti puudutamata hulka ja mõõtu väljendav sõ-
na + nimisõna käsitlemine, mis oleks siiski vajalik reeglis-
tada, olgu siis lahutamatu sõnaühendina või mitmeks lause-
liikmeks liigendatavana.

B. ULEVADE TÄNAPÄEVAL MITMESÕNALISTEKS LAUSELIIKMETEKS
PEETAVATEST VÕI VAIELDAVATEST SÕNAÜHENDITEST:

Esimestes grammatikates puudub mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemine. Mida peetakse mitmesõnaliseks lauseliikmeks võib näidetest ainult järeldada. Esmakordselt käsitleb reeglita-
tult sõnarihma lauseliikmena L. Kettunen (1924). Kettunenist alates vaadeldakse ka teiste grammatikate autorite poolt mitmesõnalise lauseliikmena sõnarihma. K. Kure grammatikas (1950) esineb mitmesõnalise lauseliikmena nn. laiendatud lauseliige, mis koosneb aga nii lahutamata-
tutest kui ka lahutatavatest sõnaühenditest. A. Kase jt. grammatikas (1951) nimetatakse mitmesõnalisi lauseliikmeid sõnaliitudeks. K. Kure ja J. Valgma grammatikas (1956) asendatakse sõnaliit süntaktiliselt ja leksikaalselt lahutamatu sõnaühendiga. 1957. a. ilmunud Remmel-Valgma-Riikoja grammatikas loobutakse ka sellisest nimetusest ja sellest ajast peale kasutatakse nimetust mitmesõnaline lauseliige.

Teatud sõnaühendite käsitlemisel mitmesõnalise lauseliikmena ollakse küllaltki järjekindel. Rida sõnaühendeid on aga olnud kord mitmesõnaliste lauseliikmetena, kord lahutatud eri lauseliikmeteks. Alates L. Kettunenist oli tendents sõnaühendeid liigendada võimalikult eri lauseliikmeteks, alates käesoleva sajandi 40-ndate aastate lõpupoolest aga lugeda need üheks mitmesõnaliseks lauseliikmeks.

Sõnaühendid, mida on mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletud küllalaldase järjekindlusega on:

1. K ä ä n d s ô n a koos k ä a s s ô n a g a: laua alt, üle kraavi, adra taga, mööda teed jne. Kõikide autorite poolt on selliseid sõnaühendeid peetud mitmesõnaliseks lauseliikmeks, peale E. Ahrensi (1853), kes käsitleb kaassõnu määrsõnana ja lahutab nad käändsõnast.

2. T e g u s ô n a l i i t v o r m i d: oleksin saanud, ei ole pääsenud, olin lugenud, oleks ehitatud jne. Alates juba E. Ahrensisist esinevad pidevalt öeldise koosseisus tegusõna ja abitegusõna olema. Erinevalt käsitleb sellist sõnaühendit K. A. Hermann, kes vaatlleb tegusõna liitaegu ka kui koopulat ja öeldist. Hermann'i järgi kuulub öeldise juurde ainult eitust näitav sõna (ei, ära, ärge jne.). Teised autorid kuni tänapäevani peavad tegusõna liitaegu koos eitussõnadega mitmesõnaliseks lauseliikmeks.

3. U h e n d v e r b: läks ära, tulge tagasi, said aru, minnakse mööda jne. Üksmeelselt tunnustatakse mitmesõnalise lauseliikmena ka ühendverbi. Mõnedelt autoritelt (Ahrens, Hermann, Einer, Kettunen, Muuk-Teder, Muuk-Mihkla, Kure-Sööt) küll sellekohaseid näiteid ei leidu, kuid kuskil pole ka vaadeldavat sõnaühendit teisiti käsitletud. 1950. a. ilmunud K. Kure grammatikas on öeldisena fikseeritud ka tegusõna koos kõrvalsõnaga, kuigi Kure-Söödi grammatikas selle kohta käsitletus puudus.

4. R a h v a p ä r a s e d k a k s i k s ô n a d: Annet-Leenut, õde-venda jt. Rahvapäraseid kaksiksõnu kasutas mitmesõnalise lauseliikmena juba E. Ahrens, võttes sõnapaari sedak-sedak määruseks. Rahvapärast kaksikalust kasutatakse aga Kettu-

nenist alates enamiku grammatikate autorite poolt. Ka tänapäeva grammatikates peetakse rahvapärast kaksikalust üheks mitmesõnaliseks lauseliikmeks.

5. F r a s e o l o o g i l i s e d v ä l j e n d i d :
mokka mööda, ajas juttu, vesi oli ahjus jne. Fraseoloogilise väljendi mõistet käsitleb esmakordselt J. Aavik (1936) nn. fraseoloogilise osaobjekti puhul (tegi minekut, leidis aset, tegi katset). Aavik kirjutab "Mõningais juhtumeis on osaobjekt seletav ja õigustatud sellega, et ta moodustab verbiga nagu lahutamatu ühtumi, kus objektsõna üksikult enam ei tajuta"¹. Ka kasutavad K. Kure ja B. Sööt oma grammatikas mitmesõnalise lauseliikmena fraseoloogilisi väljendeid (mokka mööda jt.) ilma aga et selliseid väljendeid kuidagi seletaks. Esamakordselt mitmesõnaliste lauseliikmetena on aga fraseoloogilisi lauseliikmeid käsitletud A. Kase jt. grammatikas (1951), millest peale käsitletakse fraseoloogilisi väljendeid mitmesõnaliste lauseliikmetena kõigi autorite poolt tänapäevani välja.

6) K õ i g e a b i l moodustatud ülivõrre: kõige suurem, kõige andekam jt. Kõige abil moodustatud ülivõrre mitmesõnalise lauseliikmena on esmakordselt mainitud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt väljantud metoodilises juhendis eesti keele õpetamise kohta (1957) ja sellest ajast peale esinenud kõikides käsitletud grammatikates mitmesõnalise lauseliikmena. L. Kettuneni grammatikas aga esines selline vorm võrdlusmäärusena, kus sõnaühendis kõige armetum on määruseks kõige.

¹ J. A a v i k, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartus, 1936, lk. 120.

Ulejäänud sõnaühendite käsitlemine ei toimu nii sirgjooneliselt.

7. Põhiarvsõna koos nimisõnaga: neli meest, viis raamatut jne.

Kuni 40-ndate aastateni käsitleti põhiarvsõna nimisõnast lahus. Mõlemaid sõnu vaadeldi eri lauseliikmetena, kuid lauseliikme funktsioon anti erinevalt. E. Ahrens, J. Wiedemann, J. Nebocat ja K. A. Hermann käsitlevad arvsõna täiendina, nimisõna põhisõnana. L. Kettunen ja temale järgnevad grammatikud peavad arvsõna põhisõnaks ja vaatlevad nimisõna täiendina.

Muudatuse sellisesse käsitusse toovad Kure-Sööt, kelle grammatikas (1947) on põhiarvu koos nimisõnaga käsitletud aluse funktsioonis mitmesõnalise lauseliikmena, aga sihitise funktsioonis on liigendatud sihitiseks ja täiendiks (võtsin-ö. ühe -s. raamatu -t.). 1950. a. ilmunud grammatikas aga käsitleb K. Kure põhiarvsõna koos nimisõnaga mitmesõnalise lauseliikmena nii alusena (Meie tsehhis töötab viis stahaanovlast.), sihitisena (Ma kutsusin viis stahaanovlast nõupidamisele.) kui ka määrusena (sada aastat tagasi). Sellest peale käsitlevad kõik grammatikate autorid põhiarvsõna koos nimisõnaga mitmesõnalise lauseliikmena ja sellisena käsitletakse seda ka tänapäeva kooligrammatikates.

8. Hulka ja mõõtu väljendav sõna koos nimisõnaga: liiter piima, parv linde, koorem puid jt. Vaadeldav sõnaühend on leidnud ka mitmesugust käsitlust. Alates E. Ahrensis (1853) ja lõpetades Kure-Söödiga (1947) on hulka ja mõõtu väljendav sõna olnud aluseks või sihitiseks ja nimisõna selle juurde kuuluvaks täiendiks.

1950.a.a ilmunud K.Kure grammatikas on aga hulka ja mõõtu väljendav sõna koos nimisõnaga (salk tütarlapsi, pudeli limonaadi, tükk suhkrut jne.) arvatud üheks mitmesõnaliseks lauseliikmeks. Sellest ajast peale on vaadeldav sõnaühend grammatikates püsinud mitmesõnalise lauseliikmena kuni 1957.a. ilmunud Remmel, Valgma, Riikoja grammatikani, milles puudub mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel vaadeldav sõnaühend. Samuti puudub õpikus ka mujal selle sõnaühendi täpsem käsitus. Ka sama õpiku teistes trükkides ei räägita, kuidas käsitleda hulka või mõõtu väljendavat sõna koos nimisõnaga, kuigi harjutustes sellekohaseid sõnaühendeid esineb. Ka J. Valgma "Eesti keeleõpetuse reeglites" (1963.a.) ei puudutata hulka ja mõõtu väljendavat sõna koos nimisõnaga, samuti ka VII kl. õpikus.

9. M i t m e s õ n a l i s i l a u s e l i i k m e i d on käsitletud vähe, kuid erinevalt. E. Ahrens lahutab kahest sõnast koosneva isikunime kaheks eri lauseliikmeks ja võtab põhisõnaks eesnimi (Kõrgoja Kaarel). E. Muuk ja M. Tedre (1931) võtavad põhisõnaks perekonna- või hüüdnime (Anton Tammsaare) ning eesnimi vaatlevad täiendina. Teised autorid kuni 1950. aastani pole käsitlenud mitmesõnalisi pärisnimesid. K. Kure oma grammatikas aga käsitleb mitmesõnalises isikunimes põhisõnana eesnimi (Metsa Kaarel, Jaak Järve) ja vaatleb täiendina nii perekonnanime kui ka hüüdnime. Esmakordselt käsitleb K. Kure siin ka teisi mitmesõnalisi pärisnimesid ja lahutab need põhisõnaks ja täiendiks: Nõukogude (t.) Liit (ps.). 1951.a. ilmunud A. Kase jt. grammatikas fikseeritakse mitmest sõnast koosnevad pärisnimed lahutamatu sõnaühendina üheks mitmesõnaliseks lauseliikmeks ning sellest peale käsitletaksegi neid nii kuni

tänapäevani.

10. t u l e b + da-tegevusnimi sõnaühendina on leidnud vähe käsitlemist. K.A. Hermann'i grammatikas (1896) on näide selle sõnaühendi kohta ning autor lahutab selle kaheks lauseliikmeks: tuleb on kõide ja da-tegevusnimi öeldis.

Ka K. Kure ja B. Sööt lahutavad sellise sõnaühendi: tuleb on öeldiseks ja osata aluseks.

Alles N. Remmel, J. Valgma, E. Riikoja oma grammatikas (1957.a. ja ka hilisemates trükkides) käsitlevad nimetatud sõnaühendit mitmesõnalise öeldisena. Sama seisukoht on ka Valgmal (1963).

11. N i m i - vôi a s e s ô n a (nimetavas) koos n i m i-vôi a s e s ô n a g a (kaasaütlevas): mina sinuga, isa emaga.

Nimetatud sõnaühendit on käsitletud mitmesõnalise lauseliikmena grammatikates (1947-1956), kus autoriks vôi kaasautoriks on K. Kure. Teised autorid oma grammatikates sellist sõnaühendit käsitleanud pole ei mitmesõnalise lauseliikmena ega ka lahutatava sõnaühendina.

12. Suuri kõikumisi on olnud ö e l d i s e käsitlemisel, mis moodustatakse o l e m a-verbi ja k ä ä n d s ô n a abil. Kuni L. Kettunenini esines sel juhul k ä ä n d s ô n a l i n e öeldis.

E. Ahrens ja J. Wiedemann pidasid käändsõnalist öeldist koopulast ja öeldisest koosnevaks, kusjuures koopulaks oli abisõna o l e m a. J. Nebocat pidas mõlemaid sõnu käändsõnaliseks öeldiseks, ilma et sõna o l e m a oleks kuidagi eraldi nimetatud. K.A. Hermann oma grammatikas aga vaatleb mõlemaid sõnu iseseisva lauseliikmena, kusjuures o l e m a moodustas koopula ja k ä ä n d s ô n a öeldise. K.A. Hermann'i arvates pidi igas lauses olema kolm lauseliiget: alus, koopula ja öeldis. J. Jõgever vaatleb aga jälle o l e m a-verbi koos käändsõnaga käändsõnalise öeldisena.

L.Kettunen toob lauseõpetusse uue lauseliikme - öeldistüite. Ta vaatleb lauset Laps on haige kolmest lauseliikmest koosnevana: Laps -alus, on - öeldis, haige - öeldistüide. Alates Kettunenist käsitlevad kõik grammatikate autorid öeldist ja öeldistüidet iseseisva lauseliikmena, pidades öeldist lause pealiikmeks, öeldistüidet aga lause kõrvalliikmeks.

Käesoleva sajandi 40-ndate aastate lõpupoolest kummutatakse kehtivad seisukohad öeldise küsimuses. Lähtudes sisulistest kaalutlustest, ei tunnustata enam öeldistüidet lause kõrvalliikmena. K.Kure ja B.Söödi grammatikas (1947) taastatakse jälle vana käändsõnaline öeldis, mis koosneb nüüd koopulast ehk köitmest on ja öeldistüitest. Sama traditsiooni jätkatakse K.Kure grammatikas (1950), A.Kase jt. grammatikas (1951) ja grammatikates, mille kaasautoriks on K.Kure.

N.Remmeli, J.Valgma, E.Riikoja grammatikas alates 1957.a. ja J.Valgma "Eesti keeleõpetuse reeglites" (1963) aga käsitletakse eeltoodud sõnaühendit jälle kahe iseseisva lauseliikmena: öeldise ja öeldistüitena, mis jääb aga segaseks. Öeldise käsitlemisel ei osutata sellele, et öeldise osana võib esineda ka öeldistüide. Öeldistüite käsitlemisel aga ei öelda, kas see on pea- või kõrvalliige. Siis järgneb nimetatud grammatikas esitatud öeldise käsitlemisel segadust tekitav märkus: "Öeldistüidet koos olema verbipöördelise vormiga võib sisuliselt käsitleda liitöeldisena"¹. Lugeses märkust tekib küsimus, miks ei käsitletagi siis öeldistüidet koos öeldisega ja miks lahutatakse öeldistüide iseseisvaks lauseliikmeks.

Uhtlasel seisukohal ei olda ka öeldistüite sõnaliikide suh-

¹ N. R e m m e l, J. V a l g m a, E. R i i k o j a, Eesti keele grammatika keskkooli VIII - X klassile, Tallinn, 1961, lk. 156.

tes. Kuni K.A. Hermannini esineb sellena küündsõnadest ainult nimi- ja omadussõna. Alates K.A. Hermannist aga võib öeldistäiteks olla nii nimi-, omadus-, arv- kui ka asesõna - seega iga-sugune küündsõna. Hiljem ka da-tegevusnimi ja kesksõnad, mille esinemist öeldistäitena ei eita ükski autor.

Öeldistäitena esinevate kesksõnade puhul rõhutatakse nende adjektiivset iseloomu. Kettunen märgib, et sageli on isegi raske vahet teha, millal nud-, tud-kesksõna on öeldiseks, millal öeldistäiteks, sest sageli nende piirid kattuvad. Näit.:

See inimene on sügavale vajunud (Kett., 26).

Kahjuks aga Remmel-Valgma-Riikoja grammatika käsitleb kesksõnu väga pealiskaudselt. Nimetatakse ainult, et öeldistäitena võivad esineda ka kesksõnad, kuid ühtegi näidet pole toodud peale v-kesksõna.

13. L a i e n d a t u d p ö ö r d s õ n a l i n e ö e l d i s , mis koosneb kahest pöördõnast, millest üks on pöördelises vormis ja teine da- või ma- tegevusnimes. Sellist öeldist kasutab K. Kure oma grammatikates, samuti nendes grammatikates, milles ta on kaasautoriks. Näiteks:

Te võite oma kohvri pagaasi anda.

Peale lõunat hakkas tuiskama. (Kure, 107).

Eriti rohkesti selliseid verbe, mis võivad esineda koos da-tegevusnimega, loetleb K. Kure 1950. a. ilmunud õpikus. Kõige sagedamini esinevateks verbideks, mis koos da-tegevusnimega moodustavad K. Kurel mitmesõnalise öeldise on: tooma, tohtima, suutma, jõudma, viitsima, julgema, saama, katsuma, tahtma, soovima, oskama, lubama, mõtleva, otsustama. Niisuguse öeldise teisejärgulisel analüüsimisel lubab K. Kure da-tegevusnime vaadelda ka sihitisena.

Siin tekib jälle küsimus, kui K.Kure tunnustab sihitist, miks ta siis enne vaatleb da-tegevusnime öeldise osana.

ma-tegevusnimega koos mitmesõnalise öeldise moodustavad K.Kure käsitluses verbid: hakkama, pidama, panema.

Teised grammatikate autorid ei käsitlenud selliseid sõnade ühendeid mitmesõnalise lauseliikmena.

Märkus: Järgnevates tabelites on tehtud kokkuvõtte sellest, kuidas on käsitletud aegade vältel üksikuid sõnade ühendeid eri autorite poolt ja millised lauseliikmed on mitmesõnalis-tena esinenud. Iga autori juures on toodud ainult üks näide iga sõnaühendi liigi või lauseliikme kohta.

1. Sõnaühendite käsitletus lauseliikmetena.

Au- torid.	Sõna- ühend	Käändsõna koos kaassõnaga	Tegusõna liit- vormid	Ühendverb	Tegusõna + tegevusnimi	Põhiarvsõna koos nimisõnaga			Hulka ja
						Alusena	Sihitisena	Määrusena	
Ahrens, 1853.		alla <u>wett</u> (t.)	oleksin saanud		peaksime saama	ühed <u>võê- rad</u>	kaht <u>sülda</u>	kaks <u>rubla</u>	<u>tünder</u> silku
Wiedem. 1875.		laua alt		läks läbi		üks <u>hobune</u>	üht <u>sülda</u>	kaks <u>aastat</u>	<u>hulk</u> inimesi
Neboc. 1884.		adra taga	epp ole võtta	läks mööda		üks <u>hobune</u>			
Einer. 1885.		laua all	olevat kirju- tanud			üks <u>mees</u>		kolmeks kuuks	<u>nael</u> leiba
Hermann 1896.		läbi oja	<u>ei</u> oleks(k.) <u>tulnud</u>		võis(ö.) seletada(s.)	kolm <u>poega</u>	kaks <u>meest</u>	kahe päeva	
Jõgever 1920.		minu eest	on ära müünud	müüb ära				kolmeks nädalaks	
Kettun. 1924.		üle nurmede	on tulnud		ei jõua(ö.) muretseda(s)	kaks <u>ini- mest</u>	kaks <u>jänest</u>	kaks kilo- grammi	<u>hulk</u> rahvast
Aavik 1927.		tahtmise juures		tuleb tagasi					
Muuk, Teder 1931.		üle kraavi	ei ole pääse- nud			kaks <u>meest</u>	50 senti	kaks kilo- grammi	
Jänes-Parlo 1936.		laua all	on voolanud			kaks <u>vilja- põldu</u>	kolm <u>taldri- kut</u>	üks kilo- gramm	parv sääski
Kask jt. 1937.		puu otsa	ei ole istu- nud	läksid välja		kaks <u>meest</u>	kümme <u>vangi</u>	kolmele haa- vatule	parv linde
Muuk jt. 1939.		hooletuse pä- rast	ei olnud män- ginud		võib lõpetada peab looma			viit kilo- grammi	
Kure, Sööt 1947.		seina külge	on teinud			kolm <u>meest</u>	ühe <u>raamatu</u>		
Kure 1950.		laua all	oli töötatud	võtsin ette	tahan süüa hakkas paist- ma	kaks <u>seltsi- meest</u>	kolm <u>vihikut</u>	kolm korda	parv linde
Kask jt. 1951.		pärast lõunat	olen lugenud	alla andma	vihub töötada hakkas külva- ma	kaks <u>seltsi- meest</u>	kolm <u>liitrit</u>	kolm korda	osa rahvast
Kure jt. 1956.		metsa ääres	on üles ehi- tanud	aru saama	võime tulla pistab jook- ma	kaks <u>seltsi- meest</u>	ühe <u>pliiatsi</u>	kaks korda	rühm poisse
Harid.m.j. 1957.		linna poole	oli lugenud	läks ära		kolm <u>raama- tut</u>	kuus <u>meest</u>	sada <u>rubla</u>	<u>hulk</u> õpilasi
Rommel jt. 1961.		linna poole	on kuulnud	maksis välja		kolm <u>raama- tut</u>	ühe <u>vihiku</u>	kolm korda	
Valgma 1963.		mööda teed	oli <u>tulnud</u>	võttis välja		KOLM <u>last</u>	kümme <u>raama- tut</u>	kaks kilo- grammi	

Mõõtu väljendav sõnaühend		Fräseoloogilised väljendid	Rahvapärased kaksiksonad	Kõige abil moodustatud ülivõrre	Mitmesõnalised pärisnimed	Liiki-, laadi, sorti näit.s.-üh.	Tuleb + da-infinitiiv	Kaasolusuhet väljendav s.-üh.	Ases.nimet.+ käänds.seest-ütlevas
Sihitisena	Määrusena				Kõrgoja(t.) Kaarel	mitmet selt-si			
naela Wõid	tüki aega								
tilk wett	penikoorma maad								
	tükk aega					suurt sugu			
tosin lusi-kaid									
koorma puid	tükk aega				Aleksander Suur (l.)	paremat (t.) sorti			
klaasi teed			Annet-Leenut	kõige arme-tum					kaks neist(t.)
		tegi mine-kut							
klaas teed			Jürit-Marit		Anton (l.) Tammsaare				
tassi kohvi	tüki aega		meest-naist						
hulk õuhu					Eduard(l.) Vilde				
liitri marju			Jürit-Jaani						
meetri riiet			õde-venda				tuleb(ö.) osta(a.)	isa emaga	
klaas teed			Jürit-Jaani		Nõukogude(t.) Liitu			isa emaga	üks töölis-test
3 liitrit marju	tükk maad	täide mine-ma	õde-venda		Tartu Riiklik Ulikool	head sorti		meie sinuga	kolm meist
liitri marju		habet ajama	õde venda		Peeter Esime-ne			isa emaga	üks töölis-test
		ajas juttu		kõige huvita-vam	Pärnu II Keskkool				
	hulk maad	puhusid jut-tu	Annit-Peedut	kõige õigem	Tartu I Keskkool		tuleb sõi-ta		üks poistest
		Tõstis kõra		kõige kõrgem	Eesti NSV		tuleb luge-da		

2. Käändsõnalise öeldise ja iseseisva öeldistäite käsitletus.

Missugused lauseliikmed on esinenud mitmesõnalistena.

Autorsid.	Lauseliikmed.	Üeldistüide ise- seisev lausel.	Käändsõnaline õeldis	Pöördõnaline õeldis	Alus	Sihitis	Täiend	Määrus		Kombe-, viisi	Põhjusem.	Suhtem.	Hulgam.	Muud m.
								A jamäärus	Kohamäärus					
Ahrens, 1853		-	on(k.) tühjad	oleksin saanud	peenike vihm		üle kuueküme aasta (vähem)	terve nädal		palja käsi			tüki aega	
Wiedemann, 1875		-	on sügav	läks läbi				lõuna ajal	laua alt					
Nebocat, 1884		-	on sügav	läks mööda			uut moodi (kuub)	kolmel nädalal	laua alt					
Einer, 1885, 1900, 1905		-	on kõrged	olevat kirjutanud		(võitleb) isa maa eest	teed mööda (käija)	mineval nädalal	puu otsa	wene keeli	hirmu pärast			nõuu küsima
Hermann, 1896		on (1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1												

II. MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUS TANAPÄEVAL.

1. LÜHIÜLEVAADE MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUSEST ERI KEELTES.

Selleks et saada selgemat ülevaadet mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlesest, vaadeldakse eesti keeles mitmesõnalisteks lauseliikmeteks peetavate või vaieldavate sõnaühendite käsitlest kaasaja soome, vene ja saksa keeles. Vaadeldavateks õpikuteks on soome keeles A. Penttilä "Suomen kielioppi" ¹, vene keeles NL Teaduste Akadeemia väljaandel ilmunud süntaks ² ja saksa keeles K. Kanni koostatud "Saksa keele õpik kõrgematele koolidele" ³.

Eesti keeles mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavat sõnaühendid:

1. K ä ä n d s õ n a koos k a a s s õ n a g a moodustab kõigis vaadeldavates keeltes mitmesõnalise lauseliikme:

- ennen huomista, kautta maan (Pentt., 498);
- в минуть, близ роду (Тр. II, 591);
- aus Sibirien, bis morgen (Kann, 168).

¹ A a r n i P e n t t i l ä, Suomen kielioppi, Helsinki 1957.

² Академия наук СССР, Грамматика русского языка, II синтаксис, Москва 1960.

³ K. K a n n, Saksa keele õpik Eesti NSV kõrgematele koolidele "II grammatika, Tallinn 1961.

2. T e g u s ô n a l i i t v o r m i d esinevad kõigis vaadeldavates keeltes mitmesõnalise lauseliikmena:

- olisimme sanoneet, oleteko käynyt (Pentt., 615);
- *he omber doe* (Tr. II, 450);
- hat aufgebaut, werden aufgebaut (Kann, 159).

3. Ü h e n d v e r b i kohta puudub soome keele õpikus käsitus, vene keeles aga ühendverbi ei esine. Saksa keeles on ühendverb mitmesõnaliseks öeldiseks:

- baut auf (Kann, 159).

4. Sõna k ô i g e abil tuletatud ülivõrde kohta leidus käsitlust ainult vene keeles, kus seda vaadeldakse ühe lauseliikmena:

- *casuoie mpygkoie, casuoie maxceioie* (Tr. I, 376).

5. P ô h i a r v s ô n a koos nimisõnaga käsitletakse vaadeldavates keeltes erinevalt. Soome keeles lahutatakse selline sõnaühend. Aluse ja sihitise funktsioonis on põhisõnaks arvsõna ja nimisõna selle täiendiks:

- kolme (põhis.) poikaa (t.),
- tuhat (põhis.) markaa (t.) (Pentt., 569).

Kui arvsõna on teistes käänetes, on põhisõnaks nimisõna:

- tuhannessa (t.) markassa (põhis.),
- kaksin (t.) käsin (põhis.) (Pentt., 569).

Vene keeles käsitletakse põhiarvsõna ja nimisõna mitmesõnalise lauseliikmena:

- *gba nruamuri* (Tr. II, 379),
- *b gicami gboiob* (Tr. I, 545),
- *gbenagurami monoiob* (Tr. II, 559).

Saksa keeles lahutatakse arvsõna nimisõnast ja vaadeldakse arvsõna täiendina:

- fünf (t.) Maschienen (põhis.),
- zwei (t.) Grenadiere (põhis.)(Kann,162).

6. Mitmesõnalisid pärisnimesid käsitletakse ka teistes keeltes mitmesõnalise lauseliikmena:

- Väino Ration, Pyhän Olavi, Aleksanteri Suurelta, Yrjö - Paavon (Pentt.,577);
- Советский Союз (Тр. II, 383);
- aus der DDR (Kann,169).

7) Fraseoloogilisi väljendeid peetakse lahutamatuks sõnaühenditeks ka vene ja saksa keeles. Soome keeles ei leidunud selle kohta näiteid.

- *омбесну дууу, втурамт орки, вивесте на листуу боду* (Тр. II, 59);
- in Betracht ziehen (Kann,160).

Sõnaühendid, mis eesti keeles mitmesõnaliste lauseliikmetena osutuvad vaieldavateks või ebamääraselt käsitletavateks :

1. K ä ä n d s õ n a l i n e öeldis, mis tänapäeva käsitluses eesti keeles puudub ja mida vaadeldakse kui öeldist ja öeldistäidet, kadus eesti keelest käesoleva sajandi 20-ndatel aastatel just soome keele mõjul .Tänapäeva soome keeles on seisukohad selles suhtes muutunud ja tegusõnalise öeldise kõrval esineb ka käändsõnaline öeldis. Ka vene ja saksa keeles esineb mitmesõnalise lauseliikmena käändsõnaline öeldis:

Wunsin olevani sairas.

Ihaana olla terve (Pentt.,608);

Мыслил же, что был работником (Тр. 5, 421);

И до войны был зрел секретарем (Тр. 5, 429).

Ich bin Komsomolze.

Wir sind heute frei (Kann, 159).

2. T e g u s ô n a ü h e n d i d, mis koosnevad verbide pöördelisest vormist ja infinitiividest leiavad soome keeles kahesugust käsitlemist. Liittulevikku moodustav sõnaühend on mitmesõnaliseks lauseliikmeks:

Tahdonpa ilmoitta aikaane provastille.

Kostaa tahdon, mutta toisella tavalla (Pentt., 619).

Tänä päivä pitää sinun oleman minun kanssani paratiisissä. (Pentt., 618).

Minä tulen hänet muistamaan, (Pentt., 619).

Aga lauses Talossa pitää olla isäntä võib tegusõnu vaadelda kahel viisil:

1) pitää (õ.) olla isäntä (m.),

2) pitää olla (õ.) isäntä (m.) (Pentt., 621).

Vene ja saksa keeles vaadeldakse toodud konstruktsiooni mitmesõnalise lauseliikmena:

- *учебник должен, должен и нужно, начал учить, не стал есть (Тр. 5, 409);*

- Das Werk muss aufgebaut werden. Ich will studieren.

Er soll mehr Sport treiben. Das brauchen sie mir nicht zuwiederholen. (Kann, 159-160).

3. H u l k a ja m ô ô t u väljendava sõna koos nimisõnaga vaatlemisel ei ole ka teistes keeltes selgust. Sellist sõnaühendit ei puuduta nii A. Penttilä kui ka K. Kann. Vene keeles on aluse käsitlemisel antud vaadeldav sõnaühend mitmesõnalise lauseliikmena:

- толпа людей, раста матросов, щепотка каро, стайка
птичек (Тр. II, 381).

Sihitise käsitlemisel ei vaadelda ka vene keeles seda sõna-
ühendit.

4. Ka k a a s o l u s u h e t väljendavat sõnaühendit kä-
sitletakse vene keele grammatikas mitmesõnalise lauseliikmena:

- мы с тобою, мы с Москвой, дед с матерью (Тр. II, 381).

5. Sõnaühendit asesõnadega ü k s, k e e g i, m õ n i jne.
käsitletakse nii soome kui ka vene keeles, kuid kummaski eri-
nevalt. Soome keeles lahutatakse sõnaühend ja vaadeldakse ase-
sõna põhisõnana:

- ainoa meistä,

- kukin opettajista,

- yksi lähtijöistä (Pentt., 583).

Vene keeles moodustab sõnaühend mitmesõnalise lauseliikme:

- каждый из нас,

- один из гостей (Тр. II, 382).

Kokkuvõttes võib öelda, et sarnaselt meie tänapäeva eesti
keele süntaksikäsitlusele kasutatakse kõigis vaadeldud keelte
grammatikates mitmesõnalise lauseliikmena sõnade ühendeid,
mis koosnevad ühest iseseisva tähendusega sõnast ja abisõnast
(nimisõna koos kaassõnaga, tegusõna liitvorme ja ühendverbi, kui
see vastava keele struktuuris esineb).

Kõigis vaadeldavates keeltes tunnustatakse üksmeelselt ka
käändsõnalist öeldist. Kui 1924. a. tõi L. Kettunen eesti keel-
de iseseisva lauseliikmena öeldistühte omaaja soome keele mõ-
jul, siis on seal nüüd seisukohad muutunud.

Samuti käsitletakse nii soome, vene kui ka saksa keele gram-

matikates nn.modaalverbide ning mõnede teiste verbide pöördelistest vormidest ja infinitiividest koosnevat liitõeldist (kuigi A.Penttilältä on kahesugust käsitlemist).Vaadeldavat sõnaühendit tänapäeval eesti keele grammatikates mitmesõnalise lauseliikmena ei käsitleta,kuigi seda mitmedki keelemehed on soovitanud teha.

Põhiarvsõna koos nimisõnaga,mida eesti keeles vaadeldakse mitmesõnalise lauseliikmena,käsitletakse ka vene keeles lahutamatu sõnaühendina.Soome ja saksa keeles lahutatakse vaadeldav sõnaühend põhisõnaks ja täiendiks.A.Penttilä võtab aluse ja sihitise funktsioonis põhisõnaks arvsõna,teistel juhtudel aga nimisõna.K.Kann saksa keele grammatikas liigendab aga arvsõna täiendiks ja vaatleb aluse või sihitisena nimisõna.

Hulka ja mõõtu väljendav sõna koos nimisõnaga on sõnaühendiks,mille käsitus ka teistes keeltes on puudulik.Vene keele grammatikas vaadeldakse sellist sõnaühendit alusena mitmitmesõnalise lauseliikmena,sihitise funktsioonis puudub käsitus.Soome ja saksa keeles aga puudub vaadeldava sõnaühendi käsitus üldse.

Võib öelda,et kõige rohkearvulisemalt käsitletakse sõnaühendeid mitmesõnaliste lauseliikmetena vene keeles,kuna eeltoodud sõnaühenditest ei käsitleta vene keele grammatikas ühtegi lahutatavana.

2. MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE OSA SÜNTAKSIALASES DISKUSSIOONIS.

1959.a.a toimus süntaksialane diskussioon. Ajakirja "Keel ja Kirjandus" lehekülgedel avaldasid oma arvamisi eesti keele grammatikate autorid, TRU õppejõud ja teised keelemehed. Sõnavõtudes puudutati ka mitmesõnalise lauseliikme probleemi. Üheks vaidlusaluseks küsimuseks osutus käändsõnalise öeldise olemus.

K. Kure oma artiklis "Eesti keele lauseliigenduse alustest"¹, millega alustabki diskussiooni süntaksialastes küsimustes, astub välja käändsõnalise öeldise kaitses, põhjendades oma seisukohta väitega, et lauseliikmeks saavad olla ainult iseseisva leksikaalse tähendusega sõnad, mitte aga abisõnad. K. Kure arvates verb olema võib esineda kahes funktsioonis. Kui sõna olema esineb lauses leksikaalse tähendusega sõnana, on ta öeldis, näiteks Esimees on põllul. Sõna on tähendab siin K. Kure arvates viibib. Kuid lauses Jaan on esimees verbil on leksikaalset tähendust ei ole, mistõttu ta on abiverb ja vajab laiendit, millega koos alles väljendab oluse omadust, seisundit, olemust või muud tema olulist tunnust ja on + laiend moodustavad seega käändsõnalise öeldise².

Teised diskussioonist osavõtjad (K. Mihkla, E. Vääri, V. Lehari

¹ K. K u r e, Eesti keele lauseliigenduse alustest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 1, lk. 40 - 49.

² S e a l s a m a s, lk. 41-42.

ja E.Koit) astuvad välja küündsõnalise öeldise vastu.

K.Mihkla¹ peab küll verbe olema,näima,kasvama jt. abiverbideks, kuid soovitab neid lause analüüsimisel nimetada öeldisteks ja nende laiendit öeldistäiteks, ilma et oma seisukohta ligemalt selgitaks. Mainib veel, et K.Kure on küündsõnalise öeldise paisutanud liiga laiaks.

E.Vööri oma artiklis² peab öeldistäidet iseseisvaks lauseliikmeks, põhjendades oma seisukohta väitega, et tegusõna olema on täietähenduslik sõna ning ei vasta sugugi igas suhtes saksa sein- või haben-sõnale.

V.Lehari kirjutab oma artiklis³, et eesti keeles on abiverbide küsimus küll veel läbi töötamata, kuid tema arvates eesti keele süntaksikäsitluses saab kõnelda abiverbidest ainult tegusõna liitaegades, mistõttu olema verb võib olla öeldiseks, mille juurde kuulub iseseisev öeldistäide.

E.Koit oma kirjutises⁴ peab õigustatuks lugeda verbi olema predikaadiks ka neil juhtumitel, kus neid vorme ei taheta tunnustada täisväärtuslikeks sõnadeks. E.Koit peab õigustatult meie kirjakeele aluseks ja selle edasise arendamise allikaks elavat rahvakeelt ning jälgib sõna olema esinemist ja tähendust saarte murde materjali põhjal. Ta teeb järelduse, et vaatlusaluses murdes on napid need juhtumid, millal võiks kõnelda

¹ K. M i h k l a, Mõningaid märkmeid lauseliikmete ja lauseanalüüsi kohta, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 3, lk. 173 -173.

² E. V ä ä r i, Keele uurimise meetodeist, "kaudsihitisest" ja öeldistäitest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 4, lk. 232.

³ V. L e h a r i, Viimaseid süntaksialaseid kirjutisi lugedes, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 6, lk. 362.

⁴ E. K o i t, Küündsõnalisest öeldisest ja kaudsihitisest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 9, lk. 552-554.

sõnast olema kui abiverbist. Oma seisukohta küändsõnalise öeldise vastu põhjendab E. Koit veel sellega, et abisõna ja tema põhisõna moodustavad leksikaalse terviku ning abisõna väljalangemisel lause mõtte kaob. Näit.: Ta tuli teed mööda ei tohi abisõna mööda ära jätta. Olema koos tema juurde kuuluva öeldistitega aga ei moodusta leksikaalset tervikut ning sõna on jäetakse kõnakeeles sageli ära, kuid lause mõte selle all ei kannata. Näit.: Lauses Tööd tegijal, und magajal on öeldis on kergesti juurde mõeldav ning lause kõigile selge.

Seoses diskussiooniga korraldati ankeet eesti keele õpetajatele, kus teiste küsimuste hulgas oodati ka vastuseid küsimusele, mida arvatakse küändsõnalise öeldisest. "Keel ja Kirjanduse" lehekülgedel avaldasid oma arvamist 11 õpetajat. Nendele lisaks on ajakirja toimetuse teinud kokkuvõtte hiljem ilmunud vastustest ning nimeliselt maininud veel 5 õpetajat. Ükski ankeedile vastajatest ei poolda küändsõnalist öeldist, peale Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele õppejõu S. Truusi, kes leiab, et öeldise ja öeldistite lahutamine kaheks lauseliikmeks oleks meelevaldne. M. Loog leiab, et küändsõnalist öeldist on raskem lahti mõtestada kui öeldistäidet selgeks õpetada. Mõned leiavad, et küändsõnalist öeldist pole vaja, kuna on juba harjutud öeldise ja öeldistitega. Avaldatakse veel arvamist, et küändsõnaline öeldis on tarbetu, et verb olema ei ole öeldistite puhul mingi koopula, vaid on täistähenduslik tegusõna ja öeldistide ei ole lause pealiige, vaid on kõrvalliige¹. Näib aga, et põhjus, miks õpetajad ei poolda küändsõnalist öeldist, pole mitte niivõrd küändsõnalises öeldises eneses kui

¹ A n k e e t eesti keele õpetajatele, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 8, 9 ja 10.

selles, et käändsõnalise öeldise käsitlemine senistes grammatikates oli liiga ebamüürane.

A. Kask oma kirjutises "Eesti keele lauseliigendusest ja lauseliikmeist" ¹ püüab teha mõningaid kokkuvõtteid diskussiooni puhul avaldatud kirjutistest, kuid esitab siin ka oma kindla seisukoha käändsõnalise öeldise poolt. A. Kask leiab, et olema tarvitamisel verbi liitaegades (on kukkunud, oli kukkunud) ja seoses öeldistüitega (on haige, oli haige) on palju ühist. Ka lausetes, nagu Poiss on väsinud, Poiss oli maha kukkunud võib kesksõnalist vormi ühelt poolt pidada predikatiiviks ja teiselt poolt verbi liitaja osaks. On selge, et mõlemal juhul on sõnal olema põhiliselt grammatilist vormi (pööret, aega) määrav funktsioon, sisu annab aga edasi kas liitaja kesksõnaline vorm või olema juurde kuuluv öeldistüide. A. Kask teeb ettepaneku, et kui koopula e. köitme nimetus ei ole vastuvõetav, võib olema verbi nimetada ka öeldiseks, kuid peab siiski silmas pidama, et seesugune öeldis koos järgneva öeldistüitega moodustab tihedalt ühtekuuluvat terviku, käändsõnalise öeldise.

Seega puudutasid paljud sõnavõtjad käändsõnalise öeldise probleemi, kuid diskussiooni käigus ei suudetud anda küsimusele tõeselt veenvat lahendust.

Süntaksialases diskussioonis oli teiseks küsimuseks, mis puudutab mitmesõnalise lauseliikme probleemi, mitmesuguste verbide esinemine koos infinitiividega öeldisena. Eelnimetatud küsimuse püstitas K. Kure oma artiklis ². Ta kirjutab "Tegusõnalise

¹ A. K a s k, Eesti keele lauseliigendusest, "Keel ja Kirjandus" 1960, nr. 4, lk. 237-243.

² K. K u r e, Eesti keele lauseliigenduse alustest, "Keel ja kirjandus" 1959, nr. 1, lk. 40.

liitöeldise kujundab deskriptiiv-, modaal- või aspektverb koos teise tegusõna tegevusnimega, kusjuures tegevusnimi väljendab aluse tegevust või seisundit, aga tegusõna pöördelises vormis kas iseloomustab tegevust kirjeldavalt, väljendab tegevuse võimalikkust, kohustuslikkust, vajalikkust jne. või tegevuse algust ning kannab öeldise grammatilisi kategooriaid, näit.: kipub uhkustama, vehkis künda, võime ehitada, saan lugeda, pead tegema, hakkab niitma jne."¹

Ka K. Mihkla oma artiklis² ühtib K. Kure seisukohtadega. K. Mihkla peab verbe saama, tohtima, tulema 'tarvis olema' ja võima modaalverbideks ning peab öeldiseks nende sõnade pöördelist vormi ühes teise verbi da-tegevusnimega, näiteks:

Kas sa rasket hingevalu, /hellake, ka tunda said?

Nõnda võis lüigutada luuraja binokliklaas.

Noore abielurahvana neil tuli kohe loobuda korterisisustuse täiendamisest.

K. Mihkla arvates võib öeldiseks olla ka ma-tegevusnimi koos selle juurde kuuluvate tegusõnadega hakkama, jääma ja pidama, kui need väljendavad tegevuse algust, jätkumist ja kohustuslikkust. Näit.: Hakkasid järsku katkema sidemed, mis mind pidid viima kõrgemale. Meel vabanenud valust, jäin istuma mäel...

Veel leiab K. Mihkla, et eranditult tuleb öeldiseks pidada neid da-tegevusnimega sõnaühendeid, milles on põhisõnaks onomatopoeetilised ja deskriptiivsed tegusõnad, mis iseloomustavad tegevust selle kulgemise laadi järgi, nagu hinnuma, itsita-

¹ K. K u r e, Eesti keele lauseliigenduse alustest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 1, lk. 43.

² K. M i h k l a, Mõningaid märkmeid lauseliikmete ja lauseanalüüsi kohta, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 3, lk. 172.

ma, jõrisesema, logistama, nagistama, turtsuma jt. Näiteks:

- ise nagistab veel midagi närida;
- juba ammu enne kiriku juurde jõudmist jõrisesid nad laulda;
- ta mudis veel enam oma huuli kui muidu ja virises nutta.

E.Vääri oma kirjutises¹ ei peatu otseselt vaadeldaval küsimusel, kuid me võime tema kirjutisest välja lugeda, et ka tema tunnistab öeldiseks nn. modaalverbe koos tegevusnimedega, sest ta kirjutab "Aluseta on veel laused, mille öeldiseks on tegusõna võib, tohib, saab (tähenduses võib), tuleb, peab + ma-tegevusnimi, on vaja, on tarvis + da-tegevusnimi."²

Nõustuda võib siin E.Vääriga, et tegusõna võib, tohib, saab (tähenduses võib), tuleb, peab ei anna täielikult edasi seda, mida öeldis peaks andma, aga ei saa nõustuda, et need sõnad koos ma-tegevusnimega moodustavad öeldise. Õige on see ainult viimase sõna, s.o. peab kohta, mis nõuab ma-tegevusnime (peab oskama). Rääkida võib siin ainult tegusõnade võib, tohib, saab (tähenduses võib), tuleb ja da-tegevusnime ühendist, sest õige on: võib rääkida, tohib tulla, saab nüha ning tuleb minna.

Diskussiooniliste kirjutiste autorid puudutavad vähe vaadeldavat küsimust (finitiivsete verbide ja infinitiivide konstruktsioone) kuid mitmedki õpetajad vastustes ankeedile toovad lauseliigenduse kitsaskohtadena esile öeldist puudutava osa, eriti infinitiividega seoses. Nii kirjutab V.Viilup (Türi KK)³, et eesti keeles on infinitiividega lauseid väga palju, kuid tegusõnade saama, võima, tohtima, pidama, hakkama, tulema, jääma, ole-

¹ E. V ä ä r i, Keele uurimise meetodeist, "kaudsihitisest" ja öeldistäitest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 4, lk. 231.

² S e a l s a m a s, lk. 231.

³ A n k e e t eesti keele õpetajaile, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 9, lk. 556.

ma pöördeliste vormidega koos esinevate infinitiivide määramises puudub selgus. V. Viilupuu leiab õigustatult, et grammatika seisukohalt oleks õige tunnistada eespool loetletud tegusõnade pöördeliste vormide da-tegevusnimelised laiendid sihitiseks (kui need pole aluseks) ja ma-tegevusnimelised laiendid nimetada määrusteks. Näiteks:

Ta sai oma hinded teada (s.).

Ta hakkas heina niitma (m.).

Ebaselgust tegusõnade koos da- ja ma-infinitiividega seotud konstruktsioonide analüüsimisel nimetavad vastustes ankeedi küsimustele veel õpetajad H. Rünkla, L. Rand jt.

A. Kask diskussiooniliste kirjutiste kokkuvõttes¹ tunnistab heaks, et modaalverbist ja infinitiividest koosnevad öeldised on kooligrammatikais ära jätetud ning kahtleb, kas on põhjust säilitada tuleb + tegevusnimelist öeldistki.

Näeme, et diskussioon ei ole lahendanud ka infinitiividega seoses olevate öeldiste probleemi, kuna selles küsimuses esineb kaks diametraalselt vastupidist seisukohta.

Teisi mitmesõnaliste lauseliikmetega seoses olevaid küsimusi põhjalikumalt diskussiooni käigus ei puudutatud. Õpetajate vastustes ankeedi küsimustele toodi ette puudusena, et meie grammatikates peatükis "Mittesõnalised lauseliikmed" pole antud vastust, kuidas käsitleda hulka ja mõõtu väljendavat sõna koos nimisõnaga ning leiti, et nimetatud küsimus vajab täpsustamist nii aluse kui ka sihitise osas (H. Kuusik, H. Peterson jt.)² H. Rünkla (Kunda KK) leiab, et mõningal määral arusaamatusi lau-

¹ A. K a s k, "Keel ja Kirjandus" 1960, nr. 4, lk. 243.

² A n k e e t eesti keele õpetajaile, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 8, lk. 489.

seanalüüsis on tekitanud ka hulga- ja mõõdumäärus, nagu müüdi hunnik kartuleid, porgandeid osteti terve kott, mille puhul pole selge, kas hunnik kartuleid ja terve kott on mitmesõnalised lauseliikmed.¹

Eeltoodu kinnitab, et meie süntaksiküsimustes puudub tarvilik selgus. Diskussioonilised kirjutised ei lahendanud vastolusid, kuid viitasid mõnevõrra kaasa lahendamist vajavate põhiküsimuste esiletõstmisel. Nii kinnitavad diskussioonilised kirjutised, et lahendamist vajavad küsimused on:

- 1) küündsõnaline öeldis,
- 2) tegusõna pöördeline vorm + infinitiiv öeldisena,
- 3) hulka ja mõõtu väljendav sõna koos nimisõnaga.

¹ A n k e e t eesti k.õpet. "Keel ja Kirjandus" 1959, nr.9, lk.557.

3. MITMESÕNALISED LAUSELIIKMED SÜNTAKSIALASTES TÖODES JA KIRJUTISTES.

Mõningaid mitmesõnalise lauseliikme probleeme on käsitletud ka kogumikus "Eesti keele süntaksi küsimusi" ¹.

K.Kure oma töös "Eesti keele lauseõpetuse põhiküsimusi" ² püsib kõõndsõnalise öeldise ja mitmest sõnast koosneva tegusõnalise öeldise käsitlemisel samadel seisukohtadel kui süntaksialase diskussiooni puhul avaldatud kirjutises, kuid käsitleb neid küsimusi siin põhjalikumalt.

K.Kure annab kõõndsõnalise öeldise puhul koopulana peale olema veel rea verbe, millel üksi olevat lauses öeldise väljendamiseks puudulik sisu ja lubab koopulana kasutada ka verbe, mis väljendavad oluse seisundi või omaduse muutumist:

Peremees paistis endisest sõbralikum.

Küla näis kahtlane.

Vastuvõtt osutus väarikaks.

Mees jäi kurvaks.

Laps sai terveks.

Sine hakkas kütjaks.

Ilm lõhe ilusaks. ³

Tundub, et K.Kure on siin koopula liialt laiaks paisutanud. Muutumist väljendavad tegusõnad võiksid küll olla öeldiseks

¹ K e e l e ja K i r j a n d u s e Instituut, Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn 1963.

² K. K u r e, Eesti keele lauseliikmete põhiküsimusi, Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn 1963, lk. 7-92.

³ S e a l s a m a s, lk. 34.

ja eesvõttes küündes olev küündsõna määruseks.

Tegusõnalise öeldise puhul kirjutab K.Kure, et öeldis võib koosneda ka kahest tegusõnast, milledest üks on pöördelises vormis ja teine da- või ma-tegevusnimes. Pöördelises vormis võivad K.Kure arvates sellistes öeldistes esineda:

1) d e s k r i p t i i v v e r b i d, mis kirjeldades iseloomustavad tegevust (yehib künda, lõi punetama),

2) m o d a a l v e r b i d, mis väljendavad suhtumist tegevusse (võib sõita, pead esinema, tuleb tõlkida).

3) a s p e k t v e r b i d, mis väljendavad tegevuse algust (hakksb kirjutama).

Nad moodustavad koos teise verbi tegevusnimega tegusõnalise öeldise, näit.:

Koer kukkus larinale haukuma.

Pojal pidid mingid plaanid olema.

See ei tohi ennast liigutada. (Kure¹, 35).

K.Kure arvates võib da-tegevusnimi sihitisena esineda siis, kui tema põhisõnaks ei ole modaalverb või kui da-tegevusnimele on esemeline tähendus, näit. lauses Anna mulle süüa on süüa sihitis, sest anna pole modaalverb ja süüa tähendab sööki. (Kure¹, 35).

K.Kure leiab aga ise, et modaalverbide küsimuses ei ole veel veelgi kujunenud ühist kindlat seisukohta isegi TA Keele ja Kirjanduse Instituudi süntaksi grupi liikmetel, mis näitab, et modaalverbide küsimus nõuab siiski veel põhjalikumat uurimist ja arutlemist.

Värdeldavas K.Kure töös on eraldi peatükk, mis käsitleb mitmesõnalisi lauseliikmeid (Kure¹, 44). K.Kure jagab mitme-

sõnalised lauseliikmed kahte rühma;

- 1) ühe täistähendusliku sõnaga ja
- 2) kahe täistähendusliku sõnaga.

Esimene rühm nendest koosneb täistähenduslikust sõnast ja abisõnast. Siis rühma kuuluvad:

- 1) a) nimisõnad kaassõnadega (maja ees, üle mügede),
b) ühendverbid (tõi ära, loeb ette, ära aja ära),
c) tegusõna analüütilised vormid (olen käinud, ei ole kuulnud, oli läbi lugenud).
- 2) köitaeverbi olema pöördelised vormid koos käändsõnaga, tegusõna käändelise vormiga või seisundimäärsõnaga (on õpetaja, oli ministriks, olge mõistlikud, oleks kena, ei ole loetav, oli ehitatud, ei olnud kinni jne.)

Teise rühma kuuluvad K.Kure jaotuse järgi sõnaühendid, mis koosnevad kahest või enamast täistähenduslikust sõnast, millel on omasette leksikaalne tähendus, kuid mis üksikult ei väljenda lauseliikme funktsiooni ega moodusta seega lauseliiget. Ka selliseid lauseliikmeid jagab K.Kure kahte rühma:

- 1) süntaktiliselt püsivad sõnaühendid ja
- 2) leksikaalsed ja fraseoloogilised üksused, mis on leksikaal-semantiliselt lahutatud (Kure¹, 44-45).

Süntaktiliselt püsivate sõnaühenditena vaatleb K.Kure :

a l u s e n a ja s i h i t i s e n a esinevaid põhivõõrõnu ja hulga- ning mõõdukõnu nimetavas või osastavas käändes + nimi või asesõnu osastavas või seestütlevas käändes, näit.:
kolm poissi, ühtki hobust, palju autosid, liiter marju, üks neist.
õ e l d i s e n a :

- 1) puuduliku või nõrgenenud leksikaalse tähendusega esinev

tegu sõna + käändsõna (paistab sinine, näib pahane, saab kuul-
saka jt.).

2) modal-, aspekt või deskriptiivverb + degevu snimi (os-
kab lugeõs, võime tulla, tohib küsida, ei raatsi anda, tahaksin
paluda, pead ruttama, vihtus niite, pühkis minema jt.).

Nimisõnalised pärisnimed võivad K. Kure arvates esineda mitmesuguste lauseliikmetena, näiteks:

Ministrite Nõukogu (s.) on selle määrase välja andnud.

See on Ministrite Nõukogu (t.) määrus.

Me austame Ministrite Nõukogu (s.).

Me peame Ministrite Nõukogust (kauds.) lugu.

Ta väljus Ministrite Nõukogust (kohast.) (Kure¹, 45).

Leksikaal-semanticilised sõnaühendid (fraseoloogilised väljendid) võivad samuti esineda mitmesuguste lauseliikmetena, kuid kõige rohkem on siiski nende hulgas liitõeldisi, näit.:

Vanamehed ajasid omavahel juttu.

Sa ju teadsid, et ma kohe pärast kaigast vedasin. Kuid onetigi leiab K. Kure, et nii süntaktiliselt kui ka leksikaal-semanticiliselt lahutamatud sõnaühendid moodustavad küll sisuliselt ja grammatiliselt ühe lauseliikme, kuid sõnaühendi enda koosseisus võib nende sõnade grammatilist seost analüüsida. Nii võib teisejärgulisel analüüsimisel pidada sõnaühendites ajasid juttu ja murdis pead nimisõnu juttu ja pead osasihitiseks (Kure¹, 44-45). Tekib küsimus, milleks peab olema esimene- ja teisejärguline analüüs.

K. Kure vestleb mitmesõnaliste lauseliikmetena ka tegusõnalisi lauselühendeid, näit.:

Ennast mitte tõiasti valitsedes pahvatas ta: "Mängin

palli...".

Aäretutel kolhoosipõldudel tuulest lainetav vili meenutab talle merd.

K.Kure märgib aga, et lauselühendeid tuleb omakorda liigendada (Kure, 46). Tundub üleliigsena lauselühendeid nimetada mitmesõnalisteks lauseliikmeteks, kui neid veel omakorda liigendatakse. Piisaks kui esimesel juhul nimetaksime vaadeldavat sõnaühendit määruseliseks ja teisel juhul täiendiliseks lauselühendiks.

Oma töös "Sõnaühend kaasaja eesti keeles" ¹ vaatleb K. Mihkla eri rühmana süntaktiliselt püsivaid sõnaühendeid, mis lauses esinevad ühe lauseliikme funktsioonis. Sellisteks sõnaühenditeks on:

1) tegusõna pöördeliste vormide (võib, tuli, vihub) ja da-tegevusnime ühendid (võib minna, tuli kirjutada, vihub tantsida),

2) tegusõna pöördeliste vormide (pidi, hakkab) ja ma-tegevusnime ühendid (pidi töötama, hakkab elama jne.) (Mihkla, 100).

Nagu oma kirjutises "Keel ja Kirjandus" lehekülgedel jao-
tab K. Mihkla ka käesolevas töös teosuhet väljendavad tegusõnaühendid, mis esinevad ühe lauseliikmena, kolme rühma:

a) modaalverbid saama, tohtima, tulema 'tarvis olema' ja võima, mis koos da-tegevusnimega moodustavad liitöeldise, näit.: said tunda, tohib minna, tuli loobuda, võis läigatada;

b) modaalverb pidama ja aspektverbid hakkama ja jääma koos ma-tegevusnimega, näit.: pidi tooma, hakkas katkema, jäi istuma.

¹ K. Mihkla, Sõnaühend kaasaja eesti keeles. Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn 1963, lk. 98-208.

Lisaks veel sellised ühendid, kus tegusõna kasutatakse eelnimetatud modaali- või aspektverbide tähenduses: ei maksa kii-
rustada, kukud kaunistama.

c) onomatopoeetilised ja deskriptiivsed verbid koos da-te-
gevusnimega, näit.: nagistab süüa, jõrisesid laulda, viriseb nut-
ta (Mihkla, 196).

Omaette püsivate sõnaühenditena vaatleb K. Mihkla põhiarvsõna ja nimisõnaühendeid, kui nad esinevad nimetavas ja osastavas käändes. Lauses esinevad need siis kas alusena või sihitisena, näiteks: kolm kolhoosnikut, üheksa töolist. (Mihkla, 100).

K. Mihkla käsituses väljendavad arvsõnaühendid hulgasuhet ja võivad esineda peale aluse ja sihitise ka määrusena ja öeldistäitena:

- seal elab kaks inimest (a.),
- andis kaasa kolm võileiba (s.),
- astusime kolm sammu (hulgam.),
- ootas seitse aastat (ajam.),
- tundis end ühena kümnetest lihtsatest inimestest (m.)
- oli üks väheseist mõisnikest (ö.-t.).

Laiendatud sõnaühendites on arvsõnad K. Mihkla arvates harilikult hulgamääruseks: kakskümmend naela villu; neli aastat pärast sõda; kuusteist kilomeetrit rannast eemal (Mihkla, 204).

K. Mihkla võtab püsivateks sõnaühenditeks veel osastavas käändes esinevad nimisõnad ühes neid laiendavate omadussõnadega, mis ühtekuuluva sõnaühendi abil märgivad eseme või olendi tüüpi, tõugu, kasvu jne. ning lauses on täiendi või öeldistäite funktsioonis, näit.: uut tüüpi, tori tõugu, keskmist kasvu jne.

Kõhn väheldast kasvu naine astus kirjanikule kotta vastu (Mihkla, 100).

K.Mihkla järgi kuuluvad mitmesõnalised pärisnimed süntaktiliselt püsivate sõnaühendite hulka, moodustades seega mitmesõnalise lauseliikme:

Te tulete Suurest Isamaasõjast tagasi võitjana (Mihkla, 100).

Lahutamatu sõnaühendina käsitleb K.Mihkla ka fraseoloogilisi väljendeid, mida jagab kahte rühma:

1) i d i o o m i d e k s, mille tihedasti ühtesulanud sõnad on oma esialgse põhitähenduse kaotanud ja väljendavad uut tähendust. Neid ei saa otseselt tõlkida teistesse keeltesse, nii nagu ei saa neis ka üksikuid sõnu asendada teiste sõnadega. Näiteks:

- minul pole midagi, laulan ja löönn lulli,
- pani äkki hõlmad vöö vahele ja kadus,
- noore Jürka käsi käis alguses Antsu juures hästi (Mihkla, 101).

2) f r a s e o l o o g i l i s t e k s ü h e n d i t e k s; milles sõnad on osaliselt säilitanud oma põhitähenduse ja mille sõnu võib asendada samatähenduslike teiste sõnadega, näit. :

- kere peale andma - naha peale andma,
- süda täis - hing täis,
- sooja peaga - purjus peaga,
- silma torkama - silma hakkama.

Idioome peab K.Mihkla süntaktiliselt täiesti lahutamatuks ühenditeks, seega esinevad nad mitmesõnaliste lauseliikmetena. Fraseoloogiliste ühendite puhul ei ole K.Mihkla arva-

tes seos üksikute sõnade vahel nii tihe, sellepärast võib neid tarbekorral ka süntaktiliselt analüüsida ja nende koostisosade lauseliikmeid määrata, mille tõttu nad võivad lakata olema mitmesõnalised lauseliikmed.

Samasuguselt nagu K.Mihkla jaotab eesti keele fraseoloogilisi väljendeid ka J.Valgma¹, kuid erinevalt K.Mihklast leiab J.Valgma, et ka fraseoloogilised ühendid on süntaktiliselt lahutamatud, kuigi üksiksõnad on teatud määral asendatavad, näiteks:

- prügi silma puistama,
- prügi silma ajama,
- puru silma ajama,
- puru silma puistama.

J.Valgma arvates ei ole fraseoloogilistes ühendites otstarbekohane elemente süntaktiliselt eraldada ja ühendit tuleb kui idioomegi pidada üheks lauseliikmeks. Koolis peab J.Valgma ebaotstarbekaks fraseoloogiliste väljendite liigitamise ja soovib fraseoloogilisi väljendeid käsitleda liigitamata.

Lisaks eelmainitule peab K.Mihkla lahutamatuks sõnaühenditeks ka asesõnaühendeid, milles põhisõnaks on isikulised asesõnad, mis väljendavad kaasolusuhet ja kogu sõnaühend esineb lauses kas aluse või sihitise funktsioonis:

- meie sinuga olema,
- tahavad mind temaga saata (Mihkla, 204).

Sama kaasolusuhet väljendav nimisõnaühend aga K.Mihkla käsitluses on süntaktiliselt lahutatav sõnaühend ja nimisõna

¹ J, V a l g m a, "Eesti keele fraseoloogiast", "Keel ja Kirjandus" 1955, nr. 3, lk. 148-149.

kaasaütlevas käändes esineb täiendi funktsioonis:

- laps kassipojaga (t.),
- peremees perenaisega (t.) (Mihkla, 200).

Kuidas analüüsida aga sama kaasolusuhet väljendavat sõnaühendit, mis koosneb asesõnast ja nimisõnast, nagu mina emaga või ema minuga, seda K. Mihkla ei käsitle.

Lahutamatud sõnaühendid on K. Mihkla käsitluses veel asesõnaühendid, milles esinevad igaüks, keegi, kumbki, mitu, mõni, palju, keegi, ükski jt., mis märgivad hulgasuhet ja kogu sõnarühm võib esineda lauses aluse, sihitise või määruse funktsioonis, näit.:

- ütles keegi kuulajaist (a.),
- valgustan mitut küla (s.),
- mõni sekund (m.) hiljem kees (Mihkla, 205).

Selline käsitlus on ebaselge, sest kõigil juhtudel pole ühesugune rektisioon. Mitu, mõni, paar on eesti keele grammatikas koos nimisõnaga käsitletud mitmesõnalise lauseliikmena. Siin peaks K. Mihkla vaatlema ainult seestütlevas käändes olevate käändsõnadega koos eeltoodud asesõnu, nagu keegi kuulajaist, mõni neist, mitu kooslijaist jne.

Mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitleb K. Mihkla oma töös veel sõnade liitvorme, milles mingi sõna nendes morfoloogilistes ühendites esineb abisõnana. (K. Kure nimetab selliseid sõnade ühendeid ühe täistähendusliku sõnaga kahe- ja mitmesõnaliseks lauseliikmeks). Nendeks on:

1) tegusõna liitvormid:

- olen viibinud,
- ei olnud kirjutanud jne.

2)ühendtepusõnad,mis koosnevad tepusõnast ja abimäärsõnast:
vastu võtma,välja arvatud,ära minnes jne.

3)omadussõna ja määrsõna ülivõrde vormid:kõige visam,kõige paremini jne.(Mihkla,101).

Meie eesti keele grammatikates ebanääraselt käsitletud sõnaühendeid,mis koosnevad hulka ja mõõtu väljendavaist sõnadest ja nende juurde kuuluvaist nimisõnadest,jaotab K.Mihkla kaheks erinevaks lauseliikmeks,kusjuures hulka või mõõtu märkiv sõna on põhisõnaks ja nimisõnad omastavas,osastavas ja seestütlevas selle täiendiks,näit.:

- lindude (t.) parv,
- liiter piima (t.) ,
- kott kartuleid (t.),
- enamik kolhoosnikutest (t.)(Mihkla,198).

Ka J.Valgma puudutab mitmesõnalisi lauseliikmeid oma töös "Küsimusi süntaksi õpetamise metoodikast"¹.J.Valgma annab siin mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitlevate sõnaühendite loetelu,mis on järgmine:

- 1)nimisõna koos kaassõnaga:linna poole,mööda teed;
- 2)tepusõna vormid,mis koosnevad mitmest sõnast:oli lugenud;
- 3)ühendtepusõna:läks ära,oli üles keernud;
- 4)sõna kõige abil tuletatud ülivõrre:kõige huvitavam;
- 5)mitmesõnalised pärisnimed:Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu meeskond;
- 6)fraseoloogilised väljendid:ajas juttu,võtsid osa;

¹ J.V a l g m a,Küsimusi süntaksi õpetamise metoodikast, Eesti NSV Haridusministeerium,Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi,1957,lk.95-173.

Need juhud on kindlalt mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavad ka teiste autorite poolt. Nendele lisaks võtab J. Valgma mitmesõnaliseks lauseliikmeks veel:

7) Arvsõna ja hulka (mõõtu) väljendava sõna koos nimisõnaga: kolm raamatut, hulk õpilasi (Valgma, 103). Põhiarvsõna koos nimisõnaga tunnistatakse mitmesõnaliseks lauseliikmeks ka viimaste grammatikate autorite poolt, kuid hulka või mõõtu väljendav sõnaühend on vaieldav või ebamääraselt käsitletav. Kui J. Valgma siin vaatleb hulka ja mõõtu väljendavat sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena, siis oma viimases lauseõpetust käsitlevas teoses "Eesti keeleõpetuse reeglid" ega ka 7. kl. jaoks koostatud keeleõpikus ei käsitle J. Valgma hulka või mõõtu väljendavat sõna koos nimisõnaga mitmesõnalise lauseliikmena.

8) Mitmesõnalise alusena käsitleb J. Valgma ka rahvapärast kaksikalust: Peedut-Annit nutavad. (Valgma, 107).

Vaadelnud K. Kure ja K. Mihkla töid kogumikus "Eesti keele süntaksi küsimusi", mis on meie viimaseid süntaksialaseid kirjutisi ja teisi lauseõpetuse probleeme käsitlevaid artikleid, näeme, et mõnes küsimuses on autorid üksmeelsed ja nende seisukohad sõnaühendite käsitlemisel kattuvad, kuid on ka erinevaid seisukohti. Autorid ei puuduta kõiki meie tänapäeva eesti keele grammatikates esinevaid mitmesõnalisi lauseliikmeid, vaid vaatlevad suuremas osas peamiselt vaieldavaid probleeme. Kõige põhjalikumalt mitmesõnalisi lauseliikmeid käsitlenud autorid olid K. Kure ja K. Mihkla. Nad peavad mitmesõnalisi lauseliikmeid kahte rühma jagunevaks. Esimese rühma moodustavad mitmesõnalised lauseliikmed, milles sõnarühm koosneb leksikaal-

se tähendusega sõnast + abisõna. Sellesse rühma kuuluvad:

1) tegusõna liitvormid: olen viibinud, oli läbi lugenud jt.

2) ühendverb: tõi ära, loeb ette, ära minnes jt.

3) nimisõnad kaassõnaga: maja ees, üle mägede jt. K. Mihkla küll ei nimeta seda rühma mitmesõnaliste lauseliikmete hulgas, kuid käsitleb neid sõnaühendeid mitmesõnaliste lauseliikmetena. Ta kirjutab, et määruse funktsioonis esinevaks laiendiks võib olla nimisõna kaassõnaga: meie jaoks kadunud, üle mõistuse käiv (Mihkla, 203). Ka J. Valgma peab neid sõnade ühendeid mitmesõnalisteks lauseliikmeteks.

Teise rühma mitmesõnalisi lauseliikmeid moodustavad nii K. Kure kui ka K. Mihkla arvates kahest või enamast täistähenduslikust sõnast koosnevad sõnaühendid, mis on süntaktiliselt või leksikaalselt lahutamatud. Nendeks on:

1) tegusõnaühendid, mis koosnevad deskriptiiv-, modaal- või aspektverbide (K. Mihkla lisab siia ka veel onomatopoeetilised verbid) pöördelisest vormist + da- või ma- infinitiivid: vehib künda, pead esinema, kukkus haukuma, nagistab süüa jt.

2) põhiarvsõna käändsõnaga: kolm poissi, kaks inimest, üheksa töölist, sama seisukoht on ka J. Valgmal,

3) fraseoloogilised väljendid, millest üht rühma võib K. Mihkla arvates ka liigendada eri lauseliikmeteks. Ka K. Kure käsitles võib fraseoloogilisi väljendeid teisejärgulisel analüüsimisel liigendada. J. Valgma peab kõiki fraseoloogilisi väljendeid lahutamatuks sõnaühenditeks ja vaatleb neid mitmesõnalise lauseliikmena.

K. Kure tunnistab käändsõnalist öeldist, milles koopulana käsitleb peale olema veel tervet rida verbe. K. Mihkla läheb

vaadeldavas töös käändsõnalisest öeldisest vaikides mööda.

Vastupidisel seisukohal on K.Kure ja K.Mihkla aga sõnaühendite käsitlemisel, mis koosnevad hulka ja mõõtu väljendavast sõnast ja nimisõnast, nagu liiter marju, kott kartuleid jne. K. Kure nimetab neid süntaktiliselt lahutamatuteks sõnaühenditeks ja käsitleb mitmesõnalise lauseliikmena. K. Kure seisukohta jagab ka J. Valgma töös "Küsimusi süntaksi õpetamise metoodikast". K. Mihkla aga leiab, et hulka ja mõõtu märkiv sõna on põhisõna ja nimisõna selle täiendiks.

K. Mihkla seisukoht selles küsimuses langeb ühte A. Laanesti seisukohaga, mida viimane väljendab oma töös "Partitiivi abil väljendatud substantiivsest atribuudist läänemeresoome keeltes"¹, kus käsitletakse sellistes sõnaühendites nimisõnu täiendina hulka ja mõõtu väljendavale sõnale, näiteks:

Just see sada meetrit madalat vett muutub tormide ajal pea-aegu ületamatuks (Laan.216).

Ervin oli üks neid, ...keda kalurikolhoosist ei suuda ära vedada ka paar härgi (Laan.217).

Sest see osa metsa oli mõeldud pargina, kuhu katseks kõik-sugu külalisi istutatud. Kuid selles oli terake tõtt (Laan.218).

A. Laanest põhjendab oma seisukohta väitega, et tema töös käsitletud partitiivatribuute leidub kõigis läänemeresoome keeltes ja toob näiteid liivi, vadja, isuri, soome, karjala ja vepsa keelest. Partitiivatribuudist rääkides käsitleb A. Laanest ka neid juhtumeid, kus täiendiks on liiki, laadi, sorti jne. tähendav sõna. Kui K. Mihkla võtab need sõnad üheks mitmesõnaliseks

²A. L a a n e s t, Partitiivi abil väljendatud substantiivsest atribuudist läänemeresoome keeltes, Emakeele Seltsi Aastaraamat IV, Tallinn, 1959, lk.214-229.

lauseliikmeks,näit.:

- uut tüüpi,tori tõugu,keskmist kasvu (Mihkla,100),
siis A.Laanest lahutab sellise sõnaühendi ja liiki,laadi ja
sorti väljendav sõna on täiendiks,näit.:

- tori tõugu hobune,

- head sorti kartulid jne.(Laan.,214).

Eeltoodust näeme,et ka süntaksialastes kirjutistes esine-
vad mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel erinevad seisu-
kohad paljudes küsimustes.

4. TEGELIK OLUKORD TÄNAPÄEVAL MITMESÖNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLEMISEL.

Koolides teostatav lauseanalüüs sõltub õpetajast, kes õpilasi juhendab, sest õpikud ei anna küllaldaselt vastuseid tegelikkuses tarvis tulevale käsitlemisele. Et saada mõningat ülevaadet, kuidas koolides teostatakse lauseanalüüsi ja mida peetakse mitmesõnalisteks lauseliikmeteks, koostas käesoleva töö autor eesti keele õpetajatele analüüsimiseks järgmise teksti:

Enne teeleminekut jagas ta lastele nii mitme päeva osa tööd kätte, kui ta ise arvas kodunt ära jäävat. Ukski meist ei tundnud igavust. Isa emaga läksid Lohusuu Jaanile külla ja võtsid Anne Jukuga ka kaasa. Et käes olevat tööjõudu õigesti kasutada, pani Andres peale lõunat kolm hobust kündma. Maja oli üle värvitud. Tundide kaupa võis ta aknast välja vahtida. Poiss suudab küll õhtuks selle põllu üles künda. Sa ju teadsid, et ma koha pärast kaigast vedasin. Ta näis olevat väsinud. Arvatavasti kaotas kinda mõni neist möödujaist. Elanikkonnast on abiteenistusse jäänud kuuskümmend kuus meest. Kas kalad on juba pratud? Õpetaja kavatses õpilaste kirjandid homseks läbi vaadata. Poiss tabas paraja silmapilgu ja laskis jalga. Sa pead koosolekule jõudma õigeaks ajaks ega tohi minutitki hilineda. Naine luges, kuid heitis aegajalt pilku mehele, kes nohisedes habet ajas. Kui veel lisada, siis võivad ka teised hargivarred murduda ja nõnda jääks töö lonkama. Istepingid peavad olema korralikult hõõveldatud laudadest valmistatud. Vaevalt hakkab ta ise vastu vaidlema. Paar vanemat naist jõudsid enne tema

tulekut juba keelt peksta. Enamik kokkutulnuist olid üksteisega juba tuttavad. Võtsin pool pätsi leiba. Meie sinuga olime mehed. Ta näis olevat väsinud. Keegi poistest hüüdis kõnelejale vahele. Kolm meest ei suutnud kahe tunni jooksul masinat ära parandada. Sead on söödetud ja lehmad lüpstud. Siis hakkasid pimedusest paistma inimeste kogud. Muld ta jalgade all paistis jahedana. Jaanil läks sõbra juttu kuulates hari punaseks. Kott jahu kaalus kaksteist kilogrammi. Natukese aja pärast tuli abiõpetaja kirikumõisa koolipoistega lahinguplatsile tagasi. Kotis oli kolm kilogrammi jahu. Te olete töölt vabastatud. Kuid kõigest pingutusest hoolimata ei suutnud keegi katsujaist mändi ühes juurtega maast välja tõmmata. Esimesed mootorid prahvatasid juba käima. Teda ootas laual klaas tulikuuma teed. Viimaks nähti tedagi ruttavat. Mees tõi kaks koormat puid.

Teksti analüüsisid 25 eesti keele õpetajat, kes enamikus õpetavad eesti keelt kaheksaklassilise kooli 7. klassis, 4 keskkooli 9. klassis, 1 õpetas lauseõpetust tehnikumi II kursusel möödunud õppeaastal. Ainult 1 lauseanalüüsi teostanud õpetaja ei tegele praegu lauseõpetusega, kuid on õpetanud lauseõpetust 7 aastat tagasi. Seega teostasid lauseanalüüsi õpetajad, kes peaksid nende küsimustega olema kodus. Lauseanalüüsi tulemused olid aga väga erinevad. Ühed õpetajad võtavad mitmesõnaliseks lauseliikmeks neid sõnaühendeid, mida teised liigendavad eri lauseliikmeteks. Paljud õpetajad pole ka oma töös järjekindlad. Samad sõnaühendid kord liigendatakse eri lauseliikmeteks, kord käsitletakse mitmesõnalise lauseliikmena. See näitab, et õpetajatel puuduvad kindlad seisukohad nendes küsimus-

tes ning selle tõttu antakse ka erinevaid lahendusi.

Analüüsi tulemused sõnaühendite kaupa olid järgmised.

1. K ä ä n d s ô n a koos k a a s s ô n a g a:

- 1) Enne teeleminekut jagas ta lastele nii mitme päeva osa tööd kätte, kui ta ise arvas kodunt ära jäävat. 2) Et käes olevat tööjõudu õigesti kasutada, pani Andres peale lõunat kolm hobust kündma. 3) Sa ju teadsid, et ma koha pärast kaigast vedasin. 4) Kuid kõigest pingutusest hoolimata ei suutnud keegi katsujaist mändi ühes juurtega välja tõmmata. 5) Muld ta jalgade all paistis jahedana.

1) enne teeleminekut (m.)	- 25 juhul
2) peale lõunat (m.)	- 25 juhul
3) koha pärast (m.)	- 25 juhul
4) mändi <u>ühes juurtega</u> (m.)	- 21 juhul
mändi <u>ühes juurtega</u> (t.)	- 3 juhul
ühes (laiend) juurtega (m.)	- 1 juhul
5) muld <u>jalgade all</u> (m.)	- 17 juhul
muld <u>jalgade all</u> (t.)	- 8 juhul

Vaadeldud juhul on ainult üks kord kaassõna käändsõnast lahutatud, kuna sõna ühes on käsitletud määrsõnana. Tegelikult see sõna võib ka esineda määrsõnana, näit. lauses Lüksime kõik ühes. Vaadeldaval juhul tuleks aga sõna ühes küll kaassõnana käsitleda. Lahkuminekuid on ka lauseliikme funktsioonide määramisel. Ilmselt valmistab õpetajatele raskusi põhisõnale järgneva täiendi tundmine, mille tõttu esinevad erinevad variandid:

mändi <u>ühes juurtega</u> (m.)	- 21 juhul, (t.)	- 3 juhul,
muld <u>jalgade all</u> (m.)	- 17 juhul, (t.)	- 8 juhul.

Esimesel juhul ühes juurtega näib siiski olevat määrus õigem, sest me ei esita küsimust missugust mändi?vaid kuidas tõmmata? Teisel juhul näib täiend olevat õigem, sest küsime missugune muld?

2. Ü h e n d v e r b :

1) Enne teeleminekut jagas ta lastele nii mitme päeva osa tööd kätte, kui ta ise arvas kodunt ära jäävat. 2) Isa emaga läksid Lohusuu Jaanile külla ja võtsid Anne Jukuga ka kaasa. 3) Keegi gi poistest hüüdis kõnelejale vahele. 4) Natukese aja pärast tuli abiõpetaja kirikumõisa koolipoistega lahinguplatsile tagasi. 5) Kuid kõigest pingutusest hoolimata ei suutnud keegi katsujaist mändi ühes juurtega maast välja tõmmata.

1) jagas kätte (ö)	- 25 juhul
2) võtsid kaasa (ö.)	- 25 juhul
3) hüüdis vahele (ö.)	- 25 juhul
4) tuli tagasi (ö.)	- 25 juhul
5) välja tõmmata (s.)	- 23 juhul
välja tõmmata (m.)	- 1 juhul
välja tõmmata (ö. osa)	- 1 juhul.

Kuigi kõik õpetajad peavad ühendtegu sõnaks välja tõmmata, ei saa rahule jääda viimase kahe lahendusega, sest da-tegevus-nimi ei saa olla siin määrusena ja öeldiseks võtta ei suutnud välja tõmmata on siiski liiga palju.

3. T e g u s õ n a l i i t v o r m i d :

1) Abiteenistusse on jäänud kuuskümmend kuus meest.

- 1) on jäänud (ö.) - 25 juhul.

4. P ô h i a r v s õ n a n i m i s õ n a g a :

1) Elanikkonnast on abiteenistusse jäänud kuuskümmend kuus

meest. Kolm meest ei suutnud masinat kahe tunni jooksul ära parandada. 3) Kott jahu kaalus kaksteist kilogrammi. 4) Et käes olevat tööjõudu õigesti kasutada, pani Andres peale lõunat kolm hobust kündma. 5) Paar vanemat naist jõudsid enne tema tulekut juba keelt peksta.

- 1) kuuskümmend kuus meest (a.) - 25 juhul
- 2) kolm meest (a.) - 25 juhul
- 2) kahe tunni jooksul (m.) - 23 juhul
- kahe (t.) tunni jooksul (m.) - 2 juhul
- 3) kaksteist kilogrammi (m.) - 25 juhul
- 4) kolm hobust (s.) - 23 juhul
- kolm hobust (m.) - 1 juhul
- kolm (m.) hobust (s.) - 1 juhul
- 5) paar naist (a.) - 23 juhul
- paar (t.) naist (a.) - 1 juhul
- paar (m.) naist (a.) - 1 juhul

Vaadeldud sõnaühend on õpikus fikseeritud mitmesõnalise lauseliikmena. Aegade jooksul on selle sõnaühendi käsitlemisel olnud kõikumisi. Enamik õpetajaist käsitlevad sellist sõnaühendit õigesti mitmesõnalise lauseliikmena. Kolm õpetajat, igaüks ühel juhul, on arvsõna nimisõnast lahutanud, kuigi selles on meil juba omad kindlaks kujunenud traditsioonid olemas. Ka paar naist oleks tulnud käsitleda mitmesõnalise lauseliikmena.

5. Mitmesõnaliste pärisnimede käsitlemise vaatlemiseks pole toodud tüüpiline näide.

1) Isa emaga läksid Lohusuu Jaanile külla ja võtsid Anna Jukuga ka kaasa.

- 1) Lohusuu Jaanile (m.) - 11 juhul
Lohusuu (t.) Jaanile (m.) - 11 juhul
Lohusuu (l.) Jaanile (m.) - 3 juhul

6. F r a s e o l o o g i l i s e d väljendid on Rammel-Valgma-Riikoja õpikus antud leksikaalselt lahutamatu sõnaühenditena, kuid sellegi peale vaatamata on neid lahutatud.

1) Sa ju teadsid, et ma koha pärast kaigast vedasin. 2) Poiss tabas paraja silmapilgu ja laskis jalga. 3) Naine luges kuid heitis aegajalt pilku mehele, kes nohisedes habet ajas. 4) Kui veel lisada, siis võivad ka teised hargivarred murduda ja töö jääks lonkama. 5) Paar vanemat naist jõudsid enne tema tulekut juba keelt peksta. 6) Jaanil läks sõbra juttu kuuldes hari punaseks. 7) Isa emaga läksid Lohusuu Jaanile külla ja võtsid Anne Jukuga ka kaasa.

- 1) kaigast vedasin (õ.) - 21 juhul
kaigast(s.)vedasin(õ.) - 3 juhul
2) a) tabas paraja silmapilgu - 5 juhul
tabas paraja(t.)silmapilgu(õ.) - 2 juhul
tabas(õ.)paraja(t.)silmapilgu(s.) - 18 juhul
b) laskis jalga (õ.) - 25 juhu.
3) a) heitis pilku (õ.) - 13 juhul
heitis(õ.) pilku (s.) - 12 juhul
b) habet ajas (õ.) - 10 juhul
habet (s.) ajas (õ.) - 15 juhul
4) jääks lonkama (õ.) - 15 juhul
jääks (õ.) lonkama (m.) - 10 juhul
5) jõudsid keelt peksta (õ.) - 9 juhul
jõudsid(õ.) keelt peksta (s.) - 16 juhul
6) hari läks punaseks (õ.) - 14 juhul

- hari (a.) läks punaseks (ö.) - 4 juhul
hari (a.) läks (ö.) punaseks (M.) - 6 juhul
hari (a.) läks (ö.) punaseks (ö.-t.) - 1 juhul
7)läksid külla (ö.) - 15 juhul
läksid (ö.) külla (m.) - 10 juhul

Siin on õpetajate poolt ilmseid mõõdalaskmisi. Pole mingit alust pidada üheks lauseliikmeks tabas paraja silmapilgu, sest paraja on kindlasti täiend. Samuti ei oska kuidagi põhjendada, miks peetakse üheks lauseliikmeks läks punaseks, sest tegelikult tähendab ju vihastamist kogu fraseoloogiline väljend hari läks punaseks.

7)Diametraalselt vastukäivaid seisukohti on väljendanud õpetajad lauseanalüüsis K.Kure ja K.Mihkla poolt propageeritud te g u s õ n a p ö ö r d e l i s e s t v o r m i s t ja i n f i n i t i i v i d e s t koosneva liitõeldise puhul:

1)Et käes olevat tööjõudu õigesti kasutada, pani Andres peale lõunat kolm hobust kündma. 2)Sa pead koosolekule jõudma õigeaks ajaks. 3)Vaevalt hakkab ta ise vastu vaidlema. 4)Siis hakkasid pimedusest paistma inimeste kogud. 5)Esimesed mootorid prahvatasid juba käima. 6.Istepingid peavad olema korralikult hõõveldatud laudadest valmistatud. 7)Kui veel lisada, siis võivad ka teised hargivarred murduda ja töö jääks lonkama.

- 1)pani kündma (ö.) - 2 juhul
pani(ö.)kündma (m.) -23 juhul
2)pead jõudma (ö.) - 5 juhul
pead (ö.)jõudma (m.) - 20 juhul
3)hakkab vastu vaidlema (ö.) - 3 juhul

hakkab (ö.) vastu vaidlema (m.) -22 juhul

4)hakkasid paistma (ö.) - 13 juhul

hakkasid (ö.)paistma(m.) -12 juhul

5)prahvatasid käima (ö.) - 19 juhul

prahvatasid (ö,)käima(m.) - 6 juhul

6)peavad olema valmistatud (ö.) - 25 juhul

7)töö jääks lonkama (ö.) - 15 juhul

töö jääks (ö.)lonkama(m.) - 10 juhul

1)Poiss suudab küll selle põllu õhtuks üles künda.2)Õpetaja kavatseb õpilaste kirjandid homseks läbi vaadata.3)Sa pead koosolekule jõudma õigeaks ajaks ega tohi minutitki hilineda.

4)Kui veel lisada,siis võivad ka teised hargivarred murduda ja nõnda jääks töö lonkama.5)Tundide kaupa võis ta aknast välja vahtida.6)Kolm meest ei suutnud masinat kahe tunni jook- sul ära parandada.7)Kuid kõigest pingutusest hoolimata ei suutnud keegi katsujaist mändi ühes juurtega maast välja tõm- mata.

1)suudab üles künda (ö.) - 1 juhul

suudab (ö.) üles künda (s.) -24 juhul

2)kavatseb läbi vaadata (ö.) -2 juhul

kavatseb (ö.) läbi vaadata(s.)-23 juhul

3)ega tohi hilineda (ö.) - 5 juhul

ega tohi (ö.)hilineda (s.) -20 juhul

4)võivad murduda (ö.) - 8 juhul

võivad (ö.)murduda (s.) - 16 juhul

võivad (ö.) murduda (m.) - 1 juhul

5)Eriti palju variatsioonid on lause Tundide kaupa võis ta aknast välja vahtida. analüüsimisel:

Vôis(ö.)aknast(m.)välja(m.)vahtida (s.)	- 3 juhul
<u>vôis</u> <u>aknast(m.)välja vahtida(ö.)</u>	- 2 juhul
vôis(ö.)aknast(m.)välja vahtida (ö.)	- 14 juhul
vôis(ö.)aknast(m.)välja vahtida (m.)	- 3 juhul
<u>vôis</u> <u>aknast välja (m.) vahtida (ö.)</u>	- 1 juhul
vôis (ö.) aknast välja (m.) vahtida (s.)	- 2 juhul

Kui vaadata sõnaühendite kaupa, siis saame järgmise la-
henduse:

vôis (ö.) vahtida (s.)	- 19 juhul
vôis (ö.) vahtida (m.)	- 3 juhul
vôis vahtida (ö.)	- 3 juhul

Ei tunta, kas välja on kaassõna, abimäärsõna või ~~m~~äärsõna:

aknast välja	-3 juhul
välja	-3 juhul
välja vahtida	-19 juhul

- 6) ei suutnud ära parandada (ö.) - 2 juhul
ei suutnud (ö.) ära parandada (s.) - 22 juhul
ei suutnud (ö.) ära parandada (m.) - 1 juhul
- 7) ei suutnud välja tõmmata (ö.) - 1 juhul
ei suutnud (ö.) välja tõmmata (m.) - 1 juhul
ei suutnud (ö.) välja tõmmata (s.) - 23 juhul

8. Juba süntaksialase diskussiooni ajal eesti keele õpetajatele korraldatud ankeedi vastustes õpetajad ei pooldanud k ä ä n d s õ n a l i s t ö e l d i s t. Käsoleva teksti analüüsimisel ei olnud küsitud, kuidas suhtutakse käändsõnalisse öeldisse, kuid terve rea lausete analüüs näitas, et selliste konstruktsioonide käsitlemisega pole kõik korras. Kaks õpetajat tarvitavad öeldistäite puhul verbi analüüsimisel lühendit k. Ei ole selge, kas mõeldakse selle all koopulat

või köidet, kuid ilmne, et mitte öeldist. Võib isegi arvata, et nende õpetajate poolt peetakse neid vorme käändsõnalise öeldise osaks, sest varasemates õpikutes, kus esines käändsõnaline öeldis, kasutati nimetust koopula e. köide, iseseisva öeldistäite puhul aga nimetatakse verbi öeldiseks. Lause Ta näis olevat väsinud esines analüüsitava tekstis kaks korda. Viis õpetajat on teistkordselt lauset esimesest korrast erinevalt analüüsinud

	Ik.	II k.
näis olevat väsinud (ö.)	- 11 juhul,	10 juhul
näis olevat (ö.) väsinud (ö.-t.)	- 12 juhul,	14 juhul
näis olevat (k.) väsinud (ö.-t.)	- 1 juhul,	1 juhul
näis olevat (ö.) väsinud (m.)	- 1 juhul,	- juhul

Ka järgnevate lausete puhul oli erinevaid seisukohti:

1) Maja oli üle värvitud. 2) Kas kalad on juba praetud. 3) Istepingid peavad olema korralikult hõõveldatud laudadest valmistatud. 4) Enamik kokkutulnuist olid üksteisega juba tuttavad. 5) Meie sinuga oleme mehed. 6) Sead on söödetud ja lehmad lüps- tud. 7) Muld ta jalgade all paistis jahedana. 8) Te olete töölt vabastatud.

1) <u>oli</u> üle (m.) <u>värvitud</u> (ö.)	- 1 juhul
oli (ö.) üle värvitud (ö.-t.)	- 5 juhul
oli (k.) üle värvitud (ö.-t.)	- 2 juhul
oli üle värvitud (ö.)	- 17 juhul
2) on (ö.) praetud (ö.-t.)	- 3 juhul
on (k.) praetud (ö.-t.)	- 1 juhul
on praetud (ö.)	- 21 juhul
3) peavad olema valmistatud (ö.)	- 25 juhul
4) olid tuttavad (ö.)	- 2 juhul

- olid (ö.) tuttavad (ö.-t.) - 21 juhul
olid (k.) tuttavad (ö.-t.) - 2 juhul
5)pleme mehed (ö.) - 2 juhul
oleme (ö.) mehed (ö.-t.) - 21 juhul
oleme (k.) mehed (ö.-t.) - 2 juhul
6)a) on söödetud (ö.) - 19 juhul
on (ö.)söödetud (ö.-t.)5 juhul
on (k.)söödetud(ö.-t.)-1 juhul
b)lүpstud (ö.) - 19 juhul
lүpstud (ö.-t.) - 6 juhul
7)paistis jahedana (ö.) - 1 juhul
paistis (ö.) jahedana (m.) -14 juhul
paistis (ö.) jahedana (ö.-t.)-10 juhul
8)olete vabastatud (ö.) - 20 juhul
olete (ö.)vabastatud (ö.-t.)- 3 juhul
olete (k.)vabastatud (ö.-t.)- 2 juhul
Üeldistäidet peetakse pealiikmeks 9 juhul
kõrvalliikmeks 10 juhul
lahtiseks jäetud 6 juhul

Võib öelda, et eeltoodud laused on ebatüüpilised näited
öeldistäite käsitlemiseks, peale 4. ja 5., kuid näitavad, milliseid erinevaid seisukohti omatakse lausete analüüsimisel.

9. H u l k a ja m ô ô t u väljendavat sõnaühendit peetakse mõnede õpetajate poolt mitmesõnaliseks lauseliikmeks, mõned aga liigendavad sellise sõnaühendi eri lauseliikmeteks. Viimasel juhul on aga erinevusi ka selles, mida pidada põhisõnaks. Vaadeldakse hulka või mõõtu väljendavat sõna määruse-na aga ka täiendina.

1)Võtsin pool pätsi leiba.2)Kott jahu kaalus kaksteist kilo-
grammi.3)Kotis oli kolm kilogrammi jahu.4)Teda ootas laual
klaas tulikuuma teed.5)Mees tõi kaks koormat puid.6)Enne
teeleminekut jagas ta lastele niim mitme päeva osa tööd kät-
te,kui ta ise arvas kodunt ära jäävat.

1) pool pätsi leiba (s.)	- 2 juhul
pool pätsi (m.) leiba (s.)	- 14 juhul
pool pätsi (s.) leiba (t.)	- 7 juhul
pool pätsi (t.) leiba (s.)	- 2 juhul
2) kott jahu (a.)	- 15 juhul
kott (a.) jahu (t.)	- 9 juhul
kott (t.) jahu (a.)	- 1 juhul
3) kolm kilogrammi jahu (a.)	- 6 juhul
kolm kilogrammi (a.) jahu (t.)	- 5 juhul
kolm kilogrammi (m.) jahu (a.)	- 10 juhul
kolm kilogrammi (t.) jahu (a.)	- 4 juhul
4) klaas teed (a.)	- 16 juhul
klaas (a.) teed (t.)	- 8 juhul
klaas (m.) teed (s.)	- 1 juhul
5) kaks koormat puid (s.)	- 3 juhul
kaks koormat (m.) puid (s.)	- 12 juhul
kaks koormat (t.) puid (s.)	- 2 juhul
kaks koormat (s.) puid (t.)	- 8 juhul
6)mitme päeva osa (t.) tööd (s.)	- 9 juhul
mitme päeva (t.) osa (s.) tööd (t.)	- 1 juhul
mitme (t.) päeva (t.)osa(t.)tööd (s.)	- 2 juhul
mitme (t.)päeva osa (t.) tööd (s.)	- 3 juhul
mitme päeva osa (m.) tööd (s.)	- 10 juhul

Viimase lauses ei ole analüüsijad arvestanud samu põhimõtteid, mis samas rühmas esinevate teiste lausete analüüsimisel. Ka selles lauses asub hulka väljendav sõnaühend osa tööd, mida on märganud ainult üks analüüsijaist.

10. K a a s o l u s u h e t märkivad sõnad, millest teine on kaasaütlevas käändes, leiavad samuti mitmesugust käsitlemist: 1) Isa emaga läksid Lohusuu Jaanile külla ja võtsid Anne Jukuga ka kaasa. 2) Meie sinuga oleme mehed. 3) Natukese aja pärast tuli abiõpetaja kirikumõisa koolipoistega lahinguplatsile tagasi.

1) a) isa emaga (a.) - 20 juhul

isa(a.)emaga(m.) - 5 juhul

b) Anne Jukuga (s.) - 18 juhul

Anne(s.)Jukuga(s.) - 2 juhul

Anne(s.)Jukuga (m.) - 5 juhul

2) meie sinuga (a.) - 20 juhul

meie (a.) sinuga (m.) - 5 juhul

3) abiõpetaja koolipoistega (a.) - 3 juhul

abiõpetaja (a.)koolipoistega (m.) - 22 juhul

11. Sõnaühend a s e s õ n a d e g a igaüks, keegi, kumbki, mitu, mõni, palju, ükski jt., mida K. Mihkla käsitleb mitmesõnalise lauseliikmena, leiab õpetajate poolt mitmesugust käsitlemist.

1) Ükski meist ei tundnud igavust. 2) Arvatavasti kaotas kinda mõni neist möödujaist. 3) Keegi poistest hüüdis kõnelejale vahele. 4) Kuidkõigest pingutusest hoolimata ei suutnud keegi katsumaist mändi ühes juurtega maast välja tõmmata. 5) Enamik kokkutulnuist olid üksteisega tuttavad.

1) ükski meist (a.) - 16 juhul

- ükski (a.) meist (m.) - 2 juhul
ükski (a.) meist (t.) - 7 juhul
- 2) mõni (a.) neist mõõdujaist (t.) - 1 juhul
mõni neist mõõdujaist (a.) - 7 juhul
mõni neist (t.) mõõdujaist (a.) - 7 juhul
mõni(a.)neist(t.)mõõdujaist(t.) - 7 juhul
mõni(a.)neist(t.)mõõdujaist (m.) - 3 juhul
- 3) keegi piostest (a.) - 14 juhul
keegi (a.)poistest (t.) - 9 juhul
keegi (a.) poistest(m.) - 2 juhul
- 4) keegi katsujaist (a.) -14 juhul
keegi(a.) katsujaist (t.) - 8 juhul
keegi (a.) katsujaist (m.)- 3 juhul
- 5) enamik kokkutulnuist (a.) -12 juhul
enamik (a.)kokkutulnuist (t.)-13 juhul

12.Sõnaühendiks,mille analüüsimisel puudus selgus,osutus
t a i s e :
1)Enne teeleminekut jagas ta lastele nii mitme päeva osa tööd
kätte,kui ta ise arvas kodunt ära jäävat.2)Vaevalt hakkab ta
ise vastu vaidlema.

- 1) ta ise (a.) - 12 juhul
ta (a.) ise (t.) - 5 juhul
ta (a.) ise (l.) - 6 juhul
ta (a.) ise (?) - 2 juhul
- 2) ta ise (a.) - 12 juhul
ta (a.) ise (t.) - 4 juhul
ta (a.) ise (l.) - 8 juhul
ta (a.) ise (a.) - 1 juhul

13. Peamurdmist valmistavad veel v a t - k o n s t r u k t -
s i o o n i d .:

1) Enne teeleminekut jagas ta lastele nii mitme päeva osa tööd
kätte, kui ta ise arvas kodunt ära jäävat. 2) Viimaks nähti te-
dagi ruttavat. 3) Ta näis olevat väsinud.

1) arvas ära jäävat (ö.)	- 11 juhul
arvas (ö.) ära jäävat (s.)	- 3 juhul
arvas (ö.) ära jäävat (m.)	- 11 juhul
2) nähti ruttavat (ö.)	- 8 juhul
nähti (ö.) ruttavat (m.)	- 17 juhul
	I k. II k.
3) näis olevat (ö. osa)	- 11 juhul, 10 juhul
näis olevat (ö.)	- 13 juhul, 14 juhul
näis olevat (k.)	- 1 juhul, 1 juhul

Õpetajate poolt teostatud lauseanalüüsi tulemused näita-
vad meile, milliste raskuste ees seisavad õpetajad-praktikud,
kes peavad koolides õpetama lauseõpetust. Lauseanalüüsi puhul
ilmnenud raskused näivad olevat kahesugused: ühed sõltuvad
õpetajate eneste pealiskaudsest suhtumisest lauseõpetusse, tei-
sed aga meie grammatika õpikutes esinevatest puudujääkidest
ja kitsaskohtadest. Kuigi on rohkesti ka eksimusi neis küsi-
mustes, mis on juba kindlalt ära lahendatud, näib siiski domi-
neerivam olevat teine põhjustest. Väga õigesti kirjutab A. Kask
oma kokkuvõttes ääntaksialase diskussiooni puhul, et põhjuseks,
miks õpetajad ei poolda käändsõnalist öeldist pole mitte nii-
võrd käändsõnaline öeldis ise, kui see, et käändsõnalise öel-
dise piirid olid meie senistes grammatikakäsitlustes liiga
ähmased ja ebamäärased. Ähmast ja ebamäärast on teistegi mit-
mesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel meil veel väga palju.

Kui Mall Heinmaa 1958.a.kirjutas oma diplomitöö "Lauseliikmed eesti keele grammatikates"¹ lõppsõnas puudustest meie kooligrammatikates, siis oli nende hulgas mainitud ka küsimusi seoses hulka ja mõõtu märkivate sõnadega ning da-infinitiivi-ga seotud öeldisega. Praegu on juba aasta 1964. Seega on vahepeal möödunud kuus aastat, kuid eelmainitud küsimused on ikka lahendamata. Lisaks nendele vajavad lahendamist veel paljud probleemid mitmesõnalise lauseliikme käsitlemisel.

Lauseanalüüsi aluseks peaks olema meie kooligrammatikates antud lauseliikme definitsioon "Iga sõna, mis lauses vastab omaette küsimusele, on lauseliige"². On selge, et mida arenenum on analüüsija, seda põhjalikumalt oskab ta lauset analüüsida ja seda täpsemalt analüüsitava kohta ka küsimusi esitada. Nii võiks arvata, et meil polegi mitmesõnalisi lauseliikmeid peale sõnade ühendite, mis koosnevad ühest leksikaalse tähendusega sõnast ja abisõnast, sest peaaegu kõigile sõnadele võime ju leida omaette küsimuse. (Selline seisukoht valitseski meie kooligrammatikates kuni 50-ndate aastateni, millest peale aga algas tendents paljusid sõnaühendeid pidada mitmesõnalisteks lauseliikmeteks.)

Arvestagem, et praeguse programmi järgi õpitakse lauseõpetust peaaegu ainult 7.klassis (varem langes pearõhk lauseõpetuses 9.klassile). Selles eas on õpilaste analüüsimisvõime

¹ M a l l H e i n m a a, Lauseliikmed eesti keele grammatikates, 1958, TRU eesti keele kateeder.

² N. R e m m e l, J. V a l g m a, E. R i i k o j a, Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X kl., 1961, lk.144; J. V a l g m a, Eesti keele õpik VII klassile, 1963, lk.31.

veel küllaltki piiratud, mida tuleb arvestada. Tegelikult pole üldse mõtet teha lauseanalüüsi liiga keeruliseks. On tõesti sõnaühendeid, milles sõnad on küllaltki tihedasti üksteisega seotud, nii et neid on mõttetu lahutada, kuid ka asjata sõnu liita üheks lauseliikmeks, on mõttetu. Oluline on, et õpilased mõistaksid sõnade vahelisi suhteid ja tunneksid sõnade funktsiooni lauses, sest lauseõpetuse ülesandeks on ju õpetada selgelt ja õigesti oma mõtteid väljendama. Samas pole aga mõeldav, et iga analüüsija liigendab lauset oma suva kohaselt. Siin peab valitsema kindel selgus, mida pidada mitmesõnaliseks lauseliikmeks ja kuidas seda käsitleda ning kui sõnaühend lahutada, siis missuguse lauseliikme funktsioonis kumbki sõna on.

Nagu juba eespool mainitud, õpitakse lauseõpetust 7. klassis, kus kasutatakse J. Valgma koostatud õpikut.¹ Mitmesõnaliste lauseliikmetena on õpikus antud järgmised juhud:

- 1) käändsõna + kaassõna: vabriku poole, mööda teed, laua ääres;
- 2) tegusõna liitvormid: on lugenud, ei ole käinud, ärgu tulgu;
- 3) tegusõna + abimäärsõna: loeme läbi, läks ära, maksid välja;
- 4) põhiarvsõna + nimisõna: kümme raamatut, 500 töölisi, tuhat tonni;

- 5) mitmest sõnast koosnevad pärisnimed: Leedu Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, Tallinna I Keskkool, ETKVL-i Nõukogu;

- 6) igasugune muu sõnade ühend, mis lauses vastab ühele küsimusele, näit.: kell 4.30 p.l. (küsimus millal?), kaksteist aastat (küsimus kui vana?), kõige targem jne. (V², 32);

- 7) Õeldise käsitlest võib järeldada, et tuleb + da-tegevus-nimi esineb õeldisena, moodustades mitmesõnalise lauseliikme: tuleb raiuda, tuleb parandada. (V², 47).

¹ J. Valgma, Eesti keele õpik VII klassile, Tallinn 1963.

Vaadeldes eeltoodud mitmesõnalisi lauseliikmeid, leiamegi põhjuse, miks väga kergekäeliselt võetakse paljusid sõnaühendeid mitmesõnaliseks lauseliikmeks. Selle võimaluse annab 6. punkt, kus on öeldud, et mitmesõnalise lauseliikme moodustab ka muu sõnade ühend, mis vastab ühele küsimusele. Õpilase jaoks on see reegel hea, kui õpetaja oskab teda õigesti juhendada. Selleks peab aga õpetaja ise teadma, missugune on siis see muu sõnade ühend, mida võtta üheks lauseliikmeks, sest küsimusi võib esitada nii ja teisiti.

Võib olla ongi sellest tingitud õpetajate poolt lauseanalüüsis esinevad vead, kus liiga palju on võetud kokku üheks lauseliikmeks, nagu:

tabas paraja silmapilgu (ö.),

mõni neist möödujaist (a.), kus paraja ja neist on kindlasti täiendid.

Kui vaadata õpikus olevaid harjutusi, siis leiame siingi taolisi vigu. Harjutuses 108 on kästud panna alus õigesse käändesse, kuid sulgudes leiame hoopis aluse koos täiendiga. "4. Tal on (need raamatud) kaasas. 5. Metsas on (pisikesed põõsad ja suured puud). 6. Selles vabrikus on (vanad töölised)." (V^2 , 50). Siin tuleks harjutuse alguses kindlasti nimetada, et alus koos täiendiga tuleb panna õigesse käändesse.

Sõnagi pole õpikus öeldud, kuidas käsitleda sõnaühendit, mis koosneb hulka ja mõõtu väljendavast sõnast ja nimisõnast. Ometi esineb harjutuses ka selliseid sõnaühendeid: hulk mehi, rühm pioneere, salk poisse (V^2 , 47), palju kolhoosnikuid, hulk õpilasi (V^2 , 48).

Hulgamääruse käsitlemisel on näidetena toodud ainult 40 km,

5 kilogrammi (V^2 ,63),kuid harjutustes esineb ühendeid hulk
maad,kogu nädal,mõni päev,terve kilogramm,tükk maad jt. (V^2 ,65).
Kuidas vaadelda neid,kas mitmesõnalise lauseliikmena või mit-
te,seda õpikust ei või välja lugeda.

Samuti jätab õpik lahtiseks,kas öeldistide on lause pea-
või kõrvalliige.Kui aluse ja öeldise puhul on kindlalt öel-
dud,et nad on lause pealiikmed,sihitist,täiendit ja määrust
on nimetatud lause kõrvalliikmeteks,siis öeldistite käsit-
lemisel ei öelda nii ega teisiti.Ometi on harjutuses 180,kus
vaja määrata lause pea- ja kõrvalliikmed,ka lause öeldistii-
tega "Ilmad olid mais soojad" (V^2 ,82).Kuidas peavad õpetajad
siin lapsi juhendama,on selgusetu.

Muidugi kasutatakse õpetajate poolt viimast keskkoolides
kasutusel olnud V.Rommel,J.Valgma,E.Riikoja poolt koostatud
õpikut.Mõnevõrra on see täienduseks 7.klassis kasutatavale
õpikule,kuid paljusid küsimusi pole ka siin lahendatud ning
siingi esineb ebaselget käsitlust ning vasturääkivusi.

N.Rommel,J.Valgma,E.Riikoja poolt koostatud õpikus¹ on
viis esimest sõnaühendit,mis esinevad mitmesõnalise lause-
liikmena,samad,mis 7.kl.õpikus:

- 1)käändsõna + kaassõna,
- 2)teigusõna liitvormid,
- 3)teigusõna + abimäärsõna,
- 4)põhiarvsõna + nimisõna,
- 5)mitmest sõnast koosnevad pärisnimed.

¹N. R e m m e l jt.,Eesti keele grammatika keskkooli
VIII - X klassile,Tallinn 1963.

6. Kindlalt on fikseeritud mitmesõnalise lauseliikmena sõna tulema (tähenduses tarvis olema) koos da-tegevusnimega :tuleb sõita,tuleks minna,tuli lugeda (RVR¹,147). K. Hermlin oma kriitilises artiklis sama õpiku kohta¹ leiab, et jääb selgusetuks, kas selliseks mitmesõnaliseks lauseliikmeks on ka sõna õnnestub koos da-tegevusnimega, samuti väljendid on vaja, on tarvis. See on õige küsimus. Kui me näiteks peame üheks lauseliikmeks tuleb osta, siis tuleks ka on vaja osta ja on tarvis osta pida üheks lauseliikmeks. Seda aga kuskil fikseeritud pole.

Keskkoolis kasutatavast õpikust on ära jäetud mitmesõnalise lauseliikmena muu sõnade ühend, mis vastab ühele küsimusele, selle asemel on aga mitmesõnalise lauseliikmena:

7. Sõna kõige abil moodustatud ülivõrre: kõige õigem, kõige vastutusrikkam, kõige mustem. (RVR¹,147). Siin jätab aga õpik lahtiseks, kuidas käsitleda määrsõna ülivõrret (kõige paremini).

8. fraseoloogilised väljendid; mehed puhusid juttu, pidasime aru, vesi oli ahjus, süda täis, võttis vaevaks, tegi suured silmad, kops läks üle maksa, puutus silma, tegi minekut (RVR¹,147).

9. Aluse käsitlemisel leiame lisaks eeltoodule mitmesõnalise lauseliikmena ka paar ja mitu koos nimisõnadega: paar tähte, mitu raamatut (RVR¹,149). Kuidas käsitleda seda sõnaühendit aga sihitisena, pole teada.

10. Mitmesõnalise lauseliikme moodustavad ka rahvapärased kaksikalused: Annit-Peedut (RVR¹,151).

Õpikus pole selgitatud, kuidas käsitleda hulka või mõõtu

¹ K. H e r m l i n, Kriitilisi märkusi keskkooli eesti keele grammatika kohta, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 5, lk. 302.

väljendavat sõna koos nimisõnaga. Peatükis "Üeldise ühildumine alusega" loeme: "Kui alus väljendab hulka, on öeldis ainsuses. Näit.: Rühm tüdrukuid lä^k s kunstinäitusele. Salk poisse tu^li jõe äärest. Hunnik kartuleid o^li keldri ees. Liiter marju m^ak^si^s 30 kopikat." (RVR¹, 154). Siit võib kuidagi järeldada, et hulka ja mõõtu väljendav sõna on aluseks. Missuguse lauseliikme funktsioonis on aga nimisõna, seda eeltoodust ei järeldu. Lahtine on ka sama sõnaühendi käsitlemine sihitisena. Mõningaid järeldusi ju võib teha lahus käsitlemise kasuks. Nii tuleb harjutuses 161 arvsõnaline või hulka, mõõtu tähendav sihitis koos selle laienditega panna nõutavasse käändesse. Tegelikult esineb sulgudes aga ainult üks sõna. (Vasturääkivus korraldusega!) Siit võime järeldada, et sulgudes on sihitis, mida käsitletakse nimisõnast lahus: (salk) poisse, (hulk) tüdrukuid, (pudel) limonaadi, (rida) ülesvõtteid, (portsjon) praadi, (koorem) heinu, (klaas) teed, (tass) kohvi, (tükk) sood (RVR¹, 173). Harjutuses 164 on aga kästud panna sihitis õigesse käändesse, siin leiame sulgudes aga sõnade ühendi (klaas limonaadi), (pudel piima), (klaas teed), (klaas kohvi), (hulk pingutust) (RVR¹, 175). Selliste vasturääkivuste korral on raske teha õiget järeldust. Võime ju arvata, et siin viga peitub korralduses ja tuleks sihitis koos laienditega panna õigesse käändesse, sest samas harjutuses on sulgudes ka (see riul), (õpilaste otsus), (see otsus), (see kapp), mis kindlasti ei moodusta mitmesõnalist lauseliiget.

Vasturääkivusi on õpikus veel määruse käsitlemisel. Mitmesõnalise ajamäärusena on käsitletud sõnaühendit terve nädal (RVR¹, 178). Harjutuses 172 on tarvis määrused panna õigesse

käändesse. Sulgudes on sõnaühendid (terve kott), (mõni tilk), (üks kilogramm) ja siis järsku t e r v e (päev). (RVR¹, 180). Siit võib välja lugeda, et terve nädal moodustab mitmesõnalise lauseliikme, terve päev aga mitte. Ilmne viga!

Veel peab ütlema, et õpikus jätab üldse soovida näitelause-tes vaadeldavate lauseliikmete esiletõstmine, sest selles ei valitse järjekindlus. Nii leiame õeldise käsitlemisel: "Harilikult moodustab õeldise või selle osa tegusõna pöördeline vorm. Peale selle võivad õeldisena esineda tuleb + da-tegevusnimi või fraseoloogiline väljend. Näit.: Neid tuleb rohkem esile tõsta." (RVR¹, 153; RVR, 151). Meil on tegemist ühendverbiga esile tõstma. Tekib küsimus, miks pole õeldiseks võetud tuleb esile tõsta.

Kui lauseliikmete käsitlemisel pärast selgitust tunakse näiteid, siis on tavaliselt käsitletav lauseliige kuidagi välja tõstetud. Ajamääruse käsitlemisel pärast selgitust, mis on ajamäärus ja missugustele küsimustele ta vastab, esitatakse näitelauseid: "Näit.: Vanasti oli tööliste elu raske. Inimesed pidid hommikust õhtuni väikese tasu eest töötama. Niisugune olukord kestis Oktoobrirevolutsioonini, mis vabastas meie tööliste alalisest kurnamisest. Pärast Karla lahkumist oli taat jäänud nõnda tõsiseks nagu rohi kivi all (E. Männik). Vesi kohiseb tammil päevase sula järel vihasemalt kui hommikul." (RVR, 157; RVR¹, 156). Taolisi juhtumeid, kus näitelause-tes vaadeldavat nähtust pole esile tõstetud, leidub õpikus veelgi.

On vajalik näitelause-tes käsitletava lauseliikme rõhutamise, sest olulisem on, et õpilased oskavad näidetest reegli tuletada, kui reeglit ilma arusaamiseta pähe tuupida.

Puudulikult käsitleb vaadeldav õpik(samuti nagu 7.klassis kasutatav õpikki) öeldistäidet.Ka siin pole kusagil öeldud kas öeldistäide on lause pea- või kõrvalliige.Kindlalt on küll fikseeritud verbid,mille juurde öeldistäide peale verbi olema kuulub.Need on : näima,saama,tunduma ja kasvama,kui need esinevad olema tähenduses.(RVR¹,156).Samas on öeldud,et öeldistäidet koos olema-verbi pöördelise vormiga võib sisuliselt käsitleda liitöeldisena,siis peaks öeldistäide olema lause pealiige.

Kui tulla tagasi õpetajate poolt teostatud lauseanalüüsi juurde,siis näeme,et erinevused ja vead lauseanalüüsis on suuremalt jaolt tingitud kitsaskohtadest ja puudujääkidest õpikutes.Osa puudujääke on aga tingitud ka õpetajate eneste nõrkadest teadmistest või hoolimatusest lauseanalüüsi teostamisel.On meil jü välja kujunenud kindlad traditsioonid põhiarv-sõna ja nimisõna käsitlemisel mitmesõnalise lauseliikmena,aga ometi lahutasid kolm õpetajat sellise sõnaühendi:

kolm (m.)hobust(s.) - 1 juhul,

kahe (t.) tunni jooksul (m.) - 2 juhul.

Ei oleks tohtinud olla ka erinevaid variante sõnaühendi paar naist analüüsimisel,sest õpikus on sõnad paar ja mitu koos nimisõnaga alusena antud mitmesõnalise lauseliikmena.Iseasi,et sõnaühendi mitme päeva analüüsimisel on erinevusi,sest mitu ei esine siin alusena ja kummaski õpikus pole öeldud,kuidas sellises positsioonis sõnu mitu ja paar tuleks käsitleda.

Mõistetamatu on fraseoloogilise väljendi hari läks punaseks järgmine analüüs:

hari (a.) läks punaseks (ö.), mis esines 4 juhul. Mõeldav oleks võtta kogu väljend üheks lauseliikmeks, või kui lahutada, siis anda juba igale sõnale oma funktsioon lauses.

Millegagi pole õigustatud lauseanalüüsis da-tegevusnimele määruse funktsiooni andmine, nagu seda esines:

välja tõmmata (m.) - 1 juhul

võivad murduda (m.) - 1 juhul

võis välja vahtida (m.) - 3 juhul.

Ei ole mõeldav ka sõnaühendi ühes juurtega kaheks lauseliikmeks liigendamine, kusjuures on ühes nimetatud laiendiks, aga milliseks, seda ei tea. Eks kõrvalliikmed ole ju kõik laiendid.

Veaks tuleb pidada ka seda, et õpetajad pole sõnaühendite mitmesõnaliseks lauseliikmeks pidamisel järjekindlad. Samasuguseid sõnaühendeid analüüsitakse kord mitmesõnalise lauseliikmena, kord vaadeldakse lahus. Eks muidugi sellist kõikumist põhjusta ka ebakindel olukord õpikutes ja see, et õpetajatel puuduvad endal kindlad seisukohad.

Nendes sõnaühendites, mis õpikutes on kindlalt fikseeritud mitmesõnalise lauseliikmena, ei esine suuri kõikumisi. Eriti kindlalt peetakse mitmesõnalisteks lauseliikmeteks selliseid sõnade ühendeid, mis koosnevad ühest leksikaalse tähendusega sõnast ja abisõnast. Selliseid sõnade ühendeid on aegade välitel mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletud kõigis eesti keele grammatikates ning mitmesõnalise lauseliikmena vaadeldakse neid ka kaasaja vene, soome ja saksa keeles. Erinevused esinevad selliste sõnaühendite käsitlemisel, mille kohta õpikutes on ebaselge käsitus, või puudub käsitus üldse. Kindlasti on

õpetajate tõekspidamisi mõjutanud ka mitmesugused kirjutised oma vastukäivate seisukohtadega.

Kindlalt peetakse mitmesõnalisteks lauseliikmeteks:

1. K ä ä n d s ô n a koos k a a s s ô n a g a : enne tee-
leminekut, peale lõunat, koha pärast, jalgade all, mille kõik 25
õpetajat analüüsisid üheks lauseliikmeks. Ainult sõnade ühen-
di ühes juurtega lahutas üks analüüsijatest, pidades ühes ilm-
selt määr sõnaks.

2. U h e n d v e r b i. Sõnade ühendid jagas kätte, võtsid
kaasa, hüüdis vahele, tuli tagasi, välja tõmmata võetakse eran-
ditult üheks lauseliikmeks. Ainult ühendis võis aknast välja
vahtida on mõnel õpetajal ebaselge, kas välja on määr-, kaas-
või abimäär sõna ja sellest tingituna pole ka selge, kas seda
sõna tuleb vaadelda iseseisva lauseliikmena, seostatuna sõ-
naga aknast või sõnaga vahtida.

3. T e g u s ô n a l i i t v o r m e on jäänud peetakse
samuti mitmesõnaliseks lauseliikmeks kõigi analüüsijate poolt.

Järgnevates sõnaühendites on juba erinevat käsitlemist:

4. P ô h i a r v s ô n a + n i m i s ô n a käsitlemi-
sel on põhihoontes peetud kinni kindlakskujunenud traditsioo-
nidest. Sõnaühendid kuuskümmend kuus meest ja kaksteist kilo-
grammi esinevad ainult mitmesõnalise lauseliikmena. Järgnevad
analüüsid:

kahe (t.) tunni jooksul (m.)	- 2 juhul,
kolm (m.) hobust (s.)	- 1 juhul,
paar (t.) naist (a.)	- 1 juhul,
paar (m.) naist (a.)	- 1 juhul,

on ilmsed vead, mis on tingitud ainult õpetajate eneste pea-

liskaudsest suhtumisest oma töösse. Vaadeldavat sõnaühendit võib ju süntaktiliselt liigendada (seda tehtigi varem kuni käesoleva sajandi 40-ndate aastate lõpupooleni ning soome ja saksa keeles lahutatakse vaadeldav sõnaühend ka tänapäeval), kuid pole mingit põhjust juba traditsiooniks kujunenud käsitlust muuta. See tekitaks asjata segadust.

5. Mitmesõnaliste pärisnimede käsitlemine mitmesõnalise lauseliikmena on samuti traditsiooniks muutunud. Lauseanalüüsi paigutatud kahest sõnast koosnev isikunimi pole tüüpiline juhus, sellepärast on ka selle analüüsi tulemused mõistetavad: Lohusuu Jaanile (m.) - 11 juhul,
Lohusuu(t.)Jaanile (m.) - 11 juhul,
Lohusuu (l.)Jaanile (m.) - 3 juhul.

Need õpetajad, kes lahutasid eeltoodud sõnaühendi, tegid seda arvestades tähenduslikku printsiipi, sest tegelikult pole ju Jaani nimi Lohusuu, vaid see on kohanimi, mille järgi Jaani kutatakse. 11 õpetaja analüüs Lohusuu(t.)Jaanile(m.) on õige, kuid ei saa veaks lugeda ka, kui 7. klassis vaadeldakse seda ühe lauseliikmena. Veaks tuleb aga pidada järgnevat 3 õpetaja poolt antud analüüsi Lohusuu (l.)Jaanile(m.). Ilmselt on siin midagi segamini aetud, võib olla 7. kl. õpikus esinev märkus "Lisandiks loetakse ka eesnimi perekonnanime juures: Kaarel Metsoja, Vambla Ehanurm jt." (V¹, 73). Vaadeldavas nimes ei saa me ka Jaanile pidada lisandiks.

6. Fraseoloogilised väljendid:
Kuigi õpikud käsitlevad fraseoloogilisi väljendeid lahutamatu te sõnaühenditena, pole õpetajad sellest kinni pidanud.

Mitmes. lausel. Lahus.

poiss laskis jalga

- 25 juhul - - juhul

	Mitmes.lausel.	Lahus.
koha pärast <u>kaigast vedasin</u>	- 21 juhul	- 4 juhul
töö <u>jääks lonkama</u>	- 15 juhul	- 10 juhul
<u>läksid</u> Jaanile <u>külla</u>	- 15 juhul	- 10 juhul
hari läks punaseks	- 14 juhul	- 11 juhul
heitis pilku	- 13 juhul	- 12 juhul
ajas habet	- 10 juhul	- 15 juhul
<u>tabas</u> paraja <u>silmapilgu</u>	- 7 juhul	-18 juhul

Kui vaadelda eeltoodud analüüsi, siis pole selge, miks mõned fraseoloogilised väljendid on eelisolukorras mitmesõnalise lauseliikmena, mõned aga lahus vaadeldud. On mõeldamatu läksid külla (külastasid) lahutamine kaheks lauseliikmeks. Pole selge, miks kaigast vedasin käsitletakse mitmesõnalise lauseliikmena 21 juhul, aga ajas habet ainult 10 juhul, ometi on ka vedasin kaigast (vägikaigast) objekt olemas, mida saab vedada, nagu saab habetki ajada ja neid sõnaühendeid võiks siis samal alusel vaadelda.

On mõeldav, et fraseoloogilised väljendid, mis on tihedasti üksteisega seotud (K.Mihkla idioomid) jäävad lahutamatuks ning need väljendid, mis on nõrgemalt üksteisega seotud ning kus on ainult üks komponent ülekantud tähenduses (K.Mihkla fraseoloogilised ühendid) liigendatakse eri lauseliikmeteks. Praegu seda aga õpikutes fikseeritud pole. Fraseoloogiliste väljendite käsitlemine vajab täpsemat selgitamist.

7). K.Kure ja K.Mihkla poolt mitmesõnaliste lauseliikmetena propageeritud mõnede verbi de pöördeliste vormide + ma - ning da - tegevusnimede ga seotud konstruktsioone peavad õpetajad üldiselt la-

hutatavateks sõnaühenditeks. Meie õpikud ei anna neid samuti mitmesõnaliste lauseliikmetena. Analüüsi tulemused:

	Mitmes.lausel.	Lahus.
pani kündma	- 2 juhul	- 23 juhul
pead jõudma	- 5 juhul	- 20 juhul
peavad olema valmistatud	- 25 juhul	- - juhul
hakkab vastu vaidlema	- 3 juhul	- 22 juhul
hakkasid paistma	- 13 juhul	- 12 juhul
kavatseb läbi vaadata	- 2 juhul	- 23 juhul
ega tohi hilineda	- 5 juhul	- 20 juhul
võivad murduda	- 8 juhul	- 17 juhul
võis välja vahtida	- 2 juhul	- 23 juhul
ei suutnud ära parandada	- 2 juhul	- 23 juhul
ei suutnud välja tõmmata	- 1 juhul	- 24 juhul
suudab üles künda	- 1 juhul	- 24 juhul
prahvatasid käima	- 19 juhul	- 6 juhul

Kuigi on ilmne tendents vaadelda sõnaühendit lahutatavana, näib, et mõned verbid nagu hakkama ja pidama ei ole alati ühesuguse modaalsuse astmega, mistõttu on kõik õpetajad pidanud üheks lauseliikmeks sõnaühendi peavad olema. Selliste verbi- dena, millel puudub iseseisev tähendus, on käsitletud ka hakkasid ühendis hakkasid paistma ja prahvatasid ühendis prahvatasid käima. Sõna suutma ei tundu õpetajatele modaalverbina.

8. H u l k a ja m ô ô t u väljendava sõna ja n i m i - s ô n a käsitlemisel valistes suur segadus. Nii vaadeldakse:

	Mitmes.lausel.	Lahus.
pool pätsi leiba	- 2 juhul	- 23 juhul
kott jahu	- 15 juhul	- 10 juhul

	Mitmes.lausel.	Lahus.
kolm kilogrammi jahu	- 6 juhul	- 19 juhul
<u>klaas</u> kuuma <u>teed</u>	- 16 juhul	- 9 juhul
kaks koormat puid	- 3 juhul	- 22 juhul
mitme päeva <u>osa tööd</u>	- - juhul	- 25 juhul

Juhul, kui hulka ja mõõtu väljendava sõna ees on arvsõna või muu täiend, on tendents sellist väljendit käsitleda lahutatava sõnaühendina, kui aga hulka või mõõtu väljendab üks sõna, siis vaadelda sõnaühendit rohkem mitmesõnalise lauseliikmena. Erinevusi on lahutatava sõnaühendi puhul lauseliikme funktsiooni määramisel.

9. K a a s o l u s u h e t väljendavate sõnaühendite käsitlemisel puudub samuti selgus ja järjekindlus.

	Mitmes.lausel.	Lahus.
isa emaga	- 20 juhul	- 5 j.
Anne Jukuga	- 18 juhul	- 7 j.
meie sinuga	- 20 juhul	- 5 j.
<u>abiõpetaja</u> kirikumõisa <u>koolipoistega</u>	- 3 juhul	- 22 j.

Kuigi K. Mihkla käsitleb antud sõnaühendit kahel viisil : asesõnaühendeid vaatleb mitmesõnalise lauseliikmena, nimisõnaühendeid aga lahutab põhisõnaks ja täiendiks, ei ole õpetajad sellist vahet teinud ja õigustatult, sest pole ju mingit erinevust selles, kas sõnaühend koosneb asesõnadest või nimisõnadest.

Kui sõnaühend esines lauses kõrvuti, on tendents seda ühe lauseliikmena käsitleda, on aga sõnaühendis sõnad üksteisest mõne teise sõna abil lahutatud, käsitleb enamik õpetajaist seda eri lauseliikmetena.

Kaasolusuhet väljendavat sõnaühendit võiks siiski vaadelda lahutatava sõnaühendina, sest mõlema sõna kohta on kerge esitada eraldi küsimust (kes?kellega?)(keda?kellega) jne. Kaasaütlevas käändes olev sõna on siin määruseks, aga mitte täiendiks, nagu seda käsitleb K. Mihkla. Tuleks tingimata näidata, et samasugust kaasolusuhet näitab ka sõnaühend, mis koosneb nimi- ja asesõnast, näit.: tema isaga, ema minuga jne. ja vaadelda seda ühisel alusel ainult asesõnadest või ainult nimisõnadest koosnevate kaasolusuhet väljendavate sõnaühenditega.

10). Sõnaühend a s e s õ n a d e g a igaüks, keegi, kumbki, mitu, mõni, palju, ükski koos käändsõnadega seestütlevas käändes:

	Mitmes.lausel.	Lahus.
ükski meist	- 16 juhul	- 9 juhul
keegi poistest	- 14 juhul	- 11 juhul
keegi katsujaist	- 14 juhul	- 11 juhul
enamik kokkutulnuist	- 12 juhul	- 13 juhul
<u>mõni neist möödujaist</u>	- 17 juhul	- 18 juhul

Õpetajatel puudub kindel seisukoht, kuidas analüüsida antud sõnaühendit. Et mõni neist möödujaist on nii rohkearvuliselt lahutatava sõnaühendina vaadeldud, on tingitud sellest, et ei teatud kumba sõna kas neist või möödujaist lugeda täiendiks. Analüüsimisest võib järeldada, et sõnaühendit, kus asesõnadel on vähem iseseisvust (nagu ükski ja keegi), on kalduvus keelevalistu tõttu kokku määrata. Enamik on aga rohkem iseseisev sõna ja sõnaühendit enamik kokkutulnuist on ka rohkem lahus vaadeldud.

Tegelikult polegi mingit põhjust pidada ~~eeltoodud sõnaühend~~

eeltoodud sõnaühendit mitmesõnaliseks lauseliikmeks, sest ei semantiliselt ega ka süntaktiliselt pole need sõnad omavahel nii tihedasti seotud, et nad peaksid ühe lauseliikme moodustama. Ulalloetletud asesõnad võiksid siin olla põhisõnaks ja teine käändsõna nende juurde kuuluvaks täiendiks.

11. Omamoodi pähkliks on sõnaühend ta ise, mida analüüsiti järgmiselt:

	Mitmes.lausel.	Lahus.
--	----------------	--------

1. lauses <u>ta ise</u>	- 12 juhul	- 13 juhul
-------------------------	------------	------------

2. lauses <u>ta ise</u>	- 12 juhul	- 13 juhul
-------------------------	------------	------------

Lahutava sõnaühendina käsitlemisel on õpetajatel raskusi lauseliikme funktsiooni määramisel. Küll on võetud ta aluseks ja ise täiendiks, küll ise aluseks ja ta täiendiks. Esimeses lauses on võetud ta aluseks ja ise selle lisandiks 6 juhul, teises lauses 8 juhul. Selline analüüs näitab, et õpetajatel puudub selgus, kuidas antud sõnaühendit analüüsida. Näib, et siin on kaks võimalust: 1) kas vaadelda antud sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena või 2) võtta ta aluseks ja ise lisandiks. Vaadelda üht asesõna täiendina, ei tule kõna alla, sest isikulisel asesõnal pole täiendit.

12. Raskusi valmistavad lauseanalüüsis ka v a t - konstruktsioonid:

	Mitmes.lausel.	Lahus.
--	----------------	--------

arvas ära jäävat	- 11 juhul	- 14 juhul
------------------	------------	------------

nähti ruttavat	- 8 juhul	- 17 juhul
----------------	-----------	------------

näis olevat	- 25 juhul	- - juhul
-------------	------------	-----------

Näib, et ka selliste konstruktsioonide puhul tuleb siiski arvestada mõningate verbide modaalsuse astet. Viimane sõnaühend näis olevat on pärit lausest Ta näis olevat väsinud. Väsinud on siin tegusõna olema laiend, seega peab olema öel-

distäide(mõnede õpetajate arvates ka õeldise osa),viimane saab aga kuuluda ainult õeldise juurde.Kõik õpetajad ongi näis olevat vaadelnud mitmesõnalise lauseliikmena.Kui aga vat-konstruksiooni ees on verb,mis kannab iseseisvat tähendust,võiks siiski selliseid sõnaühendeid pidada lahutatavateks ning vat-vormi vaadelda teomäärusena.

13.M i t m e s õ n a l i s e õ e l d i s e n a vaatlevad ühed õpetajad konstruksioone,mida teised peavad õeldiseks koos õeldistäitega:

	Mitmes.lausel.(õ.) Lahus.(õ.+õ.-t.)	
oli üle värvitud	- 18 juhul	- 7 juhul
on praetud	- 21 juhul	- 4 juhul
peavad olema valmistatud	- 25 juhul	- - juhul
olid tuttavad	- 2 juhul	- 23 juhul
on söödetud	- 19 juhul	- 6 juhul
on lüpstud	- 19 juhul	- 6 juhul
paistis jahedana	- 1 juhul	- 24 juhul,neist 14 j.õ.+m.
olete vabastatud	- 20 juhul	- 5 juhul
näis olevat väsinud Ik.	- 11 juhul	- 14 juhul
II k.	- 10 juhul	- 15 juhul

Nagu juba varem õeldud,on üheks põhjuseks,miks õpetajad olema-verbist ja nud-,tud-kesksõnast koosnevaid vorme vähe vaatlevad õeldis + õeldistäitena,on see,et õpikus on küll nimetatud,et õeldistäitena võivad esineda kesksõnad,kuid näiteis esineb õeldistäitena ainult v-kesksõna.Ometi tuleb ka nud-,tud-kesksõna vaadelda õeldistäitena,kui tegevusmoment on väiksem seisundilisusest.Kõige tüüpilisemad näited õeldis-

täite käsitlemiseks olid analüüsitavas tekstis sõnaühendid oleme mehed ja olid tuttavad, kuid siingi pole kõik õpetajad õeldistäidet ära tundnud.

Nagu eeltoodust nähtub, valitseb sõnaühendite käsitlemisel ebaühtlus. Ühed õpetajad võtavad mitmesõnaliseks lauseliikmeks neid sõnaühendeid, mida teised liigendavad eri lauseliikmeteks. Üldse võime õpetajad, kes teostasid lauseanalüüsi, jaotada kolme rühma:

- 1) need, kes kasutavad võimalikult mitmesõnalisi lauseliikmeid,
- 2) need, kes püüavad vältida mitmesõnalisi lauseliikmeid ja vaatlavad sõnaühendeid võimalikult lahus,
- 3) need, kes pole oma lauseanalüüsis järjekindlad. Need õpetajad käsitlevad kord sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena, kord liigendavad seda eri lauseliikmeiks. Just nende õpetajate töödes esines ka möödalaskmisi meil juba kindlalt väljakujunenud traditsioonidest.

Järgnevalt sama teksti analüüs käesoleva töö autorilt. Analüüsimisel on aluseks võetud 7. klassi ja 9. klassi õpikutes mitmesõnaliste lauseliikmetena antud sõnaühendid.

Enne teeleminekut (m.) j a g a s ta lastele (m.) nii (ll.) mitme päeva (t.) osa (s.) tööd (t.) k ä t t e , kui (ll.) ta ise (l.) a r v a s kodunt (m.) ära jäävat (m.). Ukski meist (t.) e i t u n d n u d igavust (s.). Isa emaga (m.) l ä k s i d Lohusuu (t.) Jaanile (m.) k ü l l a ja (ta) v ô t s i d Juku (s.) Annega (m.) ka (ll.) k a a s a . Et (ll.) käes olevat (t.) tööjõudu (s.) õigesti (m.) k a s u t a d a , p a n i Andres peale lõunat (m.) kolm hobust (s.) kündma (m.). Maja (s.) o l i ü l e v ä r v i t u d . Tundide kaupa (m.) v ô i s ta aknas

(m.) välja vahtida (s.).Poiss s u u d a b küll(11.) õhtuks
(m.) selle (t.) põllu (s.) üles künda (s.).Sa ju(11.) t e e a d -
s i d ,et(11.) ma koha pärast (m.) k a i g a s t v e d a -
s i n.Ta n ä i s olevat(m.) väsinud(m.).Arvatavasti (11.)
k a o t a s kinda(s.) mõni neist (t.) möödujaist (t.).Ela-
nikkonnast (m.) o n a biteenistusse (m.) j ä ä n u d kuus-
kümmend kuus meest.Kas(11.) kalad(s.) o n juba (m.) p r a e -
t u d ?Õpetaja k a v a t s e b õpilaste (t.) kirjandid (s.)
homseks (m.) läbi vaadata (s.).Poiss t a b a s paraja (t.)
silmapilgu (s.) ja l a s k i s j a l g a . Sa p e a d koos-
olekule (m.) jõudma(m.) õigeks (t.) ajaks(m.) e g a t o h i
minutitki (m.) hilineda (s.).Naine l u g e s ,kuid(11.)
h e i t i s aegajalt (m.) p i l k u mehele (m.),kes (a.)
nohisedes(m.) h a b e t a j a s.Kui (11.) veel (m.) l i s a -
d a ,siis(11.) v ô i v a d ka(11.) teised (t.) hargivarred
murduda (s.) ja (11.) nõnda (m.) j ä ä k s töö l o n k a m a .
Istepingid (s.) p e a v a d olema (m.) korralikult (m.) hõö-
veldatud (t.) laudadest (m.) valmistatud (m.).Vaevalt (m.)
h a k k a b ta ise(1.) vastu vaidlema (m.).Paar vanemat (t.)
naist j ô u d s i d enne tema (t.) tulekut (m.) juba(m.)
k e e l t p e k s t a .Enamik kokkutulnuist(t.) o l i d
üksteisega (m.) juba (m.) tuttavad (ö.-t.). V ô t s i n pool
pätsi (s.) leiba (t.).Meie sinuga (m.) o l e m e mehed
(ö.-t.).Ta n ä i s olevat(m.) väsinud(m.).Keegi poistest (t.)
h ü ü d i s kõnelejale (m.) v a h e l e .Kolm meest e i
s u u t n u d kahe tunni jooksul (m.) masinat (s.) ära paran-
dada (s.).Sead (s.) o n s ö ö d e t u d ja (11.) lehmad (s.)
l ü p s t u d .S i i s (m.) h a k k a s i d pimedusest (m.)
paistma (m.) inimeste (t.) kogud. Muld ta(t.) jalgade all(t.)

p a i s t i s jahedana (m.). Jaanil (m.) l ä k s sõbra (t.)
juttu (s.) kuuldes (m.) h a r i p u n a s e k s. Koht jahu
(t.) k a a l u s kaksteist kilogrammi (m.). Natukese (t.)
aja pärast (m.) t u l i abiõpetaja kirikumõisa (t.) koo-
lipoistega (m.) lahinguplatsile (m.) t a g a s i. Kotis (m.)
o l i kolm kilogrammi jahu(t.). Te o l e t e töölt (m.)
vabastatud (ö.-t.). Kuid (ll.) kõigest (t.) pingutusest hoo-
limata (m.) e i s u u t n u d keegi katsujaist (t.) män-
di (s.) ühes juurtega (m.) maast (m.) välja tõmmata (s.).Esi-
mesed (t.) mootorid p r a h v a t a s i d juba (m.) käima
õm.).Teda (s.) o o t a s laual (m.) klaas tulikuuma (t.)
teed(t.).Viimaks (m.) n ä h t i tedagi (s.) ruttavat (m.).
Mees t ô i kaks koormat (s.) puid (t.).¹

¹ Analüüsimisel on alustele tõmmatud joon alla ja õel-
dised on sõrendatud.

5. MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUS EESTI KEELE SUNTAKSI PROOVIARTIKLITES.

Asja ilmusid Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaandel prooviartiklid lihtlause süntaksi alalt.¹

Prooviartiklites puudub eri peatükk, mis käsitleks mitmesõnalisi lauseliikmeid, kuid sissejuhatuses on öeldud "Eri rühma sõnaühendeid moodustavad süntaktiliselt püsivad sõna-sõnaühendid, mis lauses esinevad ühe lauseliikme nimelt liitöeldise, täiendi jne. funktsioonis". (E.k.s., 12). Samas antakse ka liitöeldisena esinevate tegusõnaliste püsivate sõnaühenditena: 1) tegusõna pöördeliste vormide (võib, tuli, vihub) ja da-tegevusnime ühendid (võib minna, tuli kirjutada, vihub tantsida jne.); 2) tegusõna pöördeliste vormide (pidi, hakkab) ja ma-tegevusnime ühendid (pidi töötama, hakkab elama jne.).

Süntaktiliselt püsivate sõnaühenditena käsitletakse ka osastavas esinevaid nimisõnu koos neid laiendavate omadussõnadega, mis ühtekuuluva sõnaühendina märgivad olendi või eseme tõugu, kasvu, tüüpi jne. ning lauses on täiendi või öeldis-täite funktsioonis, näit.:

- tori tõugu, keskmist kasvu jt. (E.k.s., 12).

Süntaktiliselt püsivad sõnaühendid on ka mitmesõnalised pärisnimed:

- Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei,

¹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti keele süntaks I. Prooviartiklid lihtlause süntaksi alalt, Tallinn 1964.

- Nõukogude Eesti,

- Suur Isamaasõda (E.k.s.,13).

Sõnaühenditena ei vaadelda morfoloogilisi ühendeid, mis koosnevad ühest täistähenduslikust sõnast ja abisõnast, kuid käsitletakse samuti ühe lauseliikmena. Selliste mitmesõnaliste lauseliikmete näidetena on toodud:

1) tegusõna liitmuuted: olen viibinud, ei olnud kirjutanud, olen elanud jt.

2) omadus ja määrsõna ülivõrde vormid: kõige visam, kõige paremini jt.

3) ühendtegu sõnad: vastu võtma, välja arvatud, ära minnes jne. (E.k.s.,13).

Sissejuhatuses vaadeldakse lahutamatu sõnaühenditena veel fraseoloogilisi väljendeid, mida käsitletakse ühe lauseliikmena. K. Mihkla, kelle koostatud on sissejuhatus, püsib fraseoloogiliste väljendite käsitlemisel samadel seisukohtadel nagu oma varasemates artikliteski. Ta jaotab fraseoloogilised väljendid kahte rühma: 1) idioomideks: käsi käib, lulli lööma, leiba luusse laskma jne. ja 2) fraseoloogilisteks ühenditeks: tähele panema, silmas pidama, oksa tõmbama jne. (E.k.s., 14). Ka siin kordab K. Mihkla sama segadust tekitavat käsitlust kui varem. Ta kirjutab "Kui idioomid on lauses süntaktiliselt täiesti lahutamatud, siis fraseoloogilisi ühendeid võib tarbekorral süntaktiliselt analüüsida, nende koostisosade lauseliikmeid määrata." (E.k.s., 14). Mõni rida edasi aga loeme "Lauses esinevad fraseoloogilised väljendid ühe lauseliikmena:

1) öeldisena, näit.: Kui see karutükk välja tuleb, siis tõm-

bab vanamees mu oksa!

2)määrusena:...üks tühja käega põllumees, kes peost suhu elab, iial seda kasu ei või leida...Jah, seesama Vikström... oli kaupmehena haljale oksale jõudnud."(E.k.s.,14). Siin jääb lahtiseks, millal vaadelda fraseoloogilisi ühendeid ühe lauseliikmena, millal aga on siis see tarbe korral, millal fraseoloogilise väljendi koostisosade lauseliikmeid määrata.

Rohkem ühe lauseliikmena käsitletavaid sõnade ühendeid sissejuhatuses ei loetleta. Siin oleks siiski vajalik anda ka teised sõnade ühendid, mida pidada mitmesõnaliseks lauseliikmeks.

A l u s e käsitlemisel esinevad süntaktiliselt lahutamatu sõnaühendina, mida käsitletakse ühe lauseliikmena, mitmesõnalised pärisnimed, mille seos vastava eseme, olendi või nähtusega on kas kaudne või koguni juhuslik. Sellised pärisnimed kujutavad endast L.Rannuti, kes koostas selle peatüki, arvates esemetele, olenditele või nähtustele antud sõnalist tähistust kui märki ning kirjas pannakse seesugused nimetused sageli jutumärkidesse. Näiteks:

...oli just tagasi tulnud Mustalt merelt, kus "A.I. Vojeikov" tegi proovisoite.(E.k.s.,38)

"Laevapoisid rohelisel ookeanil" pole ju tema esimene reisikirjeldus.

"Karu Jürka" on niisugune pooleldi pimesiku, pooleldi viimase paari mäng.(E.k.s.,39).

Ebaselgeks jääb aga teiste pärisnimede käsitletus. Sissejuhatuses on antud mitmesõnalised pärisnimed lahutamatu sõnaühendina, näit.:

Kõik andmed tuli raadio teel edasi anda Eesti Partisaniliikumise Staapi(kohamäärus)(E.k.s.,13).Aluse käsitlemisel kirjutab aga L.Rannut:"Kõiki mitmesõnalisi pärisnimesid on eesti keeles peetud üheks lauseliikmeks.Neid saab aga saagedasti veel edasi analüüsida.Lauses "Hiina Rahvavabariik kasvab jõudsasti" saab võtta aluseks Rahvavabariik sõna Hiina aga aluse juurde kuuluvaks nimisõnaliseks täiendiks".(E.k.s.,38).Edasi toob L.Rannut veel rea näiteid,kus analoogiliselt mitmesõnalises pärisnimes ainult viimane sõna esineb aluse funktsioonis,eelnev (eelnevad) aga on täiendiks:

Jaapani meri muudab oma nägu iga päev.

Vaatamata tähtaegade möödumisele pole seni toodangut andnud samuti Tallinna Ehituskeraamika Tehas.(E.k.s.,38).

Eeltoodud käsitlemusest jääb ebaselgeks,kas siis kõiki mitmesõnalisi pärisnimesid tuleb pidada süntaktiliselt lahutamatuks sõnaühendiks ja vaadelda ühe lauseliikmena nagu sissejuhatuses antud(Eesti Partisaniliikumise Staapi jt.) või lahutada osa neist täiendiks ja põhisõnaks nagu L.Rannut neid käsitleb (Jaapani meri,Harju Rajooni Tööstuskombinaat jt.).

Aluse käsitlemisel tuuakse mitmesõnalise lauseliikmena ka kaksikalus:

Kas hakkavad käed-jalad liikuma?

Tiigi ääres hurtsikus elas popsi eite-taati.(E.k.s.,39)

Mitmesõnalise alusena vaadeldakse sõnaühendit,mis koosneb käändsõnast nimetavas + käändsõna kaasaütlevas:

Sissetulijad olidki Maasikute noorem väimees oma naisega.Riina lastega istusid lauas ja sõid isukalt.Vanaisa piibuga tillukese Tiiduga kiirustavad järvele.Tema onuga tu-

levad.(E.k.s.,50).Näitena oleks võidud tuua ka lause,kus sellises konstruktsioonis esineks asesõna nimetavas + asesõna kaasaütlevas,sest varasemas käsitluses esines siin ebaselgust,kuna K.Mihkla oma töös "Sõnaühend kaasaja eesti keeles" käsitles asesõnaühendeid mitmesõnalise lauseliikmena,nimisõnaühendeid aga liigendas põhisõnaks ja täiendiks.Hea on,et näitena on toodud ka nimisõna+asesõna ühend,mille käsitlemise K.Mihkla lahtiseks jättis.

Viimased paarkümmend aastat mitmesõnaliseks lauseliikmeks peetud sõnaühendi,mis koosneb põhiarvsõnast koos nimisõnaga, lahutab L.Rannut kaheks lauseliikmeks ja vaatleb alusena ainult arvõna:

Meil on ainult üks nahk seljas,aga mõisnik võtab meilt mitu nahka.

Läksid kolmteist vanemat aastakäiku.

Ta silmade ümber oli sada naerukortsu.

Mu raamatul oli muidugi tuhat puudu (E.k.s.,42).

Senistes viimastes grammatikates ebamäära-st käsitlust leidnud sõnaühend,mis koosneb hulka ja mõõtu väljendavast sõnast ja nimisõnast on L.Rannuti käsitluses alusena lahutatav ja põhisõnana vaadeldakse hulka ja mõõtu väljendavat sõna:

- hunnik kive,kimp lilli,tonn heina,süld puid,meete^{ri}
riiet jne.(E.k.s.,43).

Umbmäärased asesõnad koos käändsõnaga seestütlevas käändes lahutab L.Rannut eri lauseliikmeteks ja vaatleb alusena ainult asesõna:

Mitmed prouadest hakkasid haledasti nutma.

...kuigi ükski neist neljast polnud sõrmegi liigutanud.

Saarel polnud kumbki neist sõnagi lausunud(E.k.s.,41).

Eelmise sõnaühendiga sarnaselt käsitleb L.Rannut ka sõnaühendit, mis koosneb põhiarvsõnast ja käändsõnast seestütlavas käändes, millest aluseks võetakse ainult arvsõna:

Kolm neist langes visatud taprite alla.

Üks poegadest pidi tööle minema. (E.k.s., 43).

Eesti keele süntaksi prooviartikkel, mis käsitleb õ e l - d i s t on K.Mihkla koostatud. Mitmesõnalise öeldisena võib esineda:

I. Liitöeldis e. tegusõnaline öeldis, kui ta koosneb:

a) tegusõna pöördelistest muudetest liitaegades:

Kümnekond aastat olen elanud tema kõrval kui oimetu.

b) ühendverbist:

Ja siitmaalt alates läksid meeste eluteed lahku.

Peen jahutolm oli üle puuderdanud esimesed arad rohuliblekesed. (E.k.s., 69).

c) fraseoloogilistest väljenditest:

Mina võtsin jalad selga ja läksin mõisa.

Puuhälud ajasid pliidi all pilli.

Vana Kaalep teritas kõrvu. (E.k.s., 69).

II. Liitöeldis, mis koosneb 1) tegevusnimelisest öeldisest,

2) käändsõnalisest öeldisest.

1. Tegevusnimeliseks öeldiseks nimetatakse liitöeldist, kus pöördelises vormis esinev modaal- või aspektverb väljendab tegevuse ja olukorras viibimise võimalikkust, lubatavust, tarvilikkust, kohustuslikkust, algust, jätkumist või laadi ja da- ja ma-tegevusnimi aga märgib tegevust või olukorras viibimist ennast. Näiteks:

Rehkendustunnis tuli muidugi püstijalu keset tuba seista.

Mina ei või siin midagi võlgu anda.

Pärast seda hakkasid hobused hirnuma ja vanker logises minema.

Kõmistas esimest korda sel kevadel müristada. (E.k.s., 88).

Modaalverbidena käsitleb K.Mihkla tegusõnu võima, tohtima ja pidama, kuid ülekantud tähenduses modaalverbi funktsioonis lubab kasutada ka sõnu andma, maksma, pruukima, saama, tulema jae. (E.k.s., 89).

Aspektverbideks peab K.Mihkla sõnu hakkama ja jääma, kuid kirjutab ka, et aspektverbide hulka tuleb lugeda ka tegusõnad, nagu heitma, kukkuma, lööma, minema, panema, pistma, puhkema, pühkima, sõitma, tikkuma jt., mis ülekantud tähenduses märgivad ma-infinitiiviga tähistatud tegevuse ja olukorras viibimise algust või tegevusse ja olukorda asumist. (E.k.s., 90). Tegevuse laadi märkivate aspektverbidena esinevad K.Mihkla käsitluses ka onomatopoeetilised ja deskriptiivsed verbid, mis koos tegevusnimega moodustavad tegevusnimelise öeldise:

Vana Jaan kõhistas naerda.

...sellepärast yuristas ta kogu minevase talve kedrata.

Anton jorises laulda.

Viha kargas tal naabri peale põlema. (E.k.s., 91)

Siis nõksatab auto seisma. (E.k.s., 92)

Liitöeldise hulka arvab K.Mihkla ka tegusõnade näima, paistma ja tunduma ühendid verbi vat-vormiga:

Ka sedagi ei näi sa teadvat.

Loodus paistis rõõmustlevat.

Ainult korra tundus tal kurk nagu umbe tõmbuvat. (E.k.s., 92).

vat-vormiga liitöeldise moodustamise käsitus on selge, sest on kindlalt öeldud, milliste tegusõnadega koos vat-vorm liitöeldise moodustab (ülejäanud verbidega seoses moodustab vat-vorm määruse). Laiaks on paisutatud liitöeldis modaali- ja aspektverbidega seoses. Verbide loetelu pole lõplik, vaid lõpeb lühendiga jne. Ebaselgeks jäävad verbide piirid, mida käsitleda modaalverbide tähenduses, sest modaalverbi sisulise määratluse rida lõpeb samuti lühendiga jne. (E.k.s., 88).

Liitöeldise teise alarühma moodustab käändsõnaline öeldis, mille käsitus jääb ikkagi mõnevõrra ebaselgeks, sest öeldisena loetletud põhiverbide rida jääb lõpetamata. "Öeldise funktsioonis võivad olla käändsõnalise predikaadi puhul verbid olema, näima, paistma, tunduma, püsima, saama, tulema, kasvama, maitsma jt." (E.k.s., 93). Öeldistäite käsitlemine on selgem, kuna siin on antud nii sõnaliigid, mis võivad öeldistäitena esineda, kui ka käänded, millistes öeldistäide võib olla. Põhjalikult ja selgelt on käsitletud nud- ja tud-kesksõnalist öeldistäidet ja toodud selle kohta ka rohkesti näiteid:

Pea oli uimane ja väsinud.

Ta oli hirmus tüdinenud.

Rada oli sõtkutud, aga kitsas.

Kuslap oli liigututud (E.k.s., 97).

Mees oli nagu hullunud (E.k.s., 98).

S i h i t i s e käsitus K.Konti poolt ei puuduta mitmesõnalisi lauseliikmeid, samuti ei või nimetatud prooviartiklist välja lugeda, kuidas käsitletakse sihitise funktsioonis arvsõna või hulka ja mõõtu väljendavat sõna koos nimisõnaga. Samuti ei puuduta sihitist käsitlev prooviartikkel kaas-

olusuhet väljendavat sõnapaari (Annet Jukuga, mind sinuga jt.) sihitise funktsioonis.

M ä ä r u s e käsitlemisel leiame mitmesõnalise lause-
liikmena käändsõna koos kaassõnaga, mis võivad olla peaaegu
igat liiki üld- ja erimäärusteks. Näit.:

Aja vältel (ajam.) oli savi mitme~~lt~~ poolt maha langenud.

- toas jätkus nelja jaoks (otstarbem.) vaevalt ruumi.

- ema poolt (tegijam.) lapse südamesse istutatud palav
igatsus oli see. (E.k.s., 152).

Ka muid sõnaühendeid võib esineda mitmesõnalise määrusena;

Isa pöördus vasakut kätt (koham.).

Astun kiirelt samas sihis (koham.) (E.k.s., 158)

Saartel ristiti tütarlapsi Ingliseks veel sajandi al-
guse (ajam.) (E.k.s., 166).

Olid jõudnud parajaks ajaks (ajam.).

Uldkoosolek pidi algama kell kaheksa aga algas pool
kümme. (ajam.) (E.k.s., 167).

Täiest kõrist (määram.) lauldes tammus ta paar tiiru
välisringis. (E.k.s., 201).

Ent vaatamata sellele (mööndusm.) näis vana mees ometi
tusasena. (E.k.s., 208).

Köögi-Tiina vahendusel (abinõum.) pääses ta proua ju-
tule. (E.k.s., 214).

Kui alusena arvsõnast ja nimisõnast^{koosnev} ning hulka ja mõõtu
tähistav sõnaühend lahutatakse kaheks lauseliikmeks, siis
määrusena moodustavad need sõnaühendid mitmesõnalise lause-
liikme. Ka sõnad paar ja mitu moodustavad määrusena lahuta-
matu sõnaühendi. Näit.:

Viimased kolm aastat oli ta hoolega tööd teinud.

Nõnda siis peab ta mitu tundi samuti naerma.

Oskar kündis paar söögivahet. (E.k.s., 170).

-olgu tal kodus kas või kümme korda raskem.

Samaume tüki maad vaikides. (E.k.s., 198).

Kokkuvõttes võib öelda, et eesti keele süntaksi prooviar-
tiklid ei sisalda veel kõike, mida süntaksis käsitleda kavat-
setakse ja selle tõttu ta ei anna ka ülevaadet kõigist sõna-
ühenditest. Esitatud prooviartilitest võib järeldada, et mit-
mesõnaliseks lauseliikmeks peetakse senise traditsiooni ko-
haselt järgmisi sõnade ühendeid:

- 1) käändsõna kaassõnaga: üle väina, põlvist saadik, tänasest
peale, piki künkaharju jne.
- 2) tegusõna liitaegu: oleks osanud, oli kaitsnud jne.
- 3) ühendverbi: oli maha lastud, oli üles leidnud, läksid lahku.
- 4) omadussõna ülivõrde vormi: kõige visam, kuid samasuguse
mitmesõnalise lauseliikmena käsitletakse ka määrsõna üli-
võrde vormi kõige paremini, mis siiani õpikutes käsitlust ei
leidnud.
- 5) rahvapärast kaksikalust: käed-jalad, eite-taati jt.

Mitmesõnaliste pärisnimede käsitluses lauseliikmena puudub
aga selgus. Sissejuhatuses nimetatakse neid lahutamatuks sõ-
naühendiks, aluse käsitlemisel aga öeldakse, et rühma neist
võib sageli veel edasi analüüsida ja ainult viimast sõna vaa-
delda põhisõnana.

Ka fraseoloogiliste väljendite käsitlemisel esineb vastu-
olu. Fraseoloogilisi ühendeid nimetatakse lahutamatuteks sõ-
naühenditeks, aga edasi öeldakse, et neis võib tarbe korral ka

koostisosade liikmeid määrata.

Viimastel aastatel mitmesõnaliseks lauseliikmeks peetud põhiarvsõna- ja nimisõnaühend ning ebamäära- st käsitlust leid- nud hulka ja mõõtu väljendav sõnaühend, jaotatakse kaheks eri lauseliikmeks, kusjuures põhisõnaks alusena esineb arvsõna, samuti ka hulka või mõõtu väljendav sõna. Sihitise funktsioo- nis käesolevat sõnaühendit praegustes prooviartiklites ei esine. Määrusena aga vaadeldakse eeltoodud sõnaühendeid mit- mesõnalise lauseliikmena, kuid mitte küllaldase selgusega.

Senine öeldis + iseseisev öeldistide on uues süntaksi- käsitluses liitöeldiseks, moodustades käändsõnalise öeldise.

Liitöeldisena käsitletakse ka kahest tegusõnast (ühe te- gusõna pöördeline vorm + teise tegevusnimi) koosnevat öel- dist.

Mitmesõnalise alusena käsitletakse käändsõna nimetavas + käändsõna kaasaütlevas käändes: tema onuga, väimees naisega jt. Mitmesõnalise täiendina või öeldistaitena esineb tõugu, kas- vu, tüüpi väljendav sõnaühend: tori tõugu, keskmist kasvu jt.

Eri lauseliikmetena vaadeldakse sõnaühendeid, mis koosne- vad umbmäärasest asesõnast või arvsõnast ja käändsõnast seest- ütlevas käändes: kolm neist, keegi möödujaist, jt.

Eeltoodust näeme, et süntaksialased prooviartiklid ei anna meile veel täit ülevaadet kõigis sõnaühendite käsitlemisest, samuti pole vaadeldavate sõnaühendite käsitlus täies ulatu- ses selgepiiriline. Senisesse lausekäsitlusse toob ta mõne- võrra selgust, kuid mõnes osas lööb ka senise lausekäsitluse segamini.

K O K K U V Ö T E .

Nagu käesolev töö näitab, on aegade jooksul mitmesõnalisi lauseliikmeid käsitletud erinevalt. E. Ahrens (1853) koostas esimese eesti keele lauseõpetuse ja lõi teatud traditsioonid sõnade käsitlemisel lauseliikmetena. F. J. Wiedemann, H. Einer jt. grammatikud täiendavad lauseliikmete käsitlemist. Võib aga öelda, et vanemates grammatikates on mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus ebaselge, ebajärjekindel ja reeglistamata. Mida mitmesõnalisteks lauseliikmeteks peeti, tuleb näidetest välja lugeda. F. J. Wiedemannist peale hakatakse käändsõna koos kaassõnaga käsitlema mitmesõnalise lauseliikmena, sellele lisanduvad mitmesõnalise lauseliikmena ka ühendverb ja verbi liitajad. Varasemate grammatikate autorid tunnustavad ka käändsõnalist öeldist.

L. Kettunen (1924) vaatleb esimesena reeglistatult sõnarühmi lauseliikmetena, tuues seega grammatikasse mitmesõnalise lauseliikme mõiste. Vaatamata sellele püüab L. Kettunen aga lauset võimalikult üksiksõnaliselt analüüsida. Ta lahutab senise käändsõnalise öeldise soome keele eeskujul kaheks iseisvaks lauseliikmeks ja toob lauseõpetusse uue lauseliikme - öeldistäite. Kettunenist peale kehtibki traditsioon, vaadelda sõnu võimalikult eri lauseliikmetena.

K. Kure ja B. Söödi grammatikas (1947) taastatakse jälle käändsõnaline öeldis. Hakatakse mitmesõnaliste lauseliikmetena vaatlema sõnaühendeid, mida senini lahus käsitleti. Veel rohkem sõnaühendeid mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitleb

K.Kure oma 1950.a. ilmunud grammatikas.Jürghevad autorid kuni 1957.a.ilmunud N.Remmel,J.Valgma,E.Riikoja grammatikani käsitlevad mitmesõnalisi lauseliikmeid K.Kure eeskujul.Mõned sõnaühendid,mis K.Kure käsitluses esinevad lahutamatu sõnaühendina,on viimastes grammatikates mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel välja jäetud,nende hulgas ka käändsõnaline öeldis,mida jälle öeldise ja öeldistäitena käsitletakse,kuid ei öelda,kas öeldistäide on lause pea- või kõrvalliige.

Kui vaadelda mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlust eesti keeles tänapäeval,võime öelda,et siin puudub vajalik selgus.Meil on sõnaühendeid,mida on aegade vältel peetud kindlalt mitmesõnalisteks lauseliikmeteks ja tänapäeval käsitletakse neid ka sellistena (iseäsisva tähendusega sõnade ja abisõnade ühendid).Terve rida sõnaühendeid on leidnud aegade vältel mitmesugust käsitlust,kuid nüüd on peatuma jäänud nende käsitlemisele mitmesõnalise lauseliikmena (arvsõna koos nimisõnaga jt.).Paljude sõnaühendite käsitlemine on aga ähmane.Õpikutes nende käsitlemist ei selgitata või esineb ebaselgust (näit. hulka ja mõõtu väljendav sõna koos nimisõnaga).Süntaksialastes töödes ja kirjutistes avaldatakse nende käsitlemise kohta diametraalselt vastupidiseid arvamusi ning tegelikus töös analüüsivad õpetajad neid oma suva kohaselt.

Olukorra lahendamiseks on Eesti NSV TA Eesti keele ja Kirjanduse Instituudi süntaksi grupp tegelnud süntaksialaste probleemidega,mille tulemusena ilmus käesoleva aasta mais "Eesti keele süntaks I ",mis sisaldab prooviartikleid lihtlause süntaksi alalt.Prooviartiklid ei sisalda veel kõike,

mida süntaksis käsitleda kavatsetakse ja selle tõttu ei anna ta ka ülevaadet kõigi sõnaühendite käsitlesest.

Kui teha kokkuvõte sellest, mida peetakse mitmesõnalisteks lauseliikmeteks praegu kasutusel olevates õpikutes, milliseid sõnaühendeid peetakse mitmesõnalisteks lauseliikmeteks mitmesuguste kirjutiste autorite poolt, milliseid sõnaühendeid on õpetajad lauseanalüüsis lahutamatu sõnaühenditena käsitlenud ja kuidas käsitletakse sõnaühendeid eesti keele süntaksi prooviartiklites, siis näema järgmist:

I. Kindlalt mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitletavat sõnade ühendid, mis on senistes õpikutes sellistena fikseeritud ja esinevad ka eesti keele süntaksi prooviartiklites mitmesõnalise lauseliikmena:

1. K ä ä n ä s ô n a koos k a a s s ô n a g a : läks linna poole, voolas üle ääre, töötas kahe eest jne.

2. T e g u s ô n a koos a b i m ä ä r s ô n a g a : maksis välja, kukkuvat maha, kutsus kaasa jne.

3. A b i- ja p ô h i v e r b : on kuulnud, ei ole pekinud jt.

4. Sõna k ô i g e abil moodustatud ülivõrre: kõige õigem, kõige vastutusrikkam. Samasuguse mitmesõnalise lauseliikmena käsitletakse eesti keele süntaksi prooviartiklites omadussõna kõrval ka määrsõna ülivõrde vormi (kõige paremini), mis siiani õpikutes käsitlest ei leidnud.

5. Paarissõnadest koosnev k a k s i k a l u s : Annet-Peedut, õde-venda, eite-taati jne.

II. Sõnaühendid, mis siiani viimastes õpikutes on esinenud mitmesõnaliste lauseliikmetena, kuid eesti keele süntaksi proo-

viartiklites antakse teistsugune lahendus või esineb käsitluses ebaselgust.

1. Põhiarv sõna koos nimisõnaga: kolm meest, kaks pioneeri jne. Viimastes õpikutes anti see sõnaühend lahutamatuks ja vaadeldi teda mitmesõnalise lauseliikmena nii aluse, sihitise kui ka määruse funktsioonis. Siia rühma arvati ka sõnad paar ja mitu, veerand ning pool koos nimisõnaga.

Eesti keele süntaksi prooviartiklis aluse käsitlemisel lahutatakse eeltoodud sõnaühend ning alusena käsitletakse arv sõna (üks nähk). Sihitise käsitlemisel praegu seda sõnaühendit ei esine. Määrusena käsitletakse aga põhjarv sõna nimisõnaga koos ühe lauseliikmena (kolm aastat). Ka sõnu mitu ja paar vaadeldakse koos nimisõnaga määrusena mitmesõnalise lauseliikmena.

2. Mitmesõnalised pärisnimed. Praegu kasutusel olevates õpikutes on mitmesõnalised pärisnimed fikseeritud mitmesõnaliste lauseliikmetena (Viktor Kingissepa nimeline Teravilja Kombinaat). Eesti keele süntaksi prooviartiklites puudub selle sõnaühendi käsitlemisel aga vajalik selgus. Sissejuhatuses nimetab K. Mihkla mitmesõnalisi pärisnimesid lahutamatuks sõnaühenditeks, L. Rannut kirjutab aluse käsitlemisel aga, et rühma neist võib sageli veel edasi analüüsida ja ainult viimast sõna vaadelda põhisõnana (Harju Rajooni Tööstuskombinaat).

3. Fraseoloogilised väljendid: vesi oli ahjus, pidasime aru, süda täis, ajas habet jt. Õpik vaatleb sellist sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena. K. Mihkla ja K. Kure oma artiklites leiavad, et üht osa sellistest sõnaühen-

ditest (nn.fraseoloogilised ühendid) võib liigendada.J.Valgma peab aga kõiki fraseoloogilisi väljendeid lahutamatuteks sõnaühenditeks.Tegelikkuses esineb kahesugust käsitlust.Lõplikku lahendust fraseoloogiliste väljendite käsitlusse ei toonud ka eesti keele süntaksi prooviartiklid, sest siingi valitseb nende käsitlemisel lauseliikmetena vastuolu.Ka fraseoloogilisi ühendeid nimetatakse lahutamatuteks sõnaühenditeks, aga öeldakse, et neis võib tarbe korral ka koostisosade liikmeid määrata.

4.Sõna t u l e m a (täheenduses tarvis olema) kood da-tegevusnimega:tuleb sõita,tuleks minna jne.Ankeedi vastustes süntaksialase diskussiooni puhul avaldati kahtlust, kas seda sõnaühendit pidada üheks lauseliikmeks.Eesti keele süntaksi prooviartiklites eraldi seda sõnaühendit ei vaadelda, kuid käsitletakse koos teiste modaalverbidega liitöeldisena.

III.Sõnaühendid,mille käsitus õpikutes puudub või on ebaselge ja mis mitmesõnaliste lauseliikmetena käsitlemisel leivad nii pooldajaid kui ka eitajaid.Tegelikus lauseanalüüsis esineb samuti kahesugust lahendust:

1.T e g u s õ n a ü h e n d i d ,mis koosnevad deskriptiiv-,modaal-,aspekt- või onomatopoeetiliste verbide pöördelisest vormist + infinitiiv:vehib künda,peab minema,kukkus haukuma,nagistas süüa jne.

Sellist mitmesõnalist lauseliiget propageerivad K.Kure ja K.Mihkla oma artiklites.Ka soome,vene ja saksa keeles moodustab selline sõnaühend mitmesõnalise lauseliikme.Vastustes ankeedile süntaksialase diskussiooni puhul on õpetajad soovitanud sellised sõnaühendid lahutada ning da-infinitiivi

pidada sihitiseks(kui ta pole aluseks) ja ma-infinitiivi määruks. Tegelik lauseanalüüs näitab aga, et täielikult sellisest sõnaühendist mitmesõnalise lauseliikmena mööda ei min-
da. Näib, et üksikutel verbidel, nagu hakkama, pidama jt. puu-
dub ka õpetajate arvates mõnes lausekonstruktsioonis isesei-
sev tähendus ja üksi teda iseseisva lauseliikmena ei käsit-
leta.

Eesti keele süntaksi prooviartiklites vaadeldakse kahest tegusõnast koosnevat sõnaühendit liitõeldisena. Mõnevõrra jää-
vääb aga ebaselgeks modaalverbide tähenduses kasutatavate
verbide piirid, sest modaalverbide loetelu pole lõplik ja nem-
de sisulise määritluse rida lõpeb samuti lühendiga jne.

2. K ä ä n d s õ n a l i n e ö e l d i s : on haige, olid
ilusad, mis esineb tänapäeva soome, vene ja saksa keeles liit-
õeldisena, puudus eesti keeles viimases grammatikakäsitluses
ja seda sõnaühendit vaadeldi kui õeldist + iseseisev õeldis-
täide. Süntaksialase diskussiooni puhul esinesid käändsõna-
lise õeldise poolt K. Kure, A. Kask jt. keelemehed. Käändsõna-
lise õeldise vastu kirjutasid aga E. Vääri, E. Koit, V. Lehari
ja paljud eesti keele õpetajad. Eesti keele süntaksi õeldist
puudutavas prooviartiklis käsitletakse eeltoodud sõnaühendit
liitõeldist moodustava käändsõnalise õeldisena.

3. H u l k a ja m ô ô t u väljendav sõna koos n i m i-
s õ n a g a : terake tõtt, liiter marju, hulk pioneere, süld puid,
osa rahvast jne. Mitmesõnalise lauseliikmena käsitlemist pool-
davad K. Kure ja J. Valgma, vastu on K. Mihkla, A. Laanest jt. Ka
tegelikus lauseanalüüsis esineb kahesugust lahendust. Vene
keele grammatikas vaadeldakse antud sõnaühendit aluse funkt-

sioonis mitmesõnalise lauseliikmena, vaadeldud soome ja saksa keele grammatikates puudub kõnealuse sõnaühendi käsitlemine. L. Rannut eesti keele süntaksi prooviartiklis aluse käsitlemisel lahutab eeltoodud sõnaühendi kaheks lauseliikmeks, kusjuures aluseks võtab hulka ja mõõtu väljendava sõna; sihitise funktsioonis vaadeldavat sõnaühendit ei käsitleta; määrusena aga esineb antud sõnaühend lahutamatuna ja esineb mitmesõnalise lauseliikmena.

4. Osastavas käändes esinevad nimisõnad ühes neid täiendavate omadussõnadega, mis ühtekuuluva sõnaühendina märgivad eseme või olendi tüüpi, tõugu, kasvujne.: uut tüüpi, tori tõugu, keskmist kasvu jne. K. Mihkla käsitleb neid ühe lauseliikmena, A. Laanest jaotab kaheks lauseliikmeks. Eesti keele süntaksi prooviartiklites käsitletakse eeltoodud sõnaühendit mitmesõnalise täiendina või öeldistäitena.

5. Kaasolusuhet väljendavad sõnad (käändsõna nimetavas + käändsõna kaasaütlevas): meie sinuga, Anne Jukuga, isa emaga jt. K. Mihkla käsitleb neid sõnaühendeid kahel viisil. Asesõnaühendeid (mina sinuga) käsitleb K. Mihkla mitmesõnalise lauseliikmena, nimisõnaühendid (ema isaga) lahutab kaheks lauseliikmeks. K. Mihkla ei puuduta aga, kuidas käsitleda kaasolusuhet väljendavat sõnaühendit, mis koosneb nimi- ja asesõnadest (mina emaga, ema minuga). Õpetajad lauseanalüüsis ei tee vahet, kas sõnaühend koosneb nimi- või asesõnadest, kuid osa õpetajaid käsitleb neid mitmesõnalise lauseliikmena, osa lahutatava sõnaühendina.

Eesti keele süntaksi prooviartiklites on leitud selle sõnaühendi käsitlemisele lahendus mitmesõnalise lauseliikmena. Näitena on toodud ka sõnaühend, mis koosneb nii nimi- kui ka

asesõnast.

6.Sõnaühend a s e s ô n a d e g a (igaüks,keegi,kumbki, mitu,mõni,palju,ükski jt.)jääk ä ä n d s ô n a d e g a seest-
ütlevas käändes:ükski neist,keegi kuulajaist jne. K.Mihkla
vaatleb eeltoodud sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena.
Lauseanalüüsis esines kahesugust lahendust.Vene keele gram-
matikas ~~vaadeldakse~~ antud sõnaühendit mitmesõnalise lause-
liikmena,A.Penttilä aga lahutas kaheks lauseliikmeks.Ka L.
Rannut eesti keele süntaksi alust käsitlevas prooviartiklis
lahutas sellise sõnaühendi kaheks lauseliikmeks ja aluseks
võttis asesõna nimetavas käändes .Lisaks asesõnadele vaat-
leb L.Rannut sellist sõnaühendit ka arvsõnadega seostatult.
Alusena vaatleb L.Rannut sel juhul arvsõna (kolm neist).

7.Sõnaühend t a i s e ,A i n o i s e .Pooled analüü-
si teostanud õpetajatest käsitlesid eeltoodud sõnaühendit
mitmesõnalise lauseliikmena.Eesti keele süntaksi prooviar-
tiklid ei puuduta selle sõnaühendi käsitlust.

8. v a t -vormiga sõnaühendid:nähti ruttavat,arvas ära
jäävat jne.Kuskil antud sõnaühendi käsitlust ei esinenud.
Õpetajad,kes pooldavad rohkem mitmesõnalisi lauseliikmeid,
analüüsisid need sõnad kokku öeldiseks.Need õpetajad aga,
kes käsitlevad sõnaühendeid võimalikult lahus,on ka selle
sõnaühendi lahutanud ja vaadelnud vat-vormi enamikel juhtu-
del määrusena.

Eesti keele süntaksi prooviartiklites on antud vat-vor-
miga sõnaühendi käsitlusele selged piirid.Tegusõnadega näi-
ma,paistma ja tunduma koos moodustab vat-vormis esinev te-
gusõna liitöeldise,teiste verbidega seostatuna aga tuleb te-

da vaadelda määrusena.

Eeltoodu näitab, et meil on siiani olnud väga palju lahendamata probleeme mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlemisel. Ka eesti keele süntaksi prooviartiklid ei lahenda neist veel kõiki lõplikult. Tegelikult polegi ju väga oluline, kas käsitleda sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena või lahutada ta eri lauseliikmeteks, kui sellest ei sõltu kirjavahemärgid. Tähtis on aga, et meie käsitluses esineks selgus ja üksmeel, et oleks teada, kuidas antud sõnaühendit tuleks käsitleda.

On selge, et üks isik neid küsimusi lahendada ei saa, sellepärast on rõõmustav, et Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi süntaksi grupi liikmed on asunud täie tõsidusega lahendama süntaksialaseid probleeme. Juba prooviartiklite olemasolu näitab, et sellega on tegeldud. Asjale tuleb kindlasti kasuks, et prooviartiklid esitatakse enne lõplikku redaktsiooni keelehuviliste laiale üldsusele seisukoha võtmiseks ja arvamuste avaldamiseks, sest nagu käesolevgi töö näitab, jääb mõnede sõnaühendite käsitus prooviartiklites veel ebaselgeks.

Keeleõpetuse vajadused nõuavad, et alustatud töö kiiremini jätkuks ja lahendamist leiaksid ka need küsimused, mis üsja ilmunud prooviartiklites veel käsitlust ei leidnud, nagu mitmesuguste sõnaühendite käsitus sihitisena, täiend, lisand jt. Prooviartiklites olid antud nii mõnedki sõnaühendid lahutatavatena, kuid polnud öeldud, mis funktsioonis teine neist esineb, kui esimene on aluseks.

Võib loota, et varsti kaob keeleõpetuses lünk, mis senini on õpetajaid asetanud tihti üsnagi keerulisse olukorda, sest

mis süntaksialaseid nõudmisi saame esitada õpilastele, kui õpetajatel enestelgi pole selles selgust ja ühe fraasi analüüsimisel antakse kuus eri varianti. Ent õpetajateltki ei saa selget küsitlust nõuda, sest neil puudub selleks autoriteetne alus.

Esimeseks ülesandeks olgu õpikutes esinevate seisukohtade ühtlustamine ja lahtiste kohtade likvideerimine. On selge, et kooligrammatikasse kõik lahendamist vajavad detailid ei mahu ja neid pole sinnavajagi. Tähtis on aga, et küsitlus, mis õpikus esineb, oleks konkreetne ja selge, sest keeleõpik on õpilase käsiraamat. Ta on õpetaja suulise esituse kõrval õpilasele teadmiste, oskuste ja vilumuste omandamise allikaks. Kuid ka õpetajad vajavad käsiraamatut, mis annaks ammendava vastuse igale üleskerkivale süntaksialasele küsimusele. Käs-oleva töö valmimise perioodil ilmunud eesti keele süntaksi prooviartiklid lihtlause süntaksi alalt veenavad meid, et peatselt see lünk täidetakse ja õpetajad saavad endale oodatud käsiraamatu.

K A S U T A T U D K I R J A N D U S J A L U H E N D I D .

1. Joh. A a v i k , Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, harjutusülesannetega ja nende võtmega, Tartu 1923. (Aav.)
2. Joh. A a v i k , Kirjavahemärkide õpetus ühes lühikese lauseõpetusega, II täiendatud trükk, Tartu 1927. (Aav.¹).
3. Joh. A a v i k , Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936. (Aav.²).
4. E. A h r e n s , Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853. (Ahr.).
5. *Академия Наук СССР, Грамматика русского языка, II Сиктакис, Москва 1960. (Гр. II).*
6. Ankeet eesti keele õpetajatele, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 8, 9, 10.
7. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti keele süntaks I. Prooviartiklid lihtlause süntaksi alalt, Tallinn 1964. (E.k.s.)
8. Eesti NSV Haridusministeerium, Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi, Tallinn 1957. (H.s.)
9. H. E i n e r , Lühike Eesti keele õpetus rahvakoolidele , Tartu 1885. (Ein.)
10. H. E i n e r , Eesti keele õpetus algkoolidele , Tartu 1900. (Ein.¹).
11. H. E i n e r , Eesti keele õpetus koolidele. III täiend. trükk, Tallinn 1905. (Ein.²).
12. K. A. H e r m a n n , Eesti keele Lause-õpetus, Eesti keele

grammatika teine jagu, Tartu 1896. (Herm.).

13. K. A. H e r m a n n , Eesti keele grammatik koolide ja iseõppimise tarvis kõikidele, Tartu 1905.
14. K. H e r m l i n , Kriitilisi märkusi keskkooli eesti keele grammatika kohta, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 5.
15. J. J ô g e v e r , Eesti keele grammatika III. aasta, Tartu 1920. (Jôg.).
16. H. J ä n e s - O . P a r l o , Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele IV, Lause- ja kirjavahemärkide õpetus keskkooli IV ja kutsekooli II klassile, Tartu 1936. (J-P).
17. K. K a n n , Saksa keele õpik Eesti NSV kõrgematele koolidele, II grammatika, Tallinn 1961. (Kann).
18. A. K a s k , Eesti keele lauseliigendusest, "Keel ja Kirjandus" 1960, nr. 4.
19. A. K a s k , A. V a i g l a , J. V . V e s k i , Lauseõpetus, Eesti keeleõpetus ja harjutustik keskkoolidele, II tr., 1937. (KVV).
20. A. K a s k , E. K o f f , K. K u r e , G. L a u g a s t e , M. T e d e r , J. V a l g m a , Eesti keele grammatika IX klassile, Tallinn 1951. (Kask jt.).
21. Lauri K e t t u n e n , Lauseliikmed eesti keeles, Tartu 1924. (Kett.).
22. E. K o i t , Käändsõnalisest öeldisest ja kaudsihitisest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 9.
23. K. K u r e , Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks keskkooli IX klassile, õpetajate seminaridel ja instituutidele. Eesti Riiklik Kirjastus, 1950. (Kure).
24. K. K u r e , Eesti keele lauseliigenduse alustest, "Keel ja

Kirjandus" 1959,nr.1.

- 25.K. K u r e , Eesti keele lauseehituse põhiküsimusi,Eesti keele süntaksiküsimusi,Tallinn 1963.(Kure¹).
- 26.K. K u r e , B. S ö ö t ,Eesti keele grammatika II,kesk-
kooli IX klassile III jagu,Tartu 1947.(KS).
- 27.K.K u r e ja J. V a l g m a ,Eesti keele grammatika IX
klassile,viies parandatud trükk,Tallinn 1956.(KV).
- 28.A. L a a n e s t ,Partitiivi abil väljendatud substantiiv-
sest atribuudist läänemeresoome keeltes,Emakeele Seltsi
Aastaraamat IV,Tallinn 1959.(Laan.).
- 29.V. L e h a r i ,Viimaseid süntaksialaseid kirjutisi luge-
des,"Keel ja Kirjandus" 1959,nr.6.
30. *И. И. Ломтев, Основы синтаксиса современного русского языка,
Москва 1958.*
- 31.K. M i h k l a ,Mõningaid märkmeid lauseliikmete ja lause-
analüüsi kohta,"Keel ja Kirjandus" 1959,nr.3.
- 32.K. M i h k l a ,Sõnaühend kaasaja eesti keeles,Eesti keele
süntaksi küsimusi,Tallinn 1963.(Mihkla).
33. E.M u u k ,M. T e d r e ,Lühike eesti keeleõpetus II,
Tuletus- ja lauseõpetus,II parandatud ja täiendatud trükk,
Tartu 1931.(MT).
34. E.M u u k , K. M i h k l a , M. T e d e r ,Eesti keskkooli
grammatika ühes harjutustikuga,IV.Lauseõpetus III tr.Tar-
tu 1939.(MMT).
- 35.J. N e b o c a t , "Kündja".Eesti keeleõpetus,nenda kui Ees-
ti keelt Kesk-Eestimaal räägitakse,Tartus ja Rias 1884.
(Neb.).
- 36.V. O r d l i k , J. V a l g m a ,Eesti keele grammatika VI

klassile,Tallinn 1958.(O.V).

37.Aarni P e n t t i l ä, Suomen kielioppi,Helsinki 1957.
(Pentt.).

38. N.R e m m e l, J. V a l g m a, E. R i i k o j a, Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X klassile,Tallinn 1957.
(RVR).

39.N. R e m m e l, J. V a l g m a, E. R i i k o j a, Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X klassile,Tallinn 1961,
(RVR¹).

40.H. R ä t s e p, Põhimõttelist seoses süntaksialase diskussiooniga, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr.12.

41.J. V a l g m a, Eesti keeleõpetuse reeglid,Tallinn 1963.
(Valgma).

42.J.V a l g m a, Eesti keele õpik VII klassile,Tallinn 1963.
(V²).

43.J. V a l g m a, Küsimusi süntaksi õpetamise metoodikast, Eesti NSV Haridusministeerium, Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi, 1957.(Valgma¹).

44. *В.В. Виноградов, Основные вопросы синтаксиса прилагательных, Вопросы грамматического строя, Москва 1955.*

45. E.V ä ä r i, Keele uurimise meetodeist, "kaudsihitisest" ja öeldistüitest, "Keel ja Kirjandus" 1959, nr.4.

46.F.J.W i e d e m a n n, Grammatik der Ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg, 1875.(W).

K A S I K I R J A L I S E D M A T E R J A L I D .

1. Mall H e i n m a a, diplomitöö, Lauseliikmed eesti keele grammatikates, 1958. TRU eesti keele kateeder.

S I S U K O R D.

Eessõna.	2
Sissejuhatus	4
I.MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUS EESTI KEELE	
GRAMMATIKATES.	10
A.Mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus eri auto-	
rite poolt	10
1.E.Ahrens	10
2.F.J.Wiedemann	13
3.J.Nebocat.	17
4.H.Einer.	18
5.K.A.Hermann.	21
6.J.Jõgever.	25
7.L.Kettunen	27
8.J.Aavik.	31
9.E.Muuk,M.Tedre	33
10.E.Muuk,K.Mihkla,M.Tedre.	35
11.H.Jänes,O.Parlo.	37
12.A.Kask,A.Vaigla,J.V.Veski.	39
13.K.Kure,BSööt.	41
14.K.Kure.	44
15.A.Kask,E.Kohv,K.Kure,G.Laugaste,M.Teder,	
J.Valgma	48
16.K.Kure,J.Valgma.	52
17.Eesti NSV Haridusministeeriumi seisukohad. . .	57
18.N.Remmel,J.Valgma,E.Riikoja	58
19.V.Ordlik,J.Valgma.	62
20.J.Valgma	64
B.Ulevaade tänapäeval mitmesõnalisteks lauseliikme-	
teks peetavatest või vaieldavatest sõnaühenditest. .	67
II.MITMESÕNALISTE LAUSELIIKMETE KÄSITLUS TÄNAPÄEVAL...	78
1.Lühiülevaade mitmesõnaliste lauseliikmete käsit-	
lusest eri keeltes.	78
2.Mitmesõnaliste lauseliikmete osa süntaksialases	
diskussioonis.	84
3.Mitmesõnalised lauseliikmed süntaksialastes töö-	
des ja kirjutistes	92

4. Tegelik olukord tänapäeval mitmesõnaliste lause-	
liikmete käsitlemisel.	106
5. Mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus eesti kee-	
le süntaksi prooviartiklites	141
Kokkuvõte...	152
Kasutatud kirjandus ja lühendid	162

R e t s e n s i o o n

üliõpilase Anna Rinne diplomitööle "Mitmesõnalised lauseliikmed eesti keeles".

Mitmesõnaliste lauseliikmete olemasolu eesti keele lauseliigenduses on juba iseenesest problemaatiline ja ka senised käsitlused on väga erinevad ning kohati isegi vasturääkivad. Seepärast on teretulnud iga katse vaadelda seda küsimust lähemalt ning põhjalikumalt.

Käesoleva 167-leheküljelise diplomitöö eesmärgiks on seatud selgitada kitsaskohad ja puudujäägid meie lauseõpetuses mitmesõnaliste lauseliikmete osas. Selleks on autor jälginud mitmesõnaliste lauseliikmete käsitlust meie grammatikates, süntaksi-alastes kirjutistes ning analüüsinud enda poolt korraldatud lauseanalüüsikatse materjale.

Diplomand on jälginud üksikasjaliselt meie keelemeeste seisukohti antud küsimuses, nii et me saame päris hea ülevaate kogu probleemi ajaloost. Samuti väärrib tunnustamist meie emakeeleõpetajate teadmiste analüüs sel alal.

Järgnevas lubatagu esitada mõningaid retsensendipoolseid mõtteid ja seisukohavõtte ning juhtida tähelepanu silmatorganud puudustele.

1. Diplomand on antud teema käsitlemisel jäänud konstateerijaks, kirjeldajaks. Töö põhjal saame küll täiesti selgepiirilise ülevaate sellest, mida pidas üks või teine keelemees mitmesõnaliseks lauseliikmeks, kuid enamasti pole lugejale sugugi selge see, miks ta seda just nii tegi. Ja mis veelgi olulisem: diplomand pole püüdnud omal käel analüüsida, selgitada, millised mitmesõnalised lauseliikmed on eesti keeles tegelikult olemas. Diplomand aktsepteerib üldiselt praegustes kooligrammatikates esitatud seisukohad. Jääb selline mulje, nagu saaks kogumitmesõnaliste lauseliikmete probleemi lahendada mingi kõrgema organi otsusega, nagu ei sõltuks küsimuse lahendus eesti keele struktuurist. Sellele osutab autor ka töö kokkuvõttes: "Tegelikult polegi ju väga oluline, kas käsitleda sõnaühendit mitmesõnalise lauseliikmena või lahutada ta eri lauseliikmeteks, kui sellest ei sõltu kirjavahemärgid. Tähtis on aga, et meie käsitluses esineks selgus ja üksmeel, et oleks teada, kuidas antud sõnaühendit tuleks analüüsida." (lk.160).

Retsensent jääb siiski arvamisele, et mitmesõnaliste

lauseliikmete esitamine pole kokkuleppe küsimus, vaid süntaksialane teaduslik probleem, mille juured on lause süntaktilisele analüüsile aluseks olevais põhimõtetes. Niisiis tuleks ennekõike selgeks teha need teoreetilised alused, millest lähtudes eristatakse mitmesõnalisi lauseliikmeid, ja vaagida nende õigsust ning põhjendatust. See viib meid aga paratamatult lauseliikme ja süntaktilise seose, funktsiooni mõistete selgitamisele. Just sellist sügavuti analüüsi oleks tahtnud töös rohkem näha.

Kahjuks on diplomand neist põhiküsimustest mainimisi mööda läinud, mistõttu töö ei vasta täielikult pealkirjas antud teemale. Praeguse töö pealkiri peaks olema "Mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus varasemas eesti keele alases kirjanduses ja tänapäeval".

2. Diplomitöö koosneb kahest suurest peatükist "Mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus eesti keele grammatikates" ja "Mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus tänapäeval". Retsensendi arvates pole selline jaotus just eriti õnnestunud, sest ka grammatikate käsitlusega jõuab autor tänapäeva välja. Pealegi pole näiteks süntaksialase diskussiooni materjalid enam sugugi nii tänapäevased (diskussioon toimus 1959.a.). Õigem oleks vist olnud esitada kogu materjal autoriti, tegemata vahet grammatikate ja kirjutiste vahel. Praeguses käsitluses on näiteks Kr. Kure ja K. Mihkla seisukohtade esitus killustatud.

3. Käesoleva diplomitöö lehekülgede arv on liigagi suur. Töö oleks tulnud tundvalt lühem, kui oleks välditud asjatuid kordamisi. Autor kirjeldab üksikasjalikult iga grammatiku seisukohti, teeb siis käsitluse lõpul neist küllaltki ulatusliku kokkuvõtte. Peatüki lõpus on kokkuvõtlik allpeatükk, kus samad seisukohad esitatakse veel kord ning sellele järgnevad omakorda kokkuvõtlikud tabelid. Töö kokkuvõttes kõneldakse lõppeks paljudest sellistest asjadest veelkordselt. Selline mitmekordne kokkuvõtete tegemine ei tundu olevat eriti otstarbekas.

4. Diplomand on töötanud läbi olulisema eesti keele süntaksit käsitlevast kirjandusest. Mateejali esitus on korralik ja usaldusväärne. Läbitöötatu hulka oleks võinud siiski kuuluda ka Lehte Rannuti ajamäärust käsitlevad artiklid ja kandi - daadiväitekiri, Karl Kondi objektialased kirjutised ja raamat

"Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes", K.Kure artikkel "Tegusõna olema funktsioonidest ja tähendusest" (ESA II) ning E.Palli artiklid ja väitekirj infiniitiivide kohta.

5. Diplomand on jälginud mitmesõnaliste lauseliikmete eristamist ka soome, vene ja saksa keeles ning tõmmanud paralleelle eesti keelega. Retsensendi arvates pole aga soome ja saksa keele grammatikad just eriti õnnestunult valitud. A.Penttilä soome keele grammatika on küllaltki erinev soome keele ametlikest grammatikatest. Kindlasti oleks tulnud vaadata küsimuse käsitlust E.N.Setälä ametliku kooliõpiku "Suomen lauseoppi" viimasest, korrigeeritud trükist. Saksa keele materjalide allikaks oleks palju rohkem sobinud mõni autentne Saksamaal ilmunud grammatika.

Natuke üllatab ka see, et soome, saksa ja vene keele grammatikate käsitlust esitades ja eesti keelega kõrvutades ei maini autor sõnagagi, et iga keele süntaksiesitus sõltub (ja peab sõltuma) ikkagi vastava keele struktuurist. Vägisi kipub jääma selline mulje, nagu peaks mitmesõnaliste lauseliikmete käsitus olema soome, eesti, vene ja saksa keeles enam-vähem ühesugune. Ometi on näiteks kasvõi arvsõna+nimisõna konstruktsioon eesti ja saksa keeles hoopis erineva iseloomuga.

6. Pisemaid märkusi.

Lk.17. Autor kirjutab, et J.Nebocat nimetas oma eestikeelse grammatika "Kündjaks". "Kündja" oli tegelikult Nebocati poolt väljaantava ajalehe nimi ja pealkiri "Kündja" Eesti keeleõpetus" tähendas selle ajalehe poolt väljaantud keeleõpetust.

Lk. 79. Kas on õige kõnelda ühendverbist saksa keeles?

Lk. 95, 144 ei saa autor aru, milleks peab olema esimese- ja teisejärguline analüüs. Siin on meil tegemist vägagi olulise küsimusega antud probleemi puhul. Autor oleks sellesse pidanud kindlasti süvenema.

Lk. 136 esitab autor täiesti uudse seisukoha meie lauseanalüüsis: lisand pole täiend (seoses mina ise-tüüpi ühendiga). Kust see pärineb? Kas see on autori enese seisukoht? Kuidas seda põhjendada?

7. Keelelt on töö üldiselt korrektne. Puutus silma ainult üksikuid halbu lauseid, näiteks lk. 25 (keskel), lk. 26 (viimane

lause), lk.30 (viimane lause), lk. 40 (viimane lause).

Lk. 4 räägitakse suhtlemisühikust pro - üksusest. Samal lk-l on "Vanas-Kreekas" pro "Vana-Kreekas".

Lk. 27 kõneldakse "liitelisest tulevikuvormist". Peaks vist olema "liittulevikuvorm".

Eespool esitatud küsitavused ei vähenda oluliselt töö väärtust. Diplomitöö on täiesti vastuvõetav.

Tartus 23.mail 1964

M. Rädg
.....
retsensent.